

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

II. ISK. TANÍTÓKÉPZŐ INT. KÖNYVTÁRA

1908. év november hó 11. n.

TARTALOM.

	Lap
A Toldi-monda idegen eredetű epizódja <i>Fóti József Lajos</i>	257
Tompa Mihály iskolai pályája. <i>Dr. Nagy Sándor</i>	282
Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. (Harmadik közlemény.) <i>Bitzó Sarolta</i>	303

Adattár :

Bajza József családi levelei <i>Bajza József dr.</i>	321
Adatok Gyöngyösy István életéhez. (Befejező közlemény.) <i>Gyöngyösy László</i>	338
Barakonyi Ferencz életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	346
Laskai János verses levelei ifj. gróf Bethlen Istvánhoz Caricleáról. <i>Dézsi Lajos</i>	352
Adatok Sámboky János életéhez. <i>Kóssa Gyula dr.</i>	363
Sziráky Balázs. <i>Kemény Lajos</i>	372
Alaplatanul Csokonainak tulajdonított versek. <i>Császár Elemér</i>	376

Könyvismertetés :

Fabeln und Parabeln der Weltliteratur. <i>Gálos Rezső</i>	378
Kéziratos iskolai drámák. C.	380

Irodalomtörténeti repertorium	382
--------------------------------------	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Ábel Jenő dr.** A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.
- Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia.**
Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Analecta recentiora ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia.**
Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.
- Békefi Remig.** A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.
- Bogisich Mihály.** Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turócensis. XVII-ik századbéli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill.
- Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Versegly Ferencz élete és művei. Versegly arczképével. Ára 6 kor.
- Emlékkönyv, Akadémiai** — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.
- Hegedüs István.** Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Írta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.
- Heinrich Gusztáv.** Kudrun. A monda és eposz. Ára 80 fill.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő őnyomatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Irodalomtörténeti emlékek.** I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknői Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbéli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*, Aurelius Brandolinus. — Lüdovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.
- Irodalomtörténeti közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 17 évfolyam 1891—1907.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Jakab Elek.** Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XVII. kötet. 1763—1821-ig. Minden kötet ára 10 kor.

- Költők tára**, Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet; (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Márai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.
- Magyarországi tanulók külföldön.** Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.
- Majláth Béla.** Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pethino Interpretere. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papiron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.
- Szász Károly.** A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötte 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest. 1908. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

Érkezett: 1908. év november hó 11. n.

Leltári szám: ..... Csoportszám: .....

A TOLDI-MONDA KÉT IDEGEN EREDETŰ EPIZÓDJA.

A Toldi-mondának legfeltűnőbb, valósággal kirívó két epizódja az özvegygyel való komikus jelenet és az ezt követő sírbrálás. E két epizód tárgyát sehogy sem tudjuk megegyeztetni Toldi Miklós bajnoki tetteivel és a csúfondáros kalandok disszonánsan hangzanak a hősi mondában. Lehetetlen itt nem idegen behatásra gondolnunk. Föltevésünket megerősíti még a két epizód elhelyezése a krónikában. Ez a két komikus kaland valósággal kettétagolja a Toldi-mondát. Az első rész az (1—40 szakasz) Toldi születését és ifjúságát tárgyalja, a második rész Toldi öreg koráról szól. A kettő közt áll a két komikus epizód, mely azonban egyik részzel sincs semmi összefüggésben, sőt élesen ellentmond az előtte és utána következő kalandok természetének. Hogy itt valóban betoldás van, azt különben Ilosvai maga is elárulja. Mielőtt a komikus kalandok elbeszélésébe fog, így kezdi:

Több dolgai közül jó Tholdi Miklósnak
Még ifjú voltáról ilyeneket írnak . . .

Tehát ő több dolog (kaland vagy mese) közül épp ezeket kiválasztotta, azaz beillesztette a krónikába. Az epizódok befejezése után pedig, mielőtt rátérne újra Toldi hős tetteire, így szól:

Ifjúságabéli sok dolgairól
Én mostan nem szólok semmit az többiről
Szólok vénséginek csuda dolgairól
Ő nagy erejéről, szólok vitézségéről.

Ily elkülönítő keretet, Ilosvai többi epizódjainak nem adott. Nagyon valószínű tehát, hogy a keretre azért volt szüksége, hogy az amúgy is kétfelé váló monda (Toldi ifjúsága és vénsége) két része közé a két komikus epizódot beilleszthesse.

Maga a két epizód így szól:

. . . Szolgáló leánya királyné asszonynak
Egykoron meghala, mondják herczeg leányának.

Az idő akkoron szép folyással vala
 Az bálványimádás akkor regnál vala
 Leányt nagy gazdagon eltemették vala
 Lélek üdvösségét mert attól várják vala.

Tisztessége megadassék mindeneknek!
 Budában halála lőn egy főembernek
 Ifju felesége megmarada ennek
 Toldi, szerelmére igen gerjedezennek.

Vala okossága az tisztas asszonynak
 Izenetét elúná Toldi Miklósnak
 Egy gazdag vacsorát készíté Toldinak
 Vigan akar vele mulatni, — írának.

Sőt minden házait asszony felcizfrázá
 Az ablakokat kárpitokkal bévoná
 Az egyik ablakra, mely kárpitot vona,
 Azon egy oroszlány arannyal írva vala.

Vendég, hogy érkezék, csak egy kis apróddal
 Az asszony kínálja hízelkedő szóval
 Toldi csak ingében vetkezék azonnal
 Kezde ott ugrálni nagy maga-mutatással.

Gyakorta hallottam — asszony néki monda
 Náladnál ugrásban nincs jobb ez világban
 Az én szerelmemért amaz oroszlányra
 Kérlek ugorjál fel az én kívánságomra.

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék
 Az asszony kedvéért egyet-kettőt ugrék
 Fene oroszlányra hamar felugordék
 Buda piaczára, Toldi csöndülést ugrék.

Csak nyaka nem szegék, igen bosszonkodék
 Toldi egy imegben ott künn pironkodék
 Az egy lakatoshoz bánattal bébotlék
 Az lakatgyártónak ezekről panaszkodék.

Ez lakatgyártóval éjjel elindula
 Álkulcsal bémene az kis kápolnába
 Gazdagsággal való rakott sírt felbonta
 Sirba, hogy beszälla gazdagságot kiadá.

Nagyhamar lakatos az követ mozdítá
 Az kő Toldi Miklóst oda beszoritá.
 Lakatos nagyhamar onnat el-kifuta.
 Ott vesződik Toldi, azonban megvirrada.

Sok vesződés után vállát erősíté
 Az nagy bálványkövet el-felemelité.
 Ijedtében sirbul magát el-kiveté
 Lakatos ruhában ő szállására méne.

Ez homályos és zavarosan előadott história. Hogy valóban betoldás és hogy nem tartozhatott eredetileg a Toldi-mondához, azt főleg az bizonyítja, hogy maga az egész történet igen gyakori az idegen irodalomban. Alig van nemzet, melynek XVI. századbeli költészetében ne lenne meg a sírrablás meséje. Mielőtt ennek bizonyítására rátérnénk, figyeljük meg a következőket. A két kaland csak látszólag alkot két külön történetet, tulajdonképpen szorosan együvé tartozó egy mese. Ezt onnan láthatjuk, hogy Ilosvai előre bocsátja a hercegleány gazdag eltemetését, azután következik a komikus jelenet az özvegygyel és azután annak a gazdag sírnak a kirablása. Nekünk e két kaland egybetartozását azért is kell bizonyítanunk, mert az idegen irodalomban előforduló sírrablási mese is ilyen két részből áll, egy asszonyval való komikus fel-sülésből és a tulajdonképeni sírrablásból.

Ilosvai epizódja is ilyen kettős szerkezetű és ez erősen bizonyítja, hogy a Toldi-mondában előforduló sírrablás nemcsak tartalmi, de formai rokonságban is van egy idegen mesékörrel.

Különös és csodálatos azonban a következő dolog. A meseirodalom kétféle sírrablási kalandot ismer. Egy burleszk komikust, melynek alapja egy Boccaccio-novella és egy szentimentális romantikus, mely görög eredetű. A kettő között a tartalmi különbség is körülbelül az, a mi tartalmi különbség van az Ilosvai és az Arany-féle sírrablás között. Azaz, a kómikus sírrablási kaland tartalma lényegében az, hogy a mese hőse (Ilosvainál Toldi) csúfosan felsül egy asszonyval szemben és éjjel egy szál ingben kiesik az utczára. Itt tolvaj lakatosokkal találkozik, kikkel elmegy a templomba és ott egy gazdag sírt kirabol. Maga a mese hőse megy le a sírba, a kincseket kiadja és miután mindent kiadott, a rablók ráfordítják a sírkövet, úgy hogy ő reggelig bennreked. Ez a Boccaccio-novella lényege és Ilosvai epizódja nagyban hasonlít e novellához.

A romantikus sírrablás szerelmi regényekben fordul elő. Itt a szerelmes hős nem rabolni megy a sírba, hanem, hogy holtak vélt kedvesét még egyszer lássa. És mikor a hős zokogva ráborul a holttetemre és azt csókjaival elárasztja, a leány felébred, mert nem volt halott, hanem csak tetszhalott. A sírrablást idegen rablók követik el. A Toldi szerelmében előforduló sírbolti kaland e változattal föltétlen rokon.

Tehát úgy Ilosvai, mint Arany János, Toldi sírbolti kalandját idegenből vette és a Toldi-monda, ez epizódja révén összefügg egy nagy európai mesekörrel.

Feladatunk lesz bemutatni e mesekör eredetét, európai elágazását, hogy kitűnjék, mint jutottak el ezek a magyar irodalomba.

Egyet azonban már itt is ki kell jelentenünk. Összehasonlító kutatásunk teljes eredménnyel nem járt. Sem Ilosvai, sem Arany közvetlen forrását nem tudjuk kimutatni és Ilosvai változatánál még egy lényeges eltérés is van. Az idegen mesekörben ugyanis nem fordul elő az oroszlanra ugrató asszony esete. Itt a hős más úton bukik ki az ablakon, de ugyancsak egy szál ingben éjjel, úgy mint Toldi és ezután követi el a sírablást ugyanolyan körülmények közt és egészen oly módon, ahogy Toldi. Ez a lényeges hasonlóság és ez a még lényegesebb különbség teszük főleg érdekessé a kérdést és a legszélesebb alapú kutatást követelik. Első sorban a burleszk-komikus, azaz az Ilosvai-féle sírablást, utána a szentimentális-romantikus sírablást, azaz az Arany-féle változatot fogjuk bemutatni.

I.

A burleszk-komikus sírablás.

Az első író, ki a burleszk-komikus sírablás meséjét az európai irodalomba behozta, az elbeszélő irodalom megteremtője, Boccaccio volt. A Decameron II. napjának 5-ik novellája, *Andreuccio da Perugia*, a sírablás meséjét tárgyalja. Ez a mese nem tartozik Boccaccio legszebb alkotásai közé. Nincs meg benne a szentimentális tragikai tisztaság, mi Boccaccio annyi novellájának sajátja (pl. Volter és Griseldis), hanem a középkori irodalom vaskos humora harsog ki belőle. Tárnya a középkori humor kedvenc témája a városi polgár (le vilain) butasága és az asszony ravasz-sága. Meglehetősen piszkos milieuban játszik és a hangja is itt-ott durva. Éppen azért a későbbi korokban, mikor a Boccaccio-novellák Európa körüli útjukra indulnak, ezt a novellát nem a nagy költők, a széphistorikusok veszik át, kik a művelteknek írtak, hanem a kobzosok, mesteremberből lett költők, kik a nyers tömeg megnevetetésén fáradoztak. Ilosvai is ezek közé tartozott. Egyszerű, népies krónikájával ő mulattatni akart, előkeresett tehát egy, a XVI. században igen közkeletű adomát, a sírablást és azzal fűszerezte a Toldi-monda egyhangú hőstetteit. Ez adomának eredetét és elterjedését fogjuk most kutatni.

Mint említettük, Boccaccio volt az első, ki a sírablás meséjét az európai irodalomba behozta. A Decameron II. napjának 5-ik novellája *Andreuccio da Perugia* históriáját tárgyalja. E novellában találjuk meg a sírablás különös történetét. Sajnos, e helyen nincs

elég terünk, hogy az egész novellát közölhessük, így csupán tartalmát fogjuk elmondani.

Andreuccio perugiai lókupecz volt és egy alkalommal Nápolyba ment a vásárra. Itt arany-forintokkal telt erszényével addig henczegett, míg egy szép, de ravasz szicíliai leány ezt meglátta és elhatározta, hogy megszerzi magának a pénzt. Üzenetet küldött tehát Andreucciónak, hogy látni kívánná és boldog volna, ha eljönne hozzá. Andreuccio azt hitte, hogy a leány szerelmes belé, hát sietve elment hozzá. Itt a leány ravasz mesével azt hazudta Andreucciónak, hogy ők tulajdonképpen testvérek és az egymásra találás öröme pompás vacsorát szolgáltatott fel. Andreucciónak nagyon tetszett a dolog, jól evett és ivott és vacsora után, mivelhogy már késő volt, ott maradt éjjelre. Szép szobát kapott és Andreuccio tüstént egy szál ingre levetkőzött. Mielőtt lefeküdt volna még a félrehelyre akart menni és egy kis fiu meg is mutatta annak helyét. Mikor Andreuccio ide belépett, megnyílt lába alatt a padló és ő úgy, a mint volt, egy szál ingben kibukott az utcára.

Nagy volt Andreuccio ijedsége, de ijedségen kívül más baja nem történt. Vissza akart menni a házba, de a kapu zárva volt és hiába zörgetett, nem feleltek. Képzelték Andreuccio szégyenét és bánatát, különösen bánatát, mert a házban maradt ruhában volt az arany-forintokkal telt erszénye. Megindult most búsan hazafelé, de útközben találkozott két *vasszerszámot* vivő emberrel. Ezeknek elpanaszolta baját, a kik hamar megvigasztalták. Biztatták, hogy jöjjön velük, majd elvezetik olyan helyre, hol sokkal több kincs van. Elmentek a templomba, hová aznap egy püspököt temettek el gazdag ornátusban, az ujján egy ötszáz forintot érő gyűrű maradt. Ezt a sírt akarták kirabolni. Fölfeszítették a követ és Andreucciót kényszerítették, hogy menjen le a sírba és a kincseket adja ki. Andreuccio kiadott mindent, de a gyűrűt magának tartotta. A rablók ezért megharagudtak és hirtelen kihúzták az alátámasztott sírkő alól a támasztékot, úgy hogy a kő lecsapódott és Andreuccio bennrekedt. Nagy bánatában már a halált várta, de új rablók is jöttek a sírhoz és mikor ezek a követ fölfeszítették, Andreuccio kiugrott, meg volt mentve és reggel nagy búsan a szállására ment.

Eddig a novella. A hasonlóságok és különbségek pontosabb megállapítására az eredeti forráshoz utasítunk mindenkit. Egyet a legfelületesebb szemlélő is azonnal észrevehet. A novella és Ilosvai epizódja közt a szembeötlő hasonlóság különösen ott kezdődik, mikor Toldi és Andreuccio is éjjel egy szál ingben kibuknak az utcára. Innentől kezdve párhuzamosan haladnak és egyeznek az események. Ott pironkodnak mind a ketten bánatukban és találkoznak a rablókkal. Elmennek a templomba, fölfeszítik a sírt, Andreuccio és Toldi kiszolgáltatnak mindent a rablóknak és végül meg ők rekednek benn a sírban. A kiszabadulás ugyan más Ilosvai-

nál, de ez nem lényeges, valószínűleg a rövidség, vagy Toldi erejének illusztrálására történt. Oly mellékes részletek is egyeznek, hogy a kiszabadulás után mind a ketten szállásukra mennek. Minden jel arra mutat, hogy az Ilosvai sírablása a Boccaccio-novella egy megrövidített változata.

Az egész történetben valódi lényeges eltérés csak egy van.

Ilosvainál az asszony egész más csellel ugatja ki a lovagot, mint Boccaccio kerítőnöje. Ez a lényeges eltérés azt mutatja, hogy Ilosvai nem közvetlen Boccaccióból vette két komikus epizódjának tárgyát, hanem valami más változatból. Kérdés azonban, hogy honnan? Két forrás állhatott rendelkezésére: α) azok a mesék, melyekből maga Boccaccio vette novellájának tárgyát, β) azok a későbbi változatok, melyek a Boccaccio-novella nyomán keletkeztek.

Nézzük előbb Boccaccio forrásait.

Az összes kutatók, Bartoli,¹ Dunlop-Liebrecht,² Landau³ meg- egyeznek abban, hogy Boccaccio novellájának első részét, a kerítő- nővel való kalandot, egy francia fabliau után írta. A fabliau címe Boivin de Provins (Barbaran-Montaignan III. kötet) és noha éppen fordítottja a Boccaccio-novellának (Boivin csapja be a kerítőnőt), számos hasonló részt találunk. Boivin is vásárra megy és a kerítő itt is rokonságot hazudik stb. Mindezek azt mutatják, hogy a fabliau Boccacciónak igenis forrásul szolgálhatott, de semmi- ben sem találjuk itt az Ilosvai-féle eltérés nyomait. Ugyanezt a kalandot megtaláljuk még a Gil-Blas I. könyv 16. fejezetében, Biedermann Utopia II. könyv 4—7. fejezetében.

Valószínűleg előfordul még több helyen is, de ez irányban nem kutatunk, mert e kaland semmi hasonlóságot sem mutat az Ilosvai-féle epizód első részéhez. Reánk nézve ez összehasonlításból leglényegesebb Boccacciónak az a változtatása, hogy nála Andreuccio a vacsora után egy szál ingben esik ki az utcára, a mit sem a fabliónál, sem a két idézett változatánál nem találunk meg. Tehát ez már Boccaccio módosítása és ez az egyetlen motívum, melylyel az Ilosvai-féle asszonynyal való kaland a Boccaccio-novellával rokonságot mutat. És ez az első ok, a miért Ilosvai epizódjának távoli alapforrását a Boccaccio-novellában látjuk.

A második ok a sírablás. A hasonlítás alapjául itt nemcsak a megegyező részleteket tekintjük, de a novellának azt a különös formáját is, hogy ezt a sírablást is egy felsülési kaland előzi meg. Ebben is Boccaccio volt az első. Ő kapcsolta legelőször össze e két különös kalandot és így az összes novellák vagy szindarabok, melyekben e két kaland egymásután következik, közvetlenül vagy közvetve a Boccaccio-novellából származnak. Ilosvainál e két kaland összefügg, tehát ez is azt bizonyítja, hogy epizódjának távoli alapforrása a Boccaccio-novella.

¹ Bartoli: I primi due secoli della letteratura. Ital. 1878.

² Dunlop-Liebrecht: Die Geschichte der Prosadichtung. Berlin 1851.

³ Landau: Die Quellen der Decameron. Stuttgart 1884.

A sírablás eredetét illetőleg megoszlik a tudósok véleménye és bajos eldönteni, vajjon Boccaccio novellájának ezt a részét is oly készen kapta-e, mint az asszonyval való kalandot.

A legrégebb kommentátorok Daménico Mária Manni¹ és Giulio Ferrario a sírablást megtörtént ténynek veszik. Utalnak a régi nápolyi krónikásokra, kik Filippo Minutoló-ról, a novellában szereplő püspökről feljegyzik, hogy annak gazdag sírját kirabolták. Utána néztünk azonban a megjelölt krónikákban (Ughello Italia sacra VI. Roma 1659. és Chiocarello: Antistitum Praeclarissimae Neopolitanae ecclesiae Catalogus 1643), de ott semmi ilyet nem találtunk. A nevezett krónikákban csak az van, hogy Boccaccio állítja azt, hogy ezt a sírt két tolvaj kirabolta. De a történészek ezt az állítást nem erősítik meg. Így hát történeti adatról szó sincs. Nem is valószínű, hogy Boccaccio humoros kimenetelű kalandja megtörtént tény volna. Ellenben több jel arra mutat, hogy ez a sírablás régi eredetű népmese. Meg is található több olasz népmesében. Mi csak egyet fogunk idézni Guiseppe Pitré² gyűjteményéből.

Czíme *La figgia tistardu* — (Az önfejű gyermek). A tartalma röviden a következő: Volt egyszer egy fiúcska, a ki nem akart engedelmessé válni az apjának és inkább megszökött hazulról. Egy idegen városba érkezett és nem volt hová lehajtani a fejét, hát elment a templomba és ott a gyóntatófülkében elaludt. Épen aznap meghalt egy herceg, a kit abba a templomba temettek el. Összes kincseivel együtt tették a sírba, és az ujján egy nagy gyémántgyűrű maradt. Ez éjjel négy fegyveres rabló lopódzott a templomba, hogy a sírt kirabolja. A templomban mindent gondosan megvizsgáltak és valami különös bűz csapta meg az orrukat, sőt a gyermek hortyogását is meghallották. Mikor megtalálták a kis gyermeket, meg akarták ölni, de megkegyelmeztek neki, ha lemegy a sírba és kiadja a kincseket. A gyermek beleegyezett és leszállt a sírba és sorra mindent kiadott. Mikor a gyűrűhöz ért, azt gondolta magában, hogy neki úgy sem fognak adni semmit a rablók, hát ezt nem adta ki. A rablók erre ráfordították a követ és elmenekültek. A fiúcska bentrekedett és keservesen sírt. Azonban kis idő múlva újra rablók jöttek, a kik ismét felnyitották a sírt. A fiúcska csak erre várt. Mikor a rabló leereszkedett, átkarolta a derekát, mintha ketté akarná törni. Erre a rabló megijedt és kiugrott és mindnyájan elszaladtak.

Ezután más kalandok következnek. Ez a népmese azonos a Boccaccio-féle sírablással és könnyen lehetett annak forrása. Ugyanezt a sírablást megtaláljuk egy montalesi népmesében is. Nerucci: Sessanta novelle montalesi (a XVI. mese). Ez teljesen a Boccaccio novellát adja. Azaz elbeszéli az asszonyval való

¹ Istoria del Decamerone Firenze 1742.

² Fabie novelle e racconti Siciliani Firenze 1882.

kalandot és a sírablást. Landau és a többi kommentátorok szerint azonban, a népmesék keletkeztek a Boccaccio-novellából és nem megfordítva. Ránk nézve ez a körülmény mellékes. Annyi kétségtelen, hogy az Ilosvai-féle sírablás teljesen megegyezik úgy a Boccaccio-novellával, mint az idézett népmeséssel. De nem valószínű, hogy Ilosvai innen vette volna a sírablás meséjét. Nincs más hátra, mint azon XVI. századbeli elbeszélések közt keresni forrását, melyek a Boccaccio-novella nyomán keletkeztek.

A sírablás történetét számos XVI. századbeli feldolgozásban megtaláltuk. E feldolgozások nagy része fel van sorolva Martin Montanus munkáinak kiadásában (»Litterarischer Verein« Stuttgart), de mi mégis találtunk hármát, mit a kiadás nem említ. Viszont többet az általa említettek közül nem tudunk megkapni. A teljesség kedvéért itt ezeket is felsoroljuk, de csillaggal jelöljük, ezekről nem felelünk. Tehát a Decameron második napjának ötödik novelláját, azaz a sírablás történetét megtaláljuk még a következő íróknál és nemzeteknél.

I. Olasz nyelven:

1. *Francesco Sansovio: Cento Novelle* (Velençe 1565). Mindjárt az első novella, a czíme szintén *Andreuccio*. Csaknem szó-rul-szóra, minden lényegesebb eltérés nélkül a Boccaccio-novella átdolgozása. Érdekes, hogy Sansovio előszavában tagadja, hogy e novellát Boccacciótól vette. Ha ennek hitelt adunk, úgy csakis a szájhagyomány lehetett a forrása.

2. *Sachetti: Novelle*. A 120. novella szintén Boccaccio átdolgozása.

3. *Sercambi: Novelle*. A 98. novella.

4. *P. Aretino: Il filosofo*. Vígjáték, melynek szövevénye tulajdonkép a szkolasztikusok vitája, de e kereten belül igen szárazon és értelmetlenül, dramatizálva van az egész Boccaccio-novella. Érdekes, hogy a darab főhősét, a ki a sírt kirabolja és porúl jár, *Boccaccionak* hívják.

4. **Canali Andreuccio di G. Boccaccio ridotto al ripresentabile* (Velençe 1612).

5. *La figgiu tistardu* }

6. *Paolino da Perugia* }

A két említett népmese.

II. Francia nyelven:

7. **Nicolas de Troyes: Grand Paragon*. A novella csak kéziratban van meg, de Mabile — Nicolas de Troyes kiadója — állítása szerint szó-rul-szóra a Boccaccio novella fordítása.

III. Német nyelven:

8. *Hans Sachs: Schwänke*. IV. 34. ed. Goetze.

9. **Hans Sachs: Der Dieb ins Bischaffsgrab. Meisterlied*.

Csak kéziratban.

10. **Heinrich Mugling: Drei Unglück Andrentzos. 1546.*
Csak kéziratban.
11. **Schertz mit der Wahrheit. Tunker Andreas. 1550.*
12. *Jacob Ayrer: Fastnachspiel von Andrentzo. IV. 31. ed.*
Keller.
13. **Lundrop Wisbadisch wiesenbrünlein. II. 2.*
14. *Martin Montanus: Andrentzo. 217. ed. Johannes Bolte.*

IV. Angol nyelven:

15. **Painter Palace of Pleature. I. 36. 1567.*
16. *Campbell Popular tales of the West Higlands.*
17. *Island népének: Kistulands. (Germania XXIX.)*
18. *Gering: Islandskanentyri.*

Előfordulnak azután még XVII. és XVIII. századbeli feldolgozások, de ezek már nem tartoznak ránk.

Mindezen feldolgozásokról azonban meg kell jegyeznünk, hogy csaknem kivétel nélkül szóról-szóra a Boccaccio-novellát adják. Különösen az olasz feldolgozások. Még a színdarabok sem mutatnak semmi lényeges eltérést. Sehol sem találtuk a kerítőnő kalandját felcserélve a sokkal illendőbb oroszánra ugrató özvegy tréfájával. A sírablási kaland oly változatban tehát, a hogy azt Ilosvai adta, nem fordul elő sehol sem. De azért tagadhatatlan, hogy a Toldi-monda két komikus epizódja, a felsorolt mesékkel rokonságot mutat. Elvitathatatlan a tartalmi és formai rokonság. A tartalmi rokonság különösen a teljesen azonos sírablási kalandban van, a formai rokonságot az epizódoknak az a kettős szerkezete adja, a mely szerint a sírablást itt is egy komikus felsülési kaland előzi meg és e két kaland egymással szorosan összefügg.

A feldolgozások nagy száma mutatja, hogy ez a sírablási kaland, különösen a XVI. században, igen kedvelt és elterjedt, tehát nagyon ismert mese volt. Főleg Németországban, a hol schwankok, novellák, fastnachtspielok és komédiák tárgyát képezte. Valószínű, hogy innen került át hozzánk. Fennmarad tehát eldöntetlenül az a kérdés, hogy honnan vette Ilosvai a két epizódot? A mint láttuk, sem magából a novellából, sem annak forrásaiból, sem az eddig ismert feldolgozásokból. De hogy a novellával és a feldolgozásokkal az epizód rokonságot mutat, az tagadhatatlan. Így két esetet kell feltételeznünk, *a)* vagy megvan ez a novella, rejtve valahol oly feldolgozásban is, a hogy azt Ilosvai adta — és ez a valószínűbb; *b)* vagy lehetséges az is, hogy maga Ilosvai tudatosan cserélte fel a novella első kalandját egy másik tréfával, mely oly könnyen és szépen volt beilleszthető a sírablás elé. Ez esetben nem tagadhatjuk, hogy igen ügyesen járt el, mert kitűnő tréfa az özvegy tréfája és utána elég ügyesen következik a sírablás. E feltevésünkhöz természetesen meg kellene találni, akár önállóan, akár más kalanddal kapcsolatban ezt a tréfát. Sajnos, ez irányban hiába kutattunk. Oroszlánokkal való cselet nem találtunk sehol.

Itt-ott némileg hasonló motívumok és helyzetek előfordulnak, de erőszakos volna ezek alapján összefüggést feltételezni. Mi csupán néhány érdekes és jellemző példát hozunk fel, a nélkül, hogy ezekben keressük az epizód első részének forrását. Így Bandello egy novellájában (III. kötet, 22. novella), az asszony a tolakodó lovag ellen a következő cselt használja. A palota egy szobáját szépen feldiszíti kárpitokkal és virágokkal és jó vacsorára hívja a lovagot. És mikor a lovag gyanútlanul bemegy a szobába, mögötte becsapódik az ajtó. A szépen feldiszített szoba a palota börtöne volt.

Természetesen csupán a kárpitokkal feldiszített szoba, a vacsora és a némileg hasonló helyzet mutat analógiát az Ilosvai-féle epizód első részével. Maga a történet merőben más. Minket azonban több szempontból érdekel ez a történet. Nemcsak azért, mert a hősei magyarok, két magyar báró és az egész mese Mátyás idejében játszik, hanem mert ez a novella szintén a Boccaccio egy novellájának (II. nap, 9. novella) a híres fogadásnak egy változata. Tudjuk, hogy *Ráskay Gáspár* Vitéz Franciscójának szintén e novella a tárgya. Így fölötte érdekes, hogy nem Ráskay az első, a ki e történetben magyar hősokeket szerepeltet. Azonban ennek hosszabb tárgyalása nem tartozik ide.

Visszatérve Ilosvai epizódjára, a budai özvegyasszony tréfájára még csupán két hasonló motívumú mesét akarunk megemlíteni. Így a Hagen-féle *Gesammt Abenteuer* III. kötet 49. és 50. meséjében előfordul az a motívum, hogy a vendégségben levő lovag a ház asszonya előtt levetkőzik. Maga a történet azonban rokonságot nem mutat az Ilosvai-féle epizóddal. Ellenben egy német schwankban, *Jörg Wickram Rollwagebüchlein* 40. elbeszélésében, nem csupán a helyzet hasonló, de előfordul az özvegyasszonynak az a csele is, hogy házából kiugratja a betolakodó lovagot. Ez a schwank hasonlít leginkább a budai özvegyasszony tréfájához, ép ezért egész terjedelmében közöljük.

Mint vesztett el egy zsoldos katona egy ugrással egy szép leányt, azonkívül az éjet a disznóólban kellett töltenie.

Van a jámbor zsoldosoknak — Isten bocsássa meg nekem — egy rossz szokásuk ebben az országban, de különösen Svábországban és a Fekete-erdőben. Tél idején elhagyják az őrhelyeket és megtámadják a parasztokat eleségért. Kenyeret, tojást, sőt és zsírt követelnek. Ilyenkor nem egy szegény embernek kell adakozóvá lenni, ha akar, ha nem. Igaz, hogy senkit sem kényszerítenek, de oly fenyegetődzve kérnek, hogy szívesen ad mindenki, csak hogy béke legyen.

Van azonban a jó czimboráknak egy közösen megállapított jelük. A hol egy zsoldos éjjeli szállást kapott, ott az a szoba ajtajára egy burgund keresztet fest. Ha a czimborák közül valamelyik ilyen szobába lép és meglátja a jelt a falon vagy az ajtón,

nem is kér már semmit, sőt barátságos szavakkal mondja a gazdának: »Hej, jól látom, hogy ez katonakvártély, itt jól fogadnak engem!« Ha az ilyen éjjel jön, akkor a gazda igen jól tudja, hogy nem szabad utasát sokáig kéretni, ha még a pápától volna is engedelmé — köteles szállást adni.

Tehát megtörtént egy fiatal tapasztalatlan katonával, hogy nagy éhségében és szegénységében így akart magán segíteni. Elment egy gazdag paraszt házába és ott szállást és vacsorát kért. A paraszt arra gondolt, hogy van a szomszédságában egy özvegyasszony és annak egy derék leánya, a kik inkább megvendékelhetnék ezt a katonát. Azért így szólt: »Kedves katonám; nékem nagyon sok gyermekem és cselédem van, és így nem tartatlak magamnál. Itt van egy kis pénz, ezen vehetsz egy itcze bort, fogadd ezt szívesen és menj abba a házba, melyet ott látsz. Ott biztosan jól fognak fogadni és még a ház örököse és birto-kosa is lehetsz.«

A jámbor katona elhitte a paraszt szavait és elment az asszonyhoz szállást kérni. A jó asszony szívesen ígért neki szállást, de kenyeret nem akart adni. »Oh — mondá a katona — van annyi kenyerelem, hogy hármunknak is elég.« Így megegyeztek és asztalhoz ültek. Mikor a leány is asztalhoz ült, a katona ugyancsak barátságosan nézett rá. »Ej ha, — mondá — volna csak egy korcsma itt valahol, szívesen hozatnék egy itcze bort!« — »Kedves fiam — felelt az asszony — ha akarsz bort hozatni, van a szomszédomnak igen jó bora — pénzért. Ő különben pénzért szállást is ad. Ha te hozatsz bort, úgy mi is, én meg a leányom is hozatunk egy itczével és én még sváb kalácsot is sütök hozzá.« A katonának tetszett a dolog, és más egyébre is gondolt és adott pénzt két üveg borra. A leány elment a borért, az öreg sütötte a kalácsot és aztán a szép nyári estén együtt ültek mind a hárman. Mikor pedig későre járt az idő, az asszony így szólt: »Kedves fiam, én nem adhatok neked szállást. Az egész házban én vagyok egyedül a leánnyommal és nincs csak két ágyunk. Te olyan szép fiu vagy, hogy nem hagyhatlak egyedül aludni. Azért hát ugró versenyt rendezünk: azok ketten, kik legmesszebb ugranak, háljanak együtt az éjjel. A katonának ez a dolog tetszett, mert azt hitte — a mint hogy úgy is történt — hogy a leány messzebb fog ugrani, mint az anyja. Tehát az alkuba belement. Az öreg kijelölte a czélt, jó messze a háztól és mindjárt elsőnek ő ugrott. De ugyancsak kis távot ugrott. Utána a leány következett. Ez jó nagyot ugrott. Megörült ennek a katona, gondolván, hogy ő még nagyobbat fog ugrani, mint a leány és aztán ők ketten fognak együtt hálni. Így összeszedte minden erejét és nagy vígan messze kiugrott túl a czélon. Az anyja és leánya csak ezt várta. Míg ő ugrott, hirtelen bezárták háta mögött a kaput és a lándzsáját egy ablaknyíláson kiadták. »Hohó — mondták — te nagyon is messze ugrottál!«

Logikus!

Csak? hm hm!

A szegény gyermek így hiába fáradozott és hiába adta ki pénzét. Még esett is az éjjel és így be kellett húzódnia egy disznóólba. Másnap reggel elment ahhoz a paraszthoz és elmesélte történetét. Az is óvta a nagy ugrásoktól.

Ez a tréfa nagyon hasonlít az Ilosvai-féle epizód első részéhez. Itt is egy özvegy szerepel, a ki vacsorát ad a tolakodó lovagnak és azután csellel kiugratja a házból. Figyeljük meg azt is, hogy ez a katona is azért ugrik olyan nagyot, a miért Toldi, t. i. az asszony szerelméért. A különbség csak a kiugrás helyén van. Toldi az ablakon, ez pedig az udvarból ugrik ki. Nincs kizárva azonban, hogy megvan ez a tréfa oly változatban is, hogy a lovgot az ablakon ugratják ki.

Ezt szintén e schwank forrásai vagy változatai közt kellene keresnünk, de semmi hasonlót nem találunk. Ugyanez a schwank megvan még *Bobertag*, továbbá *Goedeke Schwank* gyűjteményében és az *Aldentscher Schwank und Scherz*-gyűjteményben. De ezek is *Wickram Rollwagebüchlein*-jét jelölik forrásaikül. Hogy Wickram honnan vette, azt nem sikerült kiderítenünk.

Az Ilosvai két epizódjára vonatkozó összehasonlító tanulmányunkat tulajdonképen e szerény eredménnyel kell végeznünk. Több hasonlót sem az özvegygyel való komikus jelenet, sem a sírrablásra vonatkozólag nem találtunk. Feltételezzük, hogy mind a kettő előfordul még több, nem idézett feldolgozásban is, de az eddigiekből láthatjuk, hogy mindezek különösen a sírrablásra vonatkozólag alig adhatnak újabb bizonyítékokat. Nekünk tehát csupán azt sikerült megállapítani, hogy Ilosvai e két epizódja idegen eredetű betoldás, így nem lehet része a tisztán magyar eredetű Toldi-mondának és azt is kimutattuk, hogy mely mese-ciklushoz tartozik ez a két epizód. Remélhetjük, hogy idővel Ilosvai közvetlen forrása is előkerül.

II.

A szentimentális romantikus sírrablás.

Munkánk egyoldalú volna, ha a meseirodalomban elágazott második sírrablási kalandot, a szentimentális romantikus mesekör sírbolti jelenetét is be nem mutatnók. Teszszük ezt nevezetesen abból az okból is, mert a Toldi szerelmében előforduló sírbolti jelenet némely motivuma, a bemutatandó szerelmi regények e jeleleteivel meglepő hasonlóságot mutat. Kétséget nem szenvedhet, hogy Arany közvetve, vagy közvetlenül ez idegen mesekörből vette anyagát a Toldi Szerelme ez epizódjához.

Eljárása különben igen egyszerű és természetes volt. Oly sírrablási kalandot, a melyet Ilosvai beszél el, Arany nem alkalmazhatott. Ennek formáján és tartalmán változtatnia kellett. Ő különben már a »Toldi Estéje« megírásakor változtatott az Ilosvai-féle

komikus epizódon. Nem érezvén a két epizód egybetartozását, az özvegygel való komikus jelenetet különválasztotta és mint gúnyos balladát szötte be a »Toldi Estéjébe«. Fönnmaradt azonban még a sírrablás, melyet szintén nem akart elhagyni.

A *Toldi Szerelméhez* írt előszavában mondja Arany, hogy minden époszban a legértékesebbnek az »epikai hitelt« tartotta. Kénytelen volt tehát valami módot találni, melylyel nagyobb zökkenés nélkül bevehette a gyöngéd szerelmi regénybe ezt a különös és Toldi jellemével annyira ellenkező epizódot. Mi sem könnyebb, mint hogy ilyennemű tervezgetései közepett véletlenül vagy tudatosan, az irodalomban ismert legszebb sírbolti jelenetre, a *Romeó és Juliára* vagy más változatára gondolt. Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy Arany »Toldi Szerelmének« egész megalkotásában tudatosan, nem járt el önállóan: »Toldi középső része nem az én saját választásom«, írja az Előszóban. Barátai unszolására csaknem meggyőződése ellenére kezdett ebbe a munkába. A krónikában még fennmaradt feldolgozatlan anyag, a nagyon is mesés prágai kaland, az özvegygel való komikus jelenet, a sírrablás alávaló bűnténye semmikép sem látszott neki modern költői feldolgozásra alkalmasnak. »Monda nélkül pedig — vagyis legkisebb támasz nélkül a hagyomány vagy historia részéről — egész epikai költeményt csak mintegy az újjamból szopni, ha tudtam volna is, nem akartam.«¹ Tehát ezért kötötte ő magát Ilosvai krónikájához és így a sírrabláshoz is.

És ebben rejlik Arany mély époszíró felfogása: »a mondai vagy történeti alap bármily csekély és töredékes legyen, adja meg ily költeménynek (eposznak) azt, a mit »epikai hitelnek« szoktam nevezni«. Ezt az epikai hitelt akarta Arany megszerezni vagy legalább is fenntartani a trilógia középső részében, a romantikusnak induló *Toldi szerelmében* is. Tehát kénytelen volt mondai és történeti hagyományok után kutatni. A saját fantáziájából nem akart venni semmit és valószínűleg — tekintettel az epikai hitelre — idegenből sem merített. Hanem mély poétikai belátással visszafordult az alig megjelent és már elfelejtett romantikus magyar regékhez. Épen azon történetekhez, melyek vagy minden történeti alap nélkül vagy teljesen idegen mesékből születtek és épen ezért hitelre nem találtak. A *Bólyai-Farkas András*, *Kisfaludy Sándor* és *Károly* regéihez, *Szigligeti* történeti vígjátékaihoz, sőt talán egy-két még régebbi szép históriánkhoz.

Arany ezzel két irányban hatott nemesítőleg. Egyrészt saját költeményének epizódjai megkapták a történeti színt, az »epikai hitelt«, mert tárgyak rokonságot és összszefüggést mutatott a magyar előidőkből való regékkel. Másrészt e régi regék felelevenedtek és mintegy szentesítést nyertek Arany lantján. *Kisfaludy Tihamerja*, *Szigligeti »Rózsája«* eltűnnének irodalmunkból, mint sikertelen

¹ Előszó a *Toldi Szerelméhez*, 1879.

romantikus költői játékok. De Arany a motivumokat belevette a Toldi Szerelmébe és így örökre fennmaradnak, mint a letűnt magyar lovagkor regéi.

Nem tartozik feladatunkhoz nyomról-nyomra kimutatni a »Toldi Szerelmének« forrásait,¹ csupán utalni akarunk arra, hogy a legfőbb motivumok kétségtelenül kölcsönvettek.

Igy mindjárt a bevezetés a kedves jelenet, az álruhában utazó király a vendéglátó Rozgonyi házban, a *Szép Ilonkára* emlékeztet. Toldi Szerelme, a fegyvercsere és a párviadala teljesen Szigligeti *Rózsa* című vígjátékából való. A nápolyi hadjárat eszméje és több motivuma Kisfaludy Károly *Tihamérjából* való. Anikó egész szereplése, valószínűleg egyenesen Ariostóból van véve.

A sírablás gyönyörű motívumai, a tetszhalál, a találkozás a sírboltban, a feltámadás, stb., szintén nem lehet Arany inventiója. Itt sem tudjuk egész határozottsággal megállapítani, vajjon Arany motívumait egyenesen az idegen mesekörből vette-e, vagy pedig a régibb romantikus magyar regék szolgáltak-e neki forrásul. Van ugyanis a korabeli irodalmunknak egy terméke, melyben megtaláljuk a szentimentális romantikus sírablási mese motívumait. Bólyai Farkas Andrásnak a *Párisi per*² című érzékeny játéka, ebből az idegen mesekörből való és nem lehetetlen, hogy Arany innen vette a sírbolti jelenetét. A darab bővebb ismertetésére még rátérünk.

Mondanunk sem kell, hogy bárhonnán merített is Arany anyagot nagy romantikus eposzához, az eredetiségét vagy költői nagyságát nem érinti. Elbeszélő költeményekben idegen motívumok felhasználása azok változtatása és bűbajos beleszövése a nagy eredeti époszba, a legtöbb esetben, mint itt is a költői tehetség fényes próbakövei lehetnek. És nem Arany volt az első és nem az utolsó, ki ezt tette. Vergilius mennyit használt fel Homerosból Zrinyi mennyit Tassótól és Vergiliustól. És elő tudnók-e sorolni a világirodalom nagy époszaiban, hány epizódot, hány jelenetet találunk meg újra, meg újra? És tagadhatjuk-e, hogy ezek a folyton előforduló és mindig megisméltlődő jelenetek, ép a legkedvesebbek? Nem a költői fantázia gyöngesége, de az emberi lélek természete és ebben osztozik a költőé is, hogy bizonyos történeteket, melyekben örök életigazság vagy örök szépség van, annyira szeret, hogy újra meg újra elmond vagy meghallgat. Ezek a történetek az örök szép példái a barátságnak, a szerelemnek, a szenvedésnek, a földi igazság- és igazságtalanságnak, a küzdésnek, bukásnak vagy diadalra jutásnak. Ismerjük ezeket valamennyit, apáink is ismerték, de szeretjük őket újra hallani és különösen szépek és vonzók az eposz naiv formájában.

Ki találta fel ezeket a történeteket? Egyikről sem tudjuk. Együtt születtek az emberi lélek bölcsességével és művészi érzé-

¹ Szinnyey Ferencz: Toldi Szerelmének forrásai.

² Ez adatra Beöthy Zsolt volt szíves figyelemzetni.

kével és terjedtek el és változtak, a mint szaporodott és szétszóródott az emberi nem. Mindig voltak és mindig lesznek. Világrésztől-világrészre, korról-korra, nemzedékről-nemzedékre, könyvről-könyvre vándoroltak és vándorolnak még ma is.

Ki volt annak a bűbajos történetnek első feltalálója, hogy a szerelmes hős holtaként vélt kedveséhez lemegy a sírba és felnyitja koporsóját, hogy csók és könyzappal árasztja el még egyszer a kedves arcot és ott aztán a leány, szerelmese karjai közt felébred, — mert a leány nem halt meg csak elaludt. Kié volt legelőször e gondolat és ki fűzött ehhez legelőször történetet? Shakespeare? Nem. Luigi de Porto? Nem. A régi görögök? Nem. Az ephezusiak? A babyloniaiak? — talán. És ki hozta e történetet legelőször sírrablókkal, kalózzokkal, tolvaj lakatosokkal kapcsolatba? Xenophon? Jamblichus? Ki tudná megmondani? Mi itt csupán be akarjuk mutatni e mese történetét, vázolni a motívumok eredetét és fejlődését. E kimutatás a világirodalom egyik legszebb novellájához és drámájához vezet és nyílt kérdéssé teszi, hogy mily viszonyban van a »Toldi szerelme« e mesekörhöz?

E mese első nyomait a görögöknél találjuk, sőt éppen a legelső szerelmi regényekben, melyeket az irodalom ismer. Jamblichus: »*Babyloniai történeteiben*« és az ephezusi Xenophon: »*Antheia és Habrokomes*« című regényében fordul elő először a tetszhalál és sírrablás motívuma. Lássuk előbb a »*Babyloniai történeteket*«. Rohde szerint ez a regény az első görög szerelmi regény, Kr. u. II. századból való. Tartalma a következő:

Garmus babyloniai király szerelmével üldözi a boldog házasságban élő Simonist. Ez férjével, Rhodanessel, a kínzás elöl elmenekül. A király keresteti őket. Menekülés közben a szerelmes pár egy barlangba rejtőzik. Itt a vadméhek mézéből élnek. A méhek azonban mérges hullók húsából táplálkoznak és így a méz is mérges volt. A szerelmesek holtan kerülnek el. Így találják meg őket az üldöző eunuchok. Ezek a halottakat nem merik bántani, sőt, mint a vallásuk parancsolja, ruhával befödtek testüket és húst és kenyeret tettek melléjük. A szerelmesek azonban csak tetszhalottak voltak, mert a mérge csak elbódította de nem ölte meg őket. Aléltáságukból felébrednek és tovább menekülnek. Útjukban egy temetési menettel találkoznak. A menetet egy jó megállítja és kijelenti, hogy a leány, a kit visznek, nem halott, csak tetszhalott. Kinyitják a sírt és kiderül, hogy a jósnak igaza volt. A menet az élővel tovább vonul. A szerelmesek a sírban maradt ruhákat magukra veszik és az ott talált ételekkel felfrissítik magukat, majd mély álomba merülnek. Üldözőik azonban nyomukra bukkannak és követik őket egész a sírig. Itt őket újra mozdulatlanul találják és ismét azt hiszik, hogy halottakkal van dolguk. A szerelmesek felébrednek és tovább menekülnek. Fölismerik azonban rajtuk a halotti leplet és sírrablás miatt a bíróság elé kerülnek. A bírósági Simonist szépsége miatt Garmus királynak akarja elküldeni. A sze-

relmesek erre megakarják magukat mérgezni. Azonban ismét csak altatószert isznak és nem mérget. A bíró ilyen állapotban akarja a szerelmes párt elszállítani a királyhoz. Útközben azonban a szerelmesek felébrednek és újra elmenekülnek. És folyik tovább a történet, mely már minket nem érdekel.

Az eddig elmondottakból a következő motívumok tűnnek ki. Egy szerelmes párt több ízben halottnak tartanak, de csak *tetszhalottnak*. *Sírrablással* is vádolják őket, de kiderül ártatlanságuk. Egy kényszerházasság miatt, mely őket örökre elválasztaná — mérget isznak. Azonban csak altatószert kaptak és ismét csak *tetszhalottak* lettek. Ez volna tehát a *tetszhalál* és *sírrablási* mese első legprimitívebb formája. Kezdetnek mindenesetre elfogadható.

Már sokkal közelebb áll tárgyunkhoz a második görög regény, az *Antheia és Habrokomes*. Itt találkozunk legelőször valószínűsítő *sírrablással*. E regény tartalmát is *Rohde* kivonata után közöljük.

Habrokomes és Antheia szenvedélyes szerelemmel szeretik egymást, de az istenek haragszanak a nagyon öntelt Habrokomesre. Az esküvő után, hogy az isteneket kiengeszteljék, hosszú utazásra határozzák magukat. Az úton kalózkok támadják meg hajójukat és a szerelmes pár fogságba esik. Kalandok végtelen sorozatán mennek keresztül, melyek nem tartoznak ránk, csupán a III. könyv. 8-ik fejezetét veszszük ki.

Antheiát egy előkelő szicíliai vitéz kiszabadítja a rablók kezéből ép akkor, mikor megakarják őt ölni. Perilaus, a vitéz, feleségül akarja venni Antheiát. Antheia nem meri visszautasítani, csak harmincz napi gondolkodási időt kér. A harmincz nap eltelik és nagy pompával készülnek a lakodalomra. Antheia, hogy a választól megszabaduljon, egy orvostól mérget kér és a nászágony kiiszsa. Perilaus mélyen lesujtva, a fényes lakodalomból, fényes temetést rendez. Gazdagon eltemeti a szép Antheiát. Antheia azonban nem kapott igazi mérget az orvostól, hanem csak altatószert és a sírban felébred. Először is kínos éhséget érez, de néma megadással tűri sorsát és fönséges nyugalommal várja a halált. A sors azonban mást rendelt. Éjjel corsikai rablók feltörték a sírt, hogy a kincseket elvigyék és midőn ott megtalálták a szép Antheiát, őt is magukkal vitték. Antheiát eladták rabszolgának Alexandriában. A regény további folytatása nem érdekel minket.

E két regényben, de különösen az utóbbiban, már tisztán láthatjuk azokat a motívumokat, melyek alapján a későbbi európai irodalomban a legremekebb novella és dráma fog keletkezni és a mely motívumok annyiszor megismétlődnek a legkülönfélébb költői műfajoknál és eljutottak a »Toldi Szerelmé«-be.

Mi összeállításunkban főképen azt akarjuk kimutatni, hogy e motívumok minden időben ismeretesek voltak és a későbbi szerzők igen önkényesen bántak velük. Néha elhagyták a *sírrablást*, majd

máshol nem szerepel a méregként adott álompor, ismét vannak novellák és drámák, hol az őszszes motívumokat megtaláljuk. Igen természetes, nem adhatunk oly őszszeállítást, mely fokozatosan feltüntetné, mint fejlődött és alakult át ez a mese egész odáig, míg Arany János a *Toldi szerelmébe* belevette. Nem adhatjuk ezt azért sem, mert mint már kifejtettük, nála egész másnemű átvételről van szó. Arany János teljesen a maga felfogása szerint és Toldi jellemének legmegfelelőbbben dolgozta fel a tetszhalál és a sírrablás meséjét, csupán azt tartva meg belőle, mi kereken, szépen őszszevág az egész Toldi regével. Arról sem beszélhetünk, hogy volt-e egyáltalában közelebbi vagy távolabbi forrása, szabatos őszszezüggést, határozott átvételt nem tudunk megállapítani. Azaz Arany János változtatásával épen úgy vagyunk, mint Ilosvai sírrablásával. Kétséget nem szenved, hogy idegen mesekörből való, de sajtóságos, máshol meg nem található változatban.

Nézzük, mint alakult e regényekből az a nagy európai meseciklus, melynek egyes változatai a különböző nemzeteknél a szentimentális romantikus regény legszebb példái lettek, nekünk pedig a »Toldi szerelmét« adta.

A görög regények feltűnő hamar jutottak be az európai irodalomba. Közvetlen sorsukról és a kéziratokról ugyan mit sem tudunk. Annyi bizonyos, hogy az eredeti regények elvesztek és már a középkorban is csak szórványosan csupán a kivonatuk maradt fent. A későbbi változatok, mesék és színdarabok nem is innen eredtek. Egyedüli forrásuk és gyors terjesztőjük és örökös variálójuk csak a szájhagyomány lehetett. Azaz e regények átmentek vagy visszatértek a népköltészetbe és a keresztyén irodalom kezdetével innen kerültek be az európai irodalomba. Feltűnő, hogy már igen korán megtaláljuk őket. Ugyyszólván a legelső epikusok már ismerték és felhasználták e motívumokat. Így Marie de France »*Eliduc*« című meséjében előfordul a tetszhalál. A nő itt is templomban van eltemetve és mikor a sírból felébred — megtudja férje hűtlenségét és kolostorba vonul. Az itteni sírbolti jelenet jórészt a görög motívumok megfordítása.

Ha Marie de France meséje csak halványan emlékeztet a görög regényekre, *Chretien de Troys Cligése* egyenesen innen való.

A középkor legnagyobb költője, úgyszólván minden eposzába vegyített görög motívumokat. Ezen nincs mit csodálkoznunk. A nagy lovagregények, a Trisztán monda, a Grál monda, az Artur monda kör főmotívumai, egyenesen a görög regevilágból erednek. A középkor egész költészete, szentimentalizmusa, platonikus szerelme, az aláhanyatlott klaszicizmus első hullámverése volt.

A Cligès tartalma a következő:

Cligès, a konstantinápolyi császár fia szerelmes Fenicebe, a német császár leányába. Az ifjak oly szépek voltak, hogy szépségük besugározta a palotát, akárcsak a napfény. De nem lehettek egymáséi. Fenicet Cligès nagybátyja veszi el, Cligèsnek pedig lovagi

próbára, Arthur udvarába kell menni. A szerelmesek az esküvő napján búcsuznak el egymástól. Fenice azonban csodálatos módon megmenekül a kényszerházasságtól. Dajkája, Thessala bájtalt készít, melyet minden este bead férjének. Ettől ez mély álomba merül és azt álmodja, hogy karjai közt bírja Fenicet, valójában pedig érintetlenül hagyja. Így mulnak el évek, míg Cligès visszatér Konstantinápolyba. Bevallja szerelmét Fenicenak, sőt tudtára adja, hogy egész távolléte alatt hű maradt hozzá. Fenice is felfedi rejtélyes házasságának titkát, de vonakodik addig Cligèsé lenni, míg az teljesen meg nem szabadítja a férjétől. Nem akar úgy járni, mint Iseut.

...son corps fut à deux rentiers
Et son coeur fut à l'un entier.

Új tervet eszelnek hát ki Thessalával, Fenice álomport kap és így holtak fogja magát tetetni és eltemetik. Cligès pedig éjjel megnyitja a sírt és elviszi Fenicet. Az ifjak terve fényesen sikerül, sőt a császár rövid idő múlva meghal és Cligès követi a trónon.

E kivonatból láthatjuk, hogy az egész mese a görög regények változata.

Ugyancsak megtaláljuk a tetszhalál meséjét a prózáíróknál is.

Mindjárt az első prózáírónál, az európai prózairodalom megteremtőjénél, Boccaciónál.

Szerintem a »Decameron« (X. nap 4. novellája) az első prózai változata e görög regényeknek. Jóllehet maga a mese más, de a motívumok ugyanazok.

Egy derék bolognai lovag, Messer Gentile, szerelmes volt egy férjes asszonyba, madonna Catalinába. Ez az asszony várandós állapotában hirtelen rosszul lett, özszeesett — egy orvos halottnak nyilvánította. Nagy szomorúsággal eltemették a *templom* egy fülkéjében. Halálát hírül adták Gentilének is. Ez elmegy a sírjához, hogy kedvesét még egyszer lássa és hogy a mit nem tehetett meg a míg élt, halála után megcsókolhassa. *Éjjel* elmegy a templomba, megnyitja a sírt és zokogva ráborul a holttestre és csókolja, a hol éri. Majd keblére borul és akkor észreveszi, hogy az asszony szíve dobog. Az asszony csak tetszhalott volt. Gentile megdöbben, de aztán erőt vesz magán, kiemeli az asszonyt és házába vezeti és anyja ápolására bízta. Végül nemesen legyőzi szerelmét és az asszonyt visszaadja férjének.

Különösen érdekesek azok a részletek, a hol a lovag a nő holt hírére kesereg. Csaknem párhuzamba lehetne állítani a Toldi keservével.

Boccacio után *Masuccio di Salerno* volt az első, ki a tárgyat ismét feldolgozta és egyúttal ő volt az első, ki e motívumokból a Romeó és Julia meséjét állította össze. Könyvét, sajnos, nem tudtam megszerezni és így, a novella tartalmát, Dunlop-Liebrecht kivonata után adom.

Mariotto, egy sienai nemes ifjú titokban megesküszik Gianozzával, kit a legforróbb szerelemmel szeret. Esküvőjükéről csak az eskető barát tud. Mariottonak ezután egy előbbi gyilkosság miatt menekülni kell. A magára maradt Gianozzáat házasságra kényszerítik. Ezt megakadályozandó az a barát, ki őt már összeadta, az új házasság előtt neki altató port ad. A leány a porokat beveszi és miután hozzátartozói azt hiszik, hogy meghalt, eltemetik. Mariotto a leány holt hírét veszi és Alexandriából visszasiet Sienába, hogy legalább holtan még egyszer lássa a leányt. Időközben azonban a leány lethargiájából felébredt és maga sietett férje után Alexandriába. A Siénába érkezett férjet elfogják és a gyilkosság miatt kivégzik. A leány pedig, miután Alexandriában hiába kereste férjét, hazajön. Itt megtudja Mariotto szörnyű végzetét, *kolostorba* vonul és nemsokára meghal.

E novella, a mint a rövid tartalmából is látjuk, alig tér el a görög regény tartalmától. Csupán a sírablás hiányzik, de viszont a leány magától ébred fel a sírban. Érdekes, hogy Dunlop e novellát Masuccio eredeti munkájának tartja, mert a Xenophon-féle regény a XV. században még nem volt kinyomtatva, tehát nem kerülhetett Masuccio elé. De épp ez igazolja kitűnően a mesék vándorlásáról szóló legújabb és leghelyesebb teoriát, hogy nem a könyvek útján, de a szájhagyomány nyomán terjedtek és terjednek még ma is. Masuccio után *Luigi da Porto* és *Matteo Bandello* és *Cinthio* dolgozták fel ugyanezt a mesét.

Luigi da Portonál e mese klasszikus alakot ölt. Az összes motívumokat felhasználja és ezekből az ő genialis összeállításában nagyszerű megrendítő tragédia fakad.

Romeót és Juliát Lőrincz barát titokban összeadja, de a boldog nász után Romeónak egy Capulet meggyilkolása miatt menekülni kell. Távollétében Juliát a család erővel férjhez akarja adni. Lőrincz barát Juliának álomport ad és Juliát halottnak hiszik és eltemetik. Romeó megtudja Julia halálát és sietve visszatér Veronába. Egyenesen a sírjához megy, azt felnyitja és zokogva ráborul a kedves halottra és ott mellette megmérgezi magát. Julia az ölelések és csókoktól felébred, de már csak a haldokló Romeót zárhatja karjaiba. Julia fájdalomában szintén megöli magát. Időközben Lőrincz barát is eljön a sírhoz, hogy Juliát kiszabadítsa, de a halál már mindent elvégzett. Julia végszavaiból megtudja a rettenetes tragédiát. Történetesen a Signoria családja elhalad a sír mellett és megdöbbenve veszik észre, hogy az nyitva van. Azt hiszik, hogy *rablók* vannak odalenn, de abban a perczen lép elő a szomorú barát. Lezárja a sírt és hiába faggatják, nem mondja meg, miért volt lenn a kriptában. Egyedül ő tudja a tragédia titkát.

Ime a reneszánsz fénykorában, az olasz novella fejlődésének tetőfokán mily remekmű keletkezik a tetszhalál meséjének zűrzavaros motívumaiból!

Luigi da Porto novellája után a bűbajos mese varázshatalommal terjedt el. Versengve siettek e történeteket újra meg újra megírni. Olaszországban úgyszólván e kor valamennyi írója írt egy Romeó és Juliát. Több verses feldolgozás is van róla. Nagy részüket összeállította Alexandro da Torri (Pisa, 1830).

Angliába is gyorsan átment e mese és legnevezetesebb feldolgozása a Shakespearéé. Shakespeare valószínűleg *Luigi da Porto* novellája után írta színművét és nem nagyon sokat változtatott rajta. Legfőleg a tragikum emelésére azt, hogy Romeó Tyboltot, versenytársát ott a sírboltban megöli. Ez némileg emlékeztet Toldira, ki szintén megöli Tar Lőrinczet.

Franciaországban is korán terjedt el e mese több fordításban. A tetszhalálnak igen érdekes humoros változata a Heptameron 60. novellája. Németországban megtaláljuk majd mindegyik XVI. századbeli mesekönyvben. Sajátságos, hogy hozzánk nem jutott el.

Célétalan volna e helyen az összes *Romeó és Julia* fordításokat és feldolgozásokat felsorolni. Ez nem tartozik feladataink közé már azért sem, mert legkevésbé sem akarjuk kimutatni, hogy Arany Jánosnak épp ez a mese szolgált volna mintául. Csupán utalni akarunk arra, hogy a sírablási mese motívumai ősrégi idők-től kezdve minden korban és minden nemzet irodalmában meg voltak. Az írók jól ismerték és gyakran használták fel.

A XVII. században, a szentimentalizmus felújulásának klaszszikus korában a nagy szerelmi regényekben újra megtaláljuk őket.

D'Urfé *Astreája* és számtalan epigonja, Scudery és a Calprenède kalandregényei önkénytelenül felidéztek e műfaj ősforrását, az első görög szerelmi regényeket. És az emberi képzelet alkotott-e szebb, megkapóbb motívumokat a nagy szentimentális szerelem illusztrálására, mint a tetszhalált, a sírból való feltámadást és egyesülést vagy örök halált a szerelemben. Természetes, hogy e regények majd mindegyikében megtaláljuk e motívumokat. Magában az »Astreá«-ban tulajdonképen nincsenek meg. Előfordul ugyan mind Celadon, mind Astrea álhalála, de ez nem sírből való feltámadás, hanem inkább csodás megmenekülés az igazi halálból.

Ellenben van Urfénak egy ötfelvonásos pásztorjátéka a »*Sylvanire*«, melyben a cselszövést teljesen a tetszhalál motívumai alkotják. E változat igen érdekes és bájos. A rokokó-kor minden cziczomája pompásan illik a szertelen dekadens görög motívumokhoz. *Trinite* és *Aglante* pásztorok egyformán szerelmesek a szép pásztornöbe, *Sylvanire*be. *Sylvanire* Aglante-ot szereti, de zsupori apja *Menandre*, a környék leggazdagabb, de legcsunyább pásztorrához, *Theanthoz* akarja adni. A szerelmesek *Alciron* bűvészhöz fordulnak, ki nekik csodatükröt ad. A ki ebbe a tükörbe belenéz, tetszhalott lesz. Így elbűvölik *Sylvaniret* és az egész *Lignon* környék nagy részvételével eltemetik. *Trinite* Aglante rivalisa kimegy a sírhoz, hogy még egyszer lássa szép imádotját. De a sírnál már

ott találja Aglanteot és Menandret. Sylvanire felébred és végre Aglante boldog felesége lesz. Trinite Fossinde nimfát veszi el.

A XVIII. századbeli kalandregényekben is nyomát találjuk e motivumoknak. Rohde különösen a *Sophonisbe* átdolgozásokra utal, hol szintén előfordul a tetszhalál és a sírból való feltámadás. Nem volt alkalmunk e kérdést bővebben kutatni, de hogy a XVIII. században az említett regénymotivumok nem mentek feledésbe, annak legnyomósabb bizonyítéka, hogy éppen ebben az időben jelenik meg az Antheia és Habrokomes egyetlen fordítása, francia nyelven. E fordítás előszavában a névtelen szerző utal is arra, hogy mennyire fontos megismerni a szerelmi regények ősforrását, a görög regényeket. Tehát e korban már tudták, hogy e motivumok kölcsönvettek.

A német pásztor- és kalandregényekben, melyek francia hatások nyomán keletkeztek, szintén előfordulnak e motivumok. Itt ez irány magalapítója *Philep Zesen* volt és mindjárt az első regényében »*Der afrikanische Sophonisbe*« szerepel a tetszhalál és a sírablás. És ha végig kutatnók a nagyobbbrészt még ismeretlen és kiadatlan többi kalandregényt, az akkori főrangúak oly kedvelt olvasmányait az »*Aramena*« (Braunschweigi Ulrich herczeg 1710.), az *Aziatische Banize* stb.-eket, bizonyára számos érdekes változatot találánk.

E kérdés reánk nézve annyiból is fontos, mert még nincs eldöntve, hogy milyen forrásból került hozzánk ez a mese. Mint már említettük; Arany előtt Bólyai Farkas András is felhasználta a tetszhalál motivumát. Kétségtelenül idegen minta után dolgozott, de forrását nem sikerült megállapítanunk.

Bólyai Farkas András, a genialis matematikus, úgy látszik, mint nagy elődje Fontenelle¹ is, nagy gyönyörűséget találhatott a szentimentális szerelmi regényekben. Utolsó színdarabja a »Párisi per« tanuságot tehet e gyöngéjéről. Érzékeny játékanak tartalma a következő:

Denglos bankár és felesége Charlotte de la Roche, leányukat, Henriette-t, Bernard grófnak ígérték. A leány azonban tanítójába, Louisba, szerelmes. Mikor az ifjak viszonya kitudódik, Louisnak távozni kell. Henriettenek egy levelet mutatnak, melyben Louis lemond róla. Henriette elájul és szülei ekkor így félig ájult állapotban erőszakkal eljegyzik Bernarddal. Louis azonban még az esküvő előtt áruhában visszatér. Festőnek adja ki magát és lefesti a menyasszonyt.

Mikor magukra maradnak Louis, felfedi magát, újra szerelmet vall és megcsókolja a leányt. Henriette elájul. A szülők két orvost hívatnak, de ezek nem tudnak megegyezni. Courte doktor azt állítja, hogy a leány nem halt meg, Bombast ellenben halottnak nyilvánítja. Henriette nem ébred fel — tehát eltemetik. A temetés

¹ Fontenelle gyönyörű előszót írt a *Princesse de Clèves*-hez.

éppen az esküvő napján van. Most következik a negyedik felvonás, mely minket jelenetről-jelenetre érdekel.

Jacques és Pierre két tolvaj elhatározza, hogy kirabolja Henriette gazdag sírját. Közben Courte doktor újra elmegy Dengloshoz és ismételten kifejezi aggályait Henriette halála fölött. Charlotte féltőrülten kényszeríti őket, hogy menjenek megnézni Henriette sírját. A két tolvaj azonban megelőzi őket. Nagy erőfeszítéssel megnyitják a sírt, de abban a perczben mennydörgés támad és a rablók ijedten elmenekülnek. Louis jön ki a sírhoz. Gyönyörű magánjelenet után megcsókolja Henriettet. Újra mennydörgés és villámlás és Henriette feltámad. A szerelmesek boldogan távoznak. Még egy borzalmas jelenet következik. Charlotte kijön a sírhoz, befekszik az üres koporsóba és ott megöli magát. Denglos borzadva találja meg felesége holttestét leánya koporsójában. Fájdalmában önmagát átkozza meg. Az ötödik felvonásban a szerelmesek boldogságát látjuk és a két gonosztevő sírrabló elítélését.

E kivonat világosan mutatja, hogy Bolyainak ez a darabja az ősrégi szentimentális romantikus sírrablási mese egy változata. Ő maga ennek forrásáról igen keveset mond: »Különösen pedig ezen munkára nézve ezeket jegyzem meg: I. Hogy a materiája igaz, a Párisi akták közt találtatik, lásd Kluge.« Ezek igen rejtélyes szavak, melyekből úgyszólván semmit sem értünk meg. Nem tudjuk, mik azok a »Párisi Akták« és azt sem tudjuk, hogy ki volt ez a Kluge, a ki bennünket erről felvilágosíthatna. Azonban a darab materiája aligha igaz. Itt Bolyai tévedett. Bolyai munkájáról egész határozottsággal állíthatjuk, hogy az fordítás. És pedig nem a »Párisi Akták« valami szenzációs bűnpör fordítása, melyből aztán Bolyai önállóan darabot írt, hanem minden kétséget kizáróan valamely XVIII. századbéli francia dráma fordítása. Az úgynevezett comedie larmoyante-ok közül való. Sőt Bolyai meglepő tisztasággal adja is vissza azt a túlfinomult mesterkélt beszédmodort, mely e század drámáira annyira jellemző. Különösen bájosak Henriette és Louis szerelmi jelenetei. Ez valóságos marivaudage, mely nem lehetett Bolyai stílusa. Egyébként magából a szövegből is megállapíthatjuk, hogy az fordítás. A 69. oldalon olvashatjuk ezt: »a kisasszony *unatkozni* kezdett«. S'ennuyer a régi francziában, sőt gyakran még ma is, nem unatkozni, hanem bánkódni-t jelent. Bolyai mondatában is a »bánkódni« megfelelőbb volna, mint az unatkozni. Továbbá a 108. oldalon egész francia mondatokat találunk.

Bolyai tehát egyenesen fordítás útján hozta be hozzánk a szentimentális romantikus sírrablás motívumát, csak azt nem tudjuk, hogy honnan hozta. Most végül el kellene döntení, hogyan kerültek a tetszhalál és föltámadás motívumok a »Toldi Szerelmébe?« Több körülmény arra mutat, hogy Arany valószínűleg Bolyaitól vette legalább a tetszhalál eszméjét és a sírrablás némely motívumát. Csupán a következő egyező vonásokra mutatunk: Piroska is, úgy

mint Henriette elájul és ájultan temetik el. Tehát nem kap álomport, mint Julia vagy Simonis. Aranynál is két sirrabló szerepel Hincz és Kuncz. Egyebekben igen sok az eltérés a Bólyai-féle változattól. Nehéz volna külön, mélyebbreható vizsgálódás nélkül eldönteni, hogy mily forrásból eredtek Arany motívumai?

Vajjon csakugyan Bólyaitól vagy esetleg egyenesen az idegen mesekörből vette-e? Bárhonnan vette is Arany, az bizonyos, hogy a »Toldi Szerelme« ez epizódja révén, közvetve vagy közvetlenül bele tartozik egy idegen nagy szerelmi regecziklusba és annak utolsó legszebb változata. Ez az összefüggés azonban az idegen mesekörrel nem von le semmit a Toldi-legenda értékéből, sőt annak titokzatos romantikus báját nagyban emeli.

Nézzük, Arany mily motívumokból állította össze gyönyörű sírbolti jelenetét.

»Toldi Szerelme« VI. énekének 77. szakaszával kezdődik a tulajdonképeni sírbolti történet. Az előzménye ennek a következő: Toldi párviadalban megölte Tar Lőrinczet és mikor a holttestemet Piroska elé viszik, az a látványtól összerogyott »holtan«. Másnap ment a nagy temetés végbe. Piroskát koporsóba zárták (vele sok szép kincsét, egész falu árát) és a koporsót a gellérthegyi kőszál üregébe tették s húszan a nagy sziklát ráhengerítették. De még azon éjjel két tolvaj lakatos, Hincz és Kuncz a sírhoz lopódtak, hogy azt kirabolják. A zárat feltörték, de a nagy kővel sehogyszem bírtak.

Míg ezek ott settenkednek, Toldi is eljön a sírhoz, hogy kedves halottját még egyszer meglássa. A rablók ijedten rebbennek szét, de Toldi észre sem veszi őket, nagy bűvában elmozdítja a bálványkövet és belép a sírűregbe. Felnyitja Piroska koporsóját és ráborul a kedves tetemre.

Itt vagy, enyim vagy hát, én egyetlen egyem,
Hült poraid közé oh hadd elegyedjem.
Zokogó tört hangon forró öleléssel
Áztatva szeméből, nagy záporésszel
Karjaiba szorítá, szívét szíve mellé
Eleven tűz lelkét ajkára lehellé,
Szívta, melengette hosszú erős csókkal
S ím a halott felnéz, felriad ily szókkal:

Hol vagyok én? . . . Ki ez? . . . s mozdula, felüle.
Toldiban a vér is megaludt, meghüle.
Hátrafelé döbbsent sirató helyéről,
Bársony kalpagja is ledagadt fejről.
De meg azt gondolja, hiszen ez csak álom.
Noszsa álmodjunk, hogy hamar el ne szálljon.
Lassan szedi züllött gondolatit össze:
»Hátha nem is holt meg, *el vala rejtezve.*«

Piroska elébb néz, hordja körül szemét,
 Tapogatja elholt, merevült tetemét,
 Motoz a terítón a koporsó leplén,
 Olykor egy-egy sóhaj könnyít vala keblén,
 Majd szeme a másik koporsón akad meg,
 Emlékezetében iszonyún virad meg
 Színehagyott arczczal, mint halovány viaszok
 Fordul Toldi felé s kérdi megint: »Ki az?«

Toldi nem állhatja, odaomlik térdre,
 Csókolja ruháit, kezét, ahol érte,
 Szólítja galambnak, édesnek, övének
 Síri virágjának, szíve szerelmének.
 »Enyim vagy, enyim vagy, te ki másé voltál
 Kit tőlem irigyelt az élet, az oltár,
 Most a halál keze, a feltámadásé
 Ad vissza, enyim vagy! soha, soha másé!

Jer velem, elviszlek, . . .
 Örök, új életre, boldog szerelembe.
 Maradj a világnak ezután is halva,
 Nekem élj egyedül, üdvöm birodalma.

De Piroska visszarezzen e szótól, felháborodva megátkozza Toldit. Toldi kétségbeesve rohan ki a sírból, Piroska pedig újra ájultan hanyatlik vissza.

A két rabló ezután visszafut és mikor látták, hogy Toldi már nincs ott, belopództak a sírba és kifosztották a »halottat«. Sőt még feljelentették Rozgonyinak Toldit, hogy ő rabolta ki a sírt. Rozgonyi maga megy szolgálival a sírhoz és ott találja Piroskát *felülve*. Az apa boldogan viszi haza leányát. Piroska kolostorba vonul.

Ezek volnának Arany sírbolti történetének főbb vonásai. Az egyes elemek eredetiségét felesleges itt vizsgálni. A részletekben Arany épp oly eredeti volt, mint a többi költő, ki e motívumokat felhasználta. Lényegében a Toldi Szerelme ez epizódja teljesen meg-egyezik az idegen meseciklussal és annak minden változatával. Az összes felsorolt történetekben, úgymint Toldi szerelmében szerepel egy kényszerházasság, továbbá a boldogtalan nő tetszhalála, a temetés, a feltámadás, a szerelmesek találkozása a sírboltban és még igen gyakori, noha nincs meg mindenütt a sírrablás. E motívumokból a különféle írók a különböző korokban más-más történetet írtak. Legérdekesebb a szerelmi történet kimenetelének külön-félesége. A görögöknél ez boldog kimenetelű, az olaszoknál és Shakespearenél tragikus, Aranynál csupán szomorú. Vigasztalan zord történet, valódi »bús ének«. Piroska a kolostorban meghal és Toldi a sírjánál mindhalálig hűséget fogad.

Ime ily befejezésre jutottak a magyar irodalomban a XIX. század végén a sokat vándorolt ősrégi sírrablási mese motívumai. Azóta tudunkkal egy irodalom sem használta fel őket. Talán nem is fognak többé útra kelni, hanem elpihennek örökre az irodalmi hagyatéktárban. Mert vannak már nyugalomra tért mesék is. Lehet, hogy a sírrablási mese is idetartozik. A jövődő kor költészete talán idegenkedni fog, mind a komikus, mind a szentimentális sírbolti kalandtól. Más tárgyat igényel már a humor és a szerelem. De azért e motívumok öröké érdekesek lesznek. Az emberi invenció elsőrendű alkotásai maradnak. Az irodalomban is dicső útát tettek meg. Eljutottak minden, a legtávolabbra eső népek költészetébe is, sőt egyeseknél a poetikai formák legkitünőbb képviselőivé lettek. Az olaszoknál ez a történet a legtökéletesebb novella. Shakespeare ugyanezt a mesét a szerelmi dráma örök típusává avatja. A magyar irodalomban a legnagyobb és legbájosabb költői alkotás főmotívumai. Habent sua fata libelli . . .

FÓTI JÓZSEF LAJOS.

L. 914. 11/25.

TOMPA MIHÁLY ISKOLAI PÁLYÁJA.

Tompa elemi iskoláit Igricziben végezte. Tanítói a sárospataki iskolából hároméves rektorságra kijött teológiai hallgatók voltak. És pedig: 1823—4. Szűcs János, 1825—7. Juhász Pál, 1828—9. Emődi Mihály. A fiatal tanítók a jóeszű, szorgalmas fiúval, ki leczkáját mindig szóhiba nélkül fújta s a vizsgálatokon a hallgatótságot a legszebb feleletekkel gyönyörködtette, nagyon meg voltak elégedve s apró iskolai tisztségekkel kitüntették. Bizonyára sajnálták, hogy ilyen szép tehetségnek parlagon kell maradnia, de nem tehetek semmit, mert a nevelő nagyszülők vagyoni helyzetével sokkal szerényebb volt, mintsem a fiúcska taníttatására gondolhattak volna. Mihály tehát a falusi iskolát rendben kijárta s tanulmányai végeztével 1829-ben konfirmált. Konfirmáló lelkésze Bátori Benjámint volt, ki 1823-ban Gelejről jött s 1830-ban, 46 éves korában meghalt. Úgy tetszett, hogy ezzel neveltetése be van fejezve. Mint erős suhancz, megfogta az ekeszarvát s a kis gazdaságban dolgozott. Nevelőszülei őt szánták egyik örökösüknek:

A jó Isten, ha őt élni engedi:
Szántson, vessen, mint az apja s elei;
Az örökség kevés ugyan, de hagyján!
Nincs rosszabb, mint más idegen falatján!

Falusi kép.

Azonban rajta is beteljesültek Petőfinek Aranyról mondott szép szavai, hogy ha a gondviselés elrejtí is gyöngyeit, rendel számukra halászokat, kik felhozzák. A gondviselés ily eszköze volt a derék Bihari György, ki mint végzett pataki teológus 1831. január elején hároméves rektornak Igriczibe jött. Mellé került Tompa, mint az iskolából kiszakadt suhancz, több társával együtt felszolgáló inasnak. Ők separték szobáját, kefélték ruháit s hordták számára a coquiát, azaz a naponként más háztól járó ebédet. Az új tanítónak az eleven, értelmes fiú első pillantásra megtetszett, szeméből magasabb hivatást olvasott ki. Emődi Mihály, a volt tanító, ki állandóan Igricziben maradt s Szarka Ferencz az új lelkész is dicsérték s sajnálták, hogy ily szép tehetségnek falun kell elvesznie.

Bihari György jó szívét megfogta az elejtett szó. A fiú és saját sorsa között meglepő hasonlóságot talált. Ő is mint szegény nemes fiú került Kisgyőrből Patakra s a szegények kollégiumában ingyen kitanult. Nemes lelkében azon elhatározás fogant meg, hogy a fiút valahogy Patakra segíti. Buzgalmában a latinra tanítgatta is, hogy a felvételi vizsgálaton meg tudjon felelni. A szerencsés véletlen egy év múlva segítségére jött. 1832. szept. 4-én a sárospataki főiskolába két igriczi úrfiú iratkozott be: Szentimrey Sámuel földbirtokos 15 éves fia Ferencz s özv. Pásztorné Hajdú Mária földbirtokosnő 16 éves fia István, mindketten mint első éves be nem öltözött (VII. oszt.) hallgatók. A tanító a két vagyonos családnál kieszközölte, hogy a szüreti szünet után az úrfiakkal együtt Tompa Mihály is, mint inaska, Patakra mehessen.

Tompa Bihari György önzetlen jóságát sohasem feledte el s őszintén elismerte, hogy emberré lételét neki köszönheti. Különbön egymással keveset találkoztak. Bihari Igriciből elkerülve 1834-ben az ungyejei Nagy-Gejőczön lett segédlelkész, honnan Hardicsára rendes lelkésznek választották. Azonban nemsokára, az okot nem tudjuk, papságából elmozdították. Ez akkor, a papmarasztás idejében nagyon könnyű dolog volt, mert a pap megmaradása úgyszólván a hívek önkényétől függött. Ekkor Migléczre, majd Solymosra ment gazdatisztnak; végül újból Nagy-Gejőczre tanítónak választották, hol 1849. júl. 11-én 44 éves korában bekövetkezett haláláig működött. Özvegye s kilencz gyermeke maradt. Tompa egyszer 1843. húsvétján Ungba ment legátusnak s Nagy-Gejőczön Bihari Györgyöt is felkeresni készült. Képzeltetni, hogy a régi tanító és tanítvány mily örömmel találkoztak s Bihari uram pártfogoltjában mily büszkén tekintette a szárnyait bontó fiatal költőt. A hálás tanítvány jótevője hátrahagyott családjáról sem feledkezett meg s részére évenként haláláig 5—10 forint segélyt küldött.¹

Tompa Mihályt 1832. nov. 17-én írta be Csengeri József 1832—3. évi rektor a sárospataki főiskola anyakönyvébe grammatistának.²

A pataki gimnáziumi tanfolyam, melyet két latin nélküli nemzeti osztály (classes nationales, megfelelnek az elemi iskolának) vezetett be, ezen időben nyolcz éves volt. Három első osztálya a grammatikai, a következő három a humanitási fokozatot alkotta; utolsó két osztálya, noha az előzőkkel szerves összefüggésben volt, sajátágosan már az akadémiához számított. Az osztályok tanulóit a fő tantárgy után nevezték. Tehát voltak: a) ábécisták, b) conjugisták, I. grammatisták, II. inferior syntaxisták, III. superior syntaxisták, IV. rhetorok, V. poéták, VI. oratorok, VII. logikusok, VIII. physikusok.

¹ Szaplóczai Benjámin nagygejőczi ref. lelkész levélbeli közlése.

² Anyakönyvi adatai a következők: Nomen: Mich(ael) Tompa. — Aetas: 14. — Religio: H(elveticæ) C(onfessionis). — Nomen patris: Michael. — Locus habitationis: Igriczi. — Comitatus: Borsod. — Conditio: Nobilis. — Studium: grammat(ista).

Tantárgyak tekintetében az iskola a korrallal haladni igyekezett. A legutóbbi tantervet 1828-ban állapították meg, ebben a latin tanítási nyelvet a gimnáziumi fokon majdnem egészen, az akadémián pedig jórészt a magyar váltotta fel. A latin 1841-ig csak hivatalos nyelv maradt. A fősúlyt természetesen a nyelvi tárgyakra, a magyarra és latinra helyezték, tanítottak magyar irodalomtörténetet, kiváló gondot fordítottak a latin klasszikusokra (Nepos, Phaedrus, Caesar, Livius, Cicero beszédei s a *De oratore* című elméleti műve, Terentius, Ovidius, Vergilius, Horatius), s a nyelvet ezek alapján sajátították el. A görögöt csak a legfelsőbb osztályban a bölcseleti tanfolyam előkészítőjéül, a németet a IV. osztálytól kezdve tanították. Azonban a tantervben a reáltárgyak is erősen tért foglaltak: a természettudományokat bő terjedelemben tapasztalati és elméleti alapon tanították. Előadtak még egy kevés bölcsezetet: kis logikát a retorika segédtudományául, némi államtudományt, különösen magyar törvényt. Nagy gondot fordítottak az énekekre. Az I—IV. osztályban khorál, az V—VIII-ban pedig harmóniás éneket tanítottak s a jelesebb énekeseket a híres főiskolai énekkarba sorozták. A tanítás módszerét is javították, az emléztetés helyett az értelem és gondolkodás fejlesztését tűzték czélul.

Az I—VI. osztályban minden tárgyat egyetlen tanár tanított. Sok tárgy szakismeret híján háttérbe szorult, viszont a tanulók sohasem voltak megterhelve. A tanár tanítványával állandóan foglalkozván, őket jobban kiismerte s nevelő és tanító elveit hozzájuk alkalmazta. Egyénisége inkább lehetett nevelő hatással. Azonban hiba volt, hogy az alsó négy osztályban nem rendes professzorok, hanem esküdt deákokból évenként választott köztanítók (*praeceptores publici*) tanítottak, kik mint kevésbé tapasztalt pedagógusok, tanítványaikra mélyebben nem hathattak. Csak a poetikai és oratoriai osztályban tanítottak rendes professzorok. Hiba volt az osztályok zsúfoltsága is, az alsó osztályokban 100-nál több tanuló szorongott s a vezető tanár csak úgy boldogulhatott, ha növendékeit egy-egy jobb tanuló keze alá csoportokba osztotta.

A tanév két félévre tagozódott; mindkét félév végén a tanulók szigorú vizsgálatot, censurát tettek s ennek sikere alapján érdem szerint *gradusba* osztattak. A tanévet július elején nagy fénynyel rendezett közvizsgálat, *examen*, zárta be, melyen a főiskolai hatóság s a nagyközönség előtt az egész ifjúságot az ábéczés gyermektől a VI. éves akadémistáig meglecckéztették. Alkalmi szónoklatok, szavaltok s a főiskolai énekkar szép énekei emelték az *examen* díszét. A pataki közvizsgálat, vagy mint mondták, a kálvinista búcsú, az egész Felvidék református értelmiségének találkozó alkalma volt.¹

¹ Szilágyi István: A gymnasiumi oktatásügy története a magyarországi helvét hitvallásuaknál. Sárospatak, 1861. — Szinnyi Gerzson: Vázlatok és képek a sárospataki ref. főiskola történetéből. A sárospataki ref. főiskola 1894/5. évi Ertesítője.

Az előhaladott korú és szorgalmas Tompa fiúnak a tanulást egyszer csak meg kellett kezdeni, a többi aztán magától ment. Mindig kitűnő bizonyítványt vitt haza nagyszüleihez Igriczibe, vagy apjához Miskolczra. Első eminens sohasem volt, ezt a helyet állandóan Tóth Menyhért nevű tanulótársa, később kál-kápolnai ref. lelkész tartotta meg, de a grádusban folyton előbbre haladt. Megjegyzendő, hogy jobban szeretett tartalmilag tanulni, mint szóról-szóra. Ha a tanár előadásából a dolgot megértette, nem tartotta szükségesnek a könyvből még egyszer megtanulni.

Szorgalmát tanúsítják vizsgálati táblázatai (tabellae censurales), melyek, sajnos, nem teljes számmal maradtak ránk.

1832/3. Grammatista. Köztanítója (publicus praeceptor) Bakó Mihály esküdt deák (iuratus scholae civis). — Iskolai táblázata hiányzik.

1833/4. Inferior syntaxista. Köztanítója Rugócz János esküdt deák.

Első félévi osztályzata, Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter e Cornelio Nepote, syntaxi, antiqua geographia, arithmetica et stilo Latino: eminens 18-us. E lingua et literatura Hungarica, in stilo Hungarico omnes exercentur.

Második félévi osztályzata, Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter e Cornelio Nepote, e syntaxi, e geographia antiqua item novae Turciae et Graeciae, e regno plantarum et arithmetica et stilo Latino: eminens 9-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens.

1834/5. Superior syntaxista. Köztanítója Nagy József esküdt deák.

Első és második félévi tantárgyai és érdemjegyei egyformák. Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter ex Historia religionis secundum catechismum Palatinatensem, Cornelio Nepote, regno minerali, arithmetica, geographia, iure patrio, globologia, stilo Latino, Phaedro, syntaxi et cantu: eminens 7-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens.

1835/6. Rhetor. Köztanítója Tarjányi János esküdt deák.

Első félévi osztályzata: Classis morum 1-ae. E doctrina religionis eminens. E studiis praescriptis signanter e rhetorica, versione et declamatione orationum Curtii, antiquitatibus Graecis, compendio logicae, gramatica linguae Germanicae, elementis algebrae et stilo Latino: eminens 5-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens. — Második félévi táblázata hiányzik.

1836/7. Poeta. Tanította Károlyi István professor.

Első félévi osztályzata: Classis morum: 1-ae. E doctrina religionis: eminens. E studiis praescriptis signanter e mythologia, ex auctoribus classicis, e prosodia, ex algebra, e lingua Germanica e stilo poetico et cantu: eminens 4-us. E lingua et literatura Hungarica: eminens. — Második félévi táblázata hiányzik.

1837/8. Orator. Tanította Csoma Mihály professor. Első félévben vizsgálatot nem tett, második félévben nem volt jelen. (1838. márc. 13-tól Sárbogárdon segédtanító lett.)

A szegény fiú létföntartásáról is gondoskodott az anyaiskola. Szentimrey Ferencz, Pásztor István s az 1833/4. évben beírt Pásztor Gábor úrfiak nem sokáig jártak ugyan Patakon, de inaskájuk állandóan ott maradt. Patakon ugyanis a szolgotanulók intézménye egészen rendszeresítve volt, az úrfiak egyedül vagy többen összeállva, a közrendű deákok pedig kamaránként rendszerint inast tartottak s a jótanuló és jóviseletű szolgálfiút külön felügyelő (curator servientium) helyezte el. A Tompafiú ügyét is felfogta az »inasok gondozó«-ja s az 1834/5. tanévre Somosy János tanár fiai mellé Vágó József deáknevelő keze alá, azután évenként másokhoz osztotta. Mint poéta a kollégiumi épülettel szemben fekvő Bükki-házban Tarjányi János esküdt deák alatt volt mendicans. E ház magán internatus és konviktusféle volt, egy-egy jó pataki gazdasszony bérletében, ki úri családok gyermekeit nevelőikkel, inasaikkal együtt szállásra és ellátásra fogadta.

A szolgotanuló (mendicans) dolga volt a deákszobát seperni, vizet hozni, ruhát, czipőt takarítani és ebédet hordani. Ezért ágyat és ételt kapott s a nevelő magánoktatásában részesült. Állandó, bár szerény jövedelmi forrásául szolgált a sublegatio. A három nagy ünnepen a nagy deák legatusnak, ünnepi hitszónoknak, vidékre ment s inasát magával vitte. Ez czipelte poggyászát s szedte össze, házanként verselve, tiszteletdíját. Pár forint természetesen a szegény mendicansnak is jutott.

Modern paedagogiai szempontból az egész intézmény kétségkívül tarthatatlan. A tanulók között egyenlőtlenséget teremtett s a gazdag és szegény viszonyát már a zenge gyermekkorban kiméltetlen élességgel kifejezte. Ámde volt egy előnye, mely valamennyi rossz oldalát ellensúlyozta: hogy a szegénysorsú, tehetséges gyermeknek a tanulást egy fillér költség nélkül, tisztán keze munkája után lehetővé tette. Számos egyházi, iskolai és közéleti kiválóság végezte ily módon tanulmányait.

Tompának, mint szolgálfiúnak már a Szentimrey és Pásztor fiúk mellett sok méltatlanságot kellett elviselnie, később még többet. De gyermeki kedélyével keserűségeit hamar feledte. A szegénységhez már odahaza eléggé hozzászokott s ha dolgát elvégezte, a kívülről fűlő kályha torkában örömmel tanulgatta leczkéit vagy olvasgatta kedvelt regényeit. A hanvaiak beszélnek, hogy egy ízben náluk is volt mendicans. Este a legatus a tanítóval vígan borozott, ő pedig egy szögletben szerényen meghúzódott. A jószívű tanító egy pohár bort számára is töltött s ráköszöntötte: »Igyál öcsém, ne búsulj, még hanvai pap lehet belőled!«

Hazuról semmi segílyt nem kapott. Nagyszülei teljesen szegények voltak, atyja pedig sokkal könnyelműbb, mintsem segílyezésére gondolt volna. Szegénységére s elhagyatottságára hivat-

kozva évenként alumniumért, azaz főiskolai élelmezésért folyamodott, melyet készpénzben fizettek ki.

1834. júliusban mint inferior syntaxista a következő folyamodványt nyújtotta be:

Nagy tekintetű, s' tiszteletű Kiküldöttség!

Azon kegyes és jóltevő intézete tisztelt Jóltevőinknek, mely szerint Anya Oskolánkban azon szegényebb sorsúakat, kik tanulói pájjájakon szorgalmas iparral futnak, jótéteményekkel szokták évenként segélleni, s' ez által a' szorgalomra is mintegy serkenteni — bátorít engem arra, hogy a' nagy tekintetű, s' tiszteletű kiküldöttséghez nyújtsam alázatos esedezésemet ezen jótétemény megnyeréséért. Szegény sorsom, mint a' ki Szüleimtől leg kevesebb segedelmet sem vehetek, annak édes érzése hogy oskolai kötelességemet gyenge erőm, s' tehetségemhez képeest iparkodom mindenkor híven teljesíteni, — leginkább pedig a' nagy érdemű kiküldöttség' édes atyai gondoskodásába vetett bizodalmam az, a' mely reményt nyújt alázatos esedezésemnek leendő meghalgtása felől.

Melly alázatos esedezésem megújítása mellett magamat a' nagyérdemű kiküldöttségnek kegyes pártfogásába ajánlván, maradtam S. Paťak

a' nagyérdemű kiküldöttségnek

legalázatosabb szolgálja

Tompha Mihály

Inf. Syntaxist tanúlló.

Ezen folyamodványához mellékelt iskolai bizonyítványa a következő:

Michaëlem Tompha Syntaxeos Inferioris Studiosum in omnibus studiis inter condiscipulos suos gradum 10ⁱ eminentis merito obtinere testor. S. Patakini die 8. Julii ai 1834.

Joan. Rugótz Inf. Syntaxeos

Publ. Praeceptor mp.

E folyamodása sikertelen volt, mivel neve az 1834/5. isk. évre felvett alumnusok között nem fordul elő. A következő évben, mint superior syntaxista újból folyamodott.

Fő tiszteletű Generale Consistorium!

Mi keserűk és aggodalommal teljesek légyenek egy nemes czél felé törekedőnek helyzetei, és kinézetei, ki előtt a' czél kedves és óhajtott a' nélkül, hogy az azzal öszveköttetésben álló feltételeknek híven meg felelhessen, bölcsen tudni méltóztatik. Én is illy helyzetbe vagyok, a' ki egy nemesebb czélra a' tudományok pájjáján erős iparral futni igyekszem, de minden igyekezetem mellett is sok bajokkal küszdeni vagyok kénytelen; egy részről jelenleg minden Szülei segedelem nélkül hagyattattam, azoktól illy korán megfosztatván, más részről a' jövődőkre, valóban sziv csüggesztő

kinézés. Melly terhes környülményeimbem båtorkodtam a' nagy tiszteletű Generale Consistorium jóltevőségéhez alázatosan folyamodni, és valamelly meg üresedett Alumnumba való felvételése mért alázatosan esedezni, hogy így a' tudományok tanulására nagyobb kedvel, s' igyekezettel feküdhessenek. Melly terhes szükségimben való segítségért a' nagy tiszteletű Generale Consistorium előtt, midőn alázatosan esedeznék, s' magamat a' nagy tiszteletű s' érdemű Jóltevőimnek nagylelkű pártfogásába ajánlva maradtam S. N. Patak 13-ik Julii 1835.

a Főtiszteletű Generale Consistoriumnak

leg alázatosabb szolgálja

Tömpha Mihály

Sup. Synt.

Folyamodványához mellékelt iskolai bizonyítványa a következő :
 Michaëlem Tompa Syntaxistam Superiorem occasione Censurae posterioris semestris anni Scholastici 1834/5 locum inter Condiscipulos 92-os septimum in eminentia obtinuisse mores insuper honestos habere testatur. 1835. die 7-a Julii

Jos Nagy Praeceptor P.
 Syntaxeos Superioris mpr.

Ezen folyamodványnak kívánt sikere lett. Az 1835/6. iskola évre a Bolyos-féle alumnumot (13 frt 33 kr.) kapta, a következő évben pedig a Radnóthy-féle alumnumra vétetett fel 20 forintra való kilátással, de csak úgy, ha a »reménység alatti 60 frtra menő interes befoly«. Többször nem volt alumnus.

A szegény és törekvő tanulót, mint látjuk, tanárai különös figyelembem nem részesítették. Ennek több oka volt. Így egy-egy osztályban sok volt a tanuló s a kedvezményekért sokan folyamodtak. Azután mint tanuló a figyelmet különösebben nem vonta magára. Az alumnumok egy része különben családi alapítvány volt, a többinél pedig első sorban a belső emberek : papok, tanárok, tanítók gyermekei jöttek tekintetbe.

Tompa mint gimnáziumi tanuló alapján eleven, vidám természetű volt; a társaságot kedvelte bár nem nagyon kereste. Tanulótársai vele szemben kora s nagy ereje miatt némi függést éreztek. Különösen az utóbbit nagy tiszteletben tartották s játékokben belékötni óvakodtak. De ő erejével nem kérkedett s a gyengének mindig pártját fogta.

Függő helyzete nem tette szolgálai lelküvé vagy alattomossá, de lelki érzékenységét végletesen növelte. Bizonyára ezen időbeli nélkülözései és megaláztatásai gyökerezették meg lelkében azt az idegenkedést az úri kör s általában minden jobblét iránt, melynek komorabb perceiben utóbb sokszor kifejezést adott. Részben szolgálása, részben pedig előhaladott kora okozta, hogy mint poéta és orator a tanulást unni kezdte. »Gondtalanul boldog deákélet,

írja 1848. febr. 2-án egykori tanulótársának, Kiss Áron porcsalmai lelkésznek (a nem rég elhunyt tiszántúli egyházkerületi ref. püspök), a hajdani Bükki-ház-féle . . . melyet én akkor úgy untam és tán utáltam; most pedig oly szépnek látom, mert az idő némi búfátyollal vonja be utánunk a multak tárgyait, mint a legkopárabb hegy is messziről kékes színben áll.« Mindenestre jellemző, hogy iskolai pályájáról költeményeiben nem emlékezik.

Költői adománya majdnem egész középiskolai pályáján szunynyadt. Iskolai versei, melyeket mint V. oszt. tanuló, poeta, részint latin költőkből fordított, részint saját leleményéből készített, sikerültek ugyan, de semmi feltűnőt nem tartalmaztak. Mégis a poetai osztály ébresztette fel verselő kedvét. Bizonyára hatott rá osztálytanára Károlyi István, ki gyakorolt verselő volt s gyermekverseiből utóbb köteteket adott ki (*Gyermeklant*, Pest, 1843., *Szünórák* különböző gyermekeknek mulatságul 1845., *Hellen anthológia*, Gaedike Frigyes rendezménye után sorközölt modorban magyarártá, 1848.), azután a főiskolai önképzőkör, melynek tagjai a heti gyűlésekre s az 1837-ben kiadott *Parthenon* cz. zsebkönyv részére buzgón dolgoztak s dalokat, ódákat, balladákat készítettek. A nagyok játékát utánozta a kisebb deák is. Tompa néhány tréfás verset költött, s tanulótársai előtt, kiket a Bükki-ház folyosóján egybegyűjtött, nagy diadallal elszavalta. »Mintha most is látnám, mondja Kiss Áron, hogy később egészen eltűnt üstöke, elég rövidre nyírva, akkor még úgy állott ég felé a felolvasás heve alatt, mint a pacsirta kontya. Akkor még nekem adta át egyikét, másikat kijavítás végett azon kísérleteknek, nekem, ki később az ő zsólyáit sem oldhattam meg.«¹

Tompa az 1837/8. tanévben iskolai tanulmányait megszakította s Sárbogárdra segédtanítónak ment. E lépésre első sorban bizonyára nyomasztó szegénysége ösztönözte. Ez évvel ugyanis a gimnáziumi folyamat bevégezte s akadémiára kellett lépnie. Mint főiskolai hallgató törvény szerint szolgálai teendőket nem végezhetett, de előrehaladt kora s egyéni önérzete sem engedte volna. A főiskolai törvények pedig megengedték, hogy a tanuló az iskola székhelyéről két ízben egy-egy évre tanítónak vagy nevelőnek mehessen s tanulmányait azalatt magánúton folytassa. Mint orator tehát a törvényadta kedvezményt felhasználta, s hogy további tanulmányaira pénzt szerezzen, segédtanítónak ment. Azonban ezen elhatározására szegénységén kívül még egy más ok is készítette; önérzetét mélyen bántotta osztálytanárának, Csoma Mihálynak kíméletlen és tapintatlan eljárása. Az eset a következő.

A kamarában, hol mint inas szolgált, elfogyott a fa. A fiúnak nem volt pénzük s a nagy hidegben körmükbe fújtak. Ekkor Tompa egyet gondolt s társait az est leple alatt fát keríteni vitte.

¹ Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Abafi, Figyelő VIII.

Ugy tett, mint a többi diák, a kiknél a falopás egyszer szükség, máskor virtus volt. Egy-egy sikerült fakerítésről s a polgár kijátzásáról a tanulószobákban egész történetek keringtek. A csínytevőknek sokszor nem is volt fára szükségük, csak szigorú szabályokba szorított lobogó vérük ösztönözte őket kihágásra. Érthető tehát, ha korát tekintve nem is menthető, hogy Tompa is minden nagyobb lelkiismeretfurdalás nélkül indult fát csenni s nem kell mélyebb erkölcsi fogatkozásra, az igriczii bűnre gondolni. A csíny azonban nem sikerült, a tetteseket megcsípték s az osztályvezető tanárnak feladták.

Csoma Mihály tehetséges, tudományos tanár volt, lelkes és elragadó előadású, azonban szigorú és indulatos. Az akkori nevelés egyik eszközét a' pálczát sűrűn alkalmazta. Szavajárása volt, mint Tacitus »addsa másikat« (cedo alteram) gúnynevű centuriójának: »Hozzatok be egy kéve vesszőt a jövő órára!« A falopáson rajtacsípett eminens és mindeddig jó magaviseletű tanulót, a 21 éves, kifejlett, erős testalkatú fiatal embert, kinek néhány hónapja volt hátra, hogy akadémiára lépjen, nyilvános megbotozásra ítélte.

Az önérzetes ifjúnak a brutális megszegyenítés után Patakon nem volt maradása. Azonban engedélylyel távozott; elmenetele Hallgató István főiskolai ellenőr hivatalos könyvében 1838. febr. 17-iki kelettel van feljegyezve.¹

Csoma tanár eléggé megbánta elhamarkodott ítéletét. Midőn Tompa mint költő hírnevével az egész országot betöltötte, épen magyar irodalomtörténetet tanított. Sohasem mulasztotta el legnagyobb magyar költők gyanánt Aranyt és Tompát említeni. S ha tanítványai Tompa valamelyik költeményét nem helyesen szavalták, ő állt az osztály elé s a szóbanforgó költeményt lelkesen szavalta el. Tanítványa sohasem bocsátott meg neki. Midőn 1860-ban a pataki főiskola fennállásának háromszázados ünnepén régi tanárait felkereste, őt elkerülte. Pedig az agg tanár mit nem adott volna érte, ha a megsértett régi tanítvány, akkor pedig ünnepelt költő megbocsátó jobbát megszoríthatta volna.

Tompa 1838. márc. 13-án érkezett Sárbogárdra. Fatális hidegben utazott s kezében praeceptor elődjének küldeményét vitte, egy csomó hegyaljai szőlővesszőt, hogy Sárbogárdon hegyaljai bort lehetne-e produkálni. A rektor Horváth Dániel togatus deák ugyanakkor jött Pápáról.

A ref. elemi iskolák azon időben rendszeren főiskolai deákokat alkalmaztak rektornak. A rektorság három évig tartott s az akadémiai ismétlő tanfolyam (repetitoria) két évet pótolta; ennek végeztével a papjelölt eklézsiába káplánnak ment. Így tett a derék Bihari György, Tompa igriczii tanítója, így Horváth Dániel sárbogárdi tanítótársa. A rektor mellé orator vagy logikus deák szokott

¹ Anno 1838. sub contrascriba Stephano Hallgató valedixerunt scholae sequentes: 42. Michaël Tompa. Bogárd. Praeceptor. febr. 17. orator.

egy-egy évre segédtanítónak (praeceptor) menni. Így ment annak idejében Arany János Kisújszállásra, Tompa Mihály pedig Sárbogárdra.

Jövedelme, mely mint művelődéstörténeti adat is figyelmet érdemel, a következő volt: Rendes coquia. Ötven váltó forint. Könyv nélkül tanuló leánygyermektől 1 váltó forint, olvasó és ábécés leánykától 30 váltó krajcár (a fiúk a rektornak fizettek). Temetésért 30 váltó krajcár, búcsúztatásért 1 frt. 30 kr., a puztán (pl. Tinód) lakóktól kétannyi. Tíz font faggyú. Tíz frt. uti költség. Kötelessége volt a keze alá adott kisebb gyermekeket tanítani s a templomban énekelni.

Sárbogárdon egy évig működött. Különös tanítói tehetséget nem mutatott; feladatát vesződségesnek és terhesnek találta. Azonban hivatalának költői oldalát teljes mértékben felfogta és kihasználta. Nagyszámú búcsúztatót írt. Kántori működése lett reá nézve a verselés gyakorlati iskolája. A búcsúztatókba annyira belejött, hogy utóbb Patakon egyik barátjával a falusi tanítók számára búcsúztató könyvet akar írni. Pár hétig jól ment a munka, szaporodtak a pattogó rímek, egyszer azonban meggondolta a dolgot s valamennyi búcsúztatóját összetépte. Visszariadt a fűzfapoétaságtól.

A mint a sárbogárdiak reá emlékeznek, eleven, vidor, adomázó, dalolni szerető deák volt. Azonban társaságba nem sokat járt. Érthető, hogy a négy fal között felnőtt tanuló, kinek a szülői háznál sem volt alkalmá az úri társaságban való szereplés feltételeit elsajátítani, a társaságot eleinte kerülte. Egyik-másik úri házhoz azért mégis ellátogatott s ilyenkor az volt a legkedvesebb mulatsága, hogy a gyermekeket maga köré gyűjtötte, az oldalszobába vitte, egyiket térdére ültette, a többit maga köré állította s egész estéken át mesélt nekik. A kicsinyek, kik ragaszkodtak hozzá, a szép meséket nagy figyelemmel hallgatták. Sokszor a felnőtt családtagok is lábujjhegyen a szobába lopóztak, s háta mögé húzódtak. Legkedveltebb háza volt idősb Mészöly Gáboré, hol számos kis gyermek volt s egy növendék lányka Klárka. »Mennyit mesélgettem én ott a kályha mellett esténként,« mondja ő maga.

Mily jellemző adat egyrészt a családi szeretet melegét nélkülöző, de utána hön sóvárgó ifjúra, másrészt a »népregék közkedvességű énekes«-ére.

De a fiatal tanító a szabad természetben érezte magát legjobban. Ha egy szép délután az iskolából szabadulhatott, minden idejét a szabadban töltötte, sétált, andalgott, vagy a temető pázsitján heverészett. A Sárvíz ingoványaiban sokat vadászott is. »Mintha most is látnám, írja, a gyönyörű Sárrétet, sűrű káka és sás bokraival, ezer meg ezer vizi vadaival, melyek után hónaljig érő vízben, sárban, gyakran reggeltől estig a legnagyobb élvezettel jártam. Minő szép az ifjúság.«

Egy évi segédtanítóság után 1839. márcz. 13-án Sárbogárdtól búcsút vett; tovább akart tanulni. De tanítói működésére mindig szívesen emlékezett. Emlékeit örömmel elevenítette fel 1859. febr. 18-án Sallay Pál sárbogárdi ismerőséhez küldött levelében, mely a rimaszombati Gömörmegyei Múzeum Tompa-ereklyéi között van. Szívesen emlegeti őszinte, derék ismerőseit s a sárbogárdi vig, bizalmas barátságos életet. »Mennyit mondhatnék a tinódi coqui-áról, a gombócokról, az egész tyúkokról, Bisicz zsidóról, kinek legyen csendes nyugalma az Ábrahám kebelében, azon sok jó puskaporért, melyet nekem sokszor utolsó garasomért oly szívesen adott.« Az élet komikai mozzanatai iránt már ekkor kitűnő érzéke volt. Emlegeti a községbeli két versenyző kirurgust, kik egymás receptjét gúnyosan mutogatták a praeceptor urnak; a tinódi embert, ki nyár közepén halottját »harmonióval« akarta eltemettetni s Tompa egymaga képezte a harmóniát, egy lutheranus pap ismerősét, ki e szavakkal tétette kalapját fejére: »tegat capitem.« — Ez alkalomból *Versei* öt kötetét az iskolai könyvtárnak emlékül küldte. A sárbogárdiak is sokáig emlegették híressé vált praeceptorukat s egyik ablakfiókba bekarcolt nevét emlékül tartogatták. Különben ő volt az utolsó egy éves praeceptor. Tanítói működéséről a lelkész és gondnok a következő bizonyítványt állította ki.

Bizonyítvány.

Ezen levelünket mutató becsületos Ifjú Nemes Tompha Mihál a' legközelebb lefolyt Esztendőben, kisebb Tanuló Iskolás Gyermekeinknek tanítására a' Sáros Pataki Anya Iskolából egy esztendőre kihivattatván, minekutána ezen esztendejét dicséretre méltóképen, és hűséggel bevégezte volna, most már tanulásának további folytatása végett a' tisztelt Anya Iskolába visszamenni szándékozik. Mi is tehát őtet elbocsátjuk magunktól minden felveendő, jó és tisztességes dolgaiba Istentől néki boldog és szerencsés előmenetelt tiszta szívből kívánván Sárbogárdon Martius 13-án 1839.

Somody István S.-Bogon Ref. Predikator.

P. H.

Mészöly Dienes

Fő Curator.

A sárbogárdi segédtanítóság csak kitérés volt a kitűzött céltól. Tompa az anyaiskolába visszament s a félbeszakított oratoria vizsgálatait pótolva a gimnázium VII. osztályába logikusnak iratkozott. A logikai és physikai osztály, bizonyára szaktanítási rendszere miatt, az akadémiához számíttatott s voltak benne publicusok, kik a jogi és togatusok, azaz beöltözöttek, kik a papi pályára készültek, többnyire bennlaktak s egyenruha gyanánt bokáig érő tógát viseltek. Tompa togatusnak öltözött, tehát az egyházi pályát választotta, melyre hajlamán kívül szegénysége is ösztönözte. Azonban, hogy magát jogi pályára is képesítse, V. éves

korában egy évig jogot hallgatott. Az iskolai törvényeket Molnár József senior alatt 1839. ápr. 24-én írta alá.¹

A theologiai tanfolyam a gimnázium utolsó két osztályát beszámítva nyolczéves volt. A logikát és physikát, valamint a kétéves bölcsészeti tanfolyamot a togatusok és publicusok együtt hallgatták, azután különváltak. A theologusok két évig magasabb theologiai tantárgyakat hallgattak, a következő két évben pedig (repetitoria) tanulmányaikat ismételték, vagy hároméves rektorságra mentek. A hallgatók az órákat pontosan látogatták s a tanár az előadott anyagot időnként felkérdezte. A félévet szigorú vizsgálat (censura) fejezte be. Az előadó nyelv sokáig részben latin volt s az ifjak latin beszédre is köteleztettek.

A rendes akadémiái tantárgyakat ezen időben a következő tanárok tanították: Majoros András, magyar nyelv és irodalom, mennyiség- és gondolkodástan; dr. Soltész János népszerű orvos-tudomány és természetrajz; Molnár István tapasztalati természet-tan, felsőbb mathézis; Csengeri József történet, oklevél-tan, római nyelvtudomány; Milotai József elméleti és gyakorlati filozófia; Apáthy János zene, építéstan; Szeremlei Császár Gábor alkotmány-tan, statisztika, egyházjog, politika, neveléstan; Gortvay János hazai jog; Somosy János hittan, ószövetségi szentírásmagyarázat; Kálniczky Benedek egyháztörténet, újszövetségi szentírásmagyarázat, görög nyelv; Zsarnay Lajos paptan, keresztyén erkölcs-tudomány. E rendes tanárokon kívül még néhány köztanító is működött. A fősúly, mint kitetszik, a theologiai tárgyakon volt; a jog-tudomány színvonala Kövy halála után sülyedt, de leggyengébben a bölcsészet állott. A főiskolai nevelés egyházas egyoldalúsága ellen többször merültek fel panaszok.²

Tompa az akadémián eleinte jól tanult; utóbb bohém hajlamai jelentkeztek, az előadásokat hanyagolta s nagyobb szorgalmat csak a censura előtt tanusított. Különös hajlamot egy tudomány iránt sem mutatott s nagy kár volt, hogy a rendszeres tanulmányokkal sem az iskolában, sem az életben nem barátkozott meg. Lehet, hogy ennek oka tanáraiban rejlett, kik között kiemelkedőbb egyéniség nem igen akadt, vagy nevelői elfoglaltságában, mely kiszabott tanulmányaira is alig engedett időt, de leginkább passzív, nagyobb feladattól visszahúzódó természetében, mely már ekkor nyilvánult.

Hallgatott tárgyai és iskolai érdemjegyei, amint a vizsgálati táblázatokon részben fennmaradtak a következők:

¹ Sub seniore Josepho Molnár Legibus Scholae subscripserunt: Nomen: Tompha Michaël. — Aetas: 20. — Confessio: H. C. — Patris nomen: Michaël. — Comitatus: Borsod. — Patria: Igriczi. — Conditio: Nobilis. — Annus, mensis, dies (subscriptionis): 1839. aprilis 24. — Studium: Tog: I. — (Sajátkezű bejegyzés.).

² H. E. A sárospataki főiskola szelleme. — Zs. L. Némely észrevételek... (az előbbi cikkre). Társalkodó, 1839. jún. 26. és aug. 31.

1838/9. I. éves togatus, logikus.

Első félévben nem volt jelen. — Második félévben osztályában 3. eminens. — Classis morum: 1-ae. E paedagogia, e literatura Hungarica, e mathesi, e logica, e Helvetica confessione, e literatura Latina, e literatura Germanica, e literatura Graeca, e historia naturalis: eminens.

1839/40. II. éves togatus, physikus.

Első félévben osztályában elsőnek van bejegyezve, de az egyik vizsgálati táblázatban a neve után csak ennyi van: absens. — Második félévben neve nincs a névsorban. (1840. jan. 15—decz. 5. Hernádkakban a Sissáry-családnál nevelő volt.)

1840/1. III. éves togatus, bölcselkedési hallgató.

Első félévben osztályában harmadik eminens. Érdemjegyei: Classis morum: 1-ae. Ex architectura, e statistica, ex historia ecclesiastica, e literatura Graeca, e philosophia theoretica, e literatura Latina: eminens.

Második félévben osztályában harmadik eminens. Érdemjegyei: Classis morum: 1-ae. Statistica: eminens. Philosophia theoretica: eminens. Historia ecclesiastica: praestans. Literatura Graeca: eminens. Literatura Latina: eminens. — Architectura: eminens.

1841/2. IV. éves togatus, bölcselkedési hallgató.

Első félévben osztályában harmadik eminens. Érdemjegyei: classis morum: 1-ae. E theologia dogmatica, ex historia Hungarica, e diplomatica, e literatura Latina, e theologia morali, e literatura Graeca, e philosophia practica, e lingua et literatura Hungarica; eminens.

Második félévben osztályában harmadik. (E félévtől kezdve a vizsgálati táblázatok magyar nyelven vannak fogalmazva.) Érdemjegyei: Erkölcseben 1-ső. Keresztény hittudományban, ker. erkölcstudományban, görög nyelvben, Magyarország történetében, oklevéltanban, latin nyelvben, gyakorlati philosophiában, magyar nyelvben és irodalomban: kitűnő.

1842/3. V. éves beöltözött, joghallgató.

Első félévben osztályában harmadik. — Érdemjegyei: Erkölcseben 1-ső. Közigazgatási törvény, Honi magántörvény, Alkotmánytan, Zsidó nyelv, Magyar nyelv és irodalom: kitűnő.

Második félévben osztályában harmadik. Érdemjegyei: erkölcseben 1-ső. — Közigazgatási törvény, Honi magántörvény, Büntető törvény, Egyházjog, Bányajog, Váltójog, Zsidó nyelv, Magyar nyelv és irodalom: kitűnő.

1843/4. A felsőbb tudományokat VI. évre hallgató ifjú, theologus.

Első félévben osztályában harmadik. — Érdemjegyei Erkölcseben 1-ső. — Hittanban, ó- és újszövetségi szentírásmagyaroztatban, Erkölcstanban, Neveléstanban, Francia nyelvben, Magyar nyelvben és irodalomban: kitűnő.

A második félévben csak a feleleti készséget mutató sorozat van meg három példányban s ezek közül a neve után, mely az osztályban harmadiknak van beiktatva, csak egyben van megjegyzés, és pedig ennyi: Neveléstan kitűnő. — Francia nyelvben: kitűnő. (Vérhányása miatt vizsgálatait félbe kellett szakítania s orvosi tanácsra a bártfai fürdőbe ment. V. ö. levelét Böszörményi Károlyhoz 1844. június végén. Abafi, Figyelő: X.)¹

1844/5-ben mint a felsőbb tudományokat VII. évre hallgató ifjúnak neve nincs a névsorban. (Eperjesen, a Péchy-fiuk nevelője volt.)

1845/6. A felsőbb tudományokat VIII. évre hallgató ifjú, theologus. (Beiratkozott, mint Eperjesről visszatérő, redux, 1845. július 11-én.)

Első félévben osztályában 3-ik. Erkölcshen 1-ső. Tantárgyakból érdemjegyei nincsenek bevezetve. Második félévben neve nincs a névsorban. (1845. decz. elején ügyvédi tanulmány czimén Pestre költözött, azonban neve a budapesti egyetem jogtudományi karának 1845/6. tanévi anyakönyvében nem fordul elő.)

A fiatal togatus deáknak nem csekély gondot okozott létfontartása. A felsőbb tanulmányok nagyobb költségbe kerültek s mint felserdült ifjúnak, ki a társaséletben számot tett, magára is kellett adnia. A sárbogárdi praeceptorság megtakarított pár forintja félév alatt füstöt vetett. Mivel Patakon nevelőséget nem kapott, újból vidékre készült. Kedvező ajánlatot nyert Hernád-Kakba a Sissáry-családnak. Mivel az iskola székhelyéről felsőbb engedély nélkül nem távozhatott, először az iskolaszékhez folyamodott, majd Fáy Ferenczhez, az iskola aligondnokához s az ő elnöklete alatt Patakon Pál-nap hetében összeülő egyházkerületi számvevőszékhez. Folyamodványai a következők:

Fő tiszteletű
's Tekintetes iskolai szék!

Nem korhelység vagy tanulás megunás kényszerítenek ezen lépésre, melynek meg nyerhetéseért, a Fő tiszteletű 's Tekintetes Iskolai szék kegyes színe előtt alázatosan esedezem. Sorsom 's állapotom javíthatása az egyedül, mely a ki menetelre ösztönöz,

¹ Ideiglenes távozás engedélyezéséért az iskolai székhez benyújtott folyamodványa (kelet nélkül) a következő:

Nagytisztelétű iskolai szék!

Megromlott egészségem helyreállítása végett orvosom által fürdők használatára utasítván: kénytelen vagyok pár hétig tartandó elutazhatásra legmélyebb tisztelettel engedelmet kérni.

Ki egyébiránt tisztelettel vagyok

A nagytisztelétű iskolai széknek

alázatos szolgája:

Tompa Mihály
VI. éves.

mert így jövődmre nézve is biztosítva lennék, minthogy a Gyermek' bé hozása teljesen meg van ígérve.

Ennélfogva alázatosan esedezem, hogy ha rám, 's jövődmre nézve, károsnak nem látja a Nagy tiszteletű 's Tttes oskolai szék — mert én hozzá mint Atyámhoz folyamodom — kérelmem méltóztassék meg halgatni.

Többire alázatos esedezésem mellett, sorsom' a nagy tiszteletű 's Tttes oskolai szék atyai kezeire bízva, mély tisztelettel vagyok S Patakon, 1840. 14a Jan.

A Fő tiszteletű 's

Tttes oskolai széknek

a legalázatosabb szolgálja

Tompha Mihály

II-ik éves Tog.

Tekintetes V Curator úr!

nagy tiszteletű 's tekintetű számvevő szék!

Kedvetlen körülményeim 's szegénységem arra kényszerítettek, hogy tanulói pályámat egy évig félbe szakasszam, hogy ez által állapotomon javíthassak 's jövendő pályám folytathatására magamat valamennyire biztosítsam.

Erre igen kedvező alkalom mutatkozott, mit én a nagy tiszteletű Oskolai szék' kegyes engedelmével el is fogadtam, 's Tek. Sisáry János úrhoz, testvérje' gyermekeinek nevelésére, oly feltétel mellett jöttem, hogy esztendő el telése után, a gyermekek velem Patakra tanulni jönnek, a kik mellett tovább is maradván, pályámat mellettek egész végig folytathatom.

Ez reám nézve, ki szülék' 's rokonok' segítése nélkül szűkölködöm, valóban nagy jótétemény; a mellyért is alázatosan esedezem a Tek. V Curator Úr 's a nagy tiszteletű 's tekintetű Számvevő szék kegyes színe előtt is, hogy ezt megengedni — mind szegénységemet tudván, mind a feltétel jótékonyágát látván — kegyesen méltóztassék.

A ki is kérelmem' meg nyéréseért alázatosan esedezve, mély tisztelettel maradtam Kakban 16-ik Jan. 1840.

A' tek. V Curator Úrnak 's

a nagy tiszt. 's tekintetű Számvevő széknek

legalázatosabb szolgálja:

Tompha Mihály

II-ik éves Tog.

A folyamodvány hátirata: »31-a Jan. fel olvastatván — kérése meg adatik.«¹

¹ Tompa iskolai segélykérő, távozási engedélykérő folyamodványait, valamint gimnáziumi és akadémiai vizsgálati táblázatait Zsoldos Benő sárospataki ref. főgimn. tanár szívességéből közlöm.

Kakban egy évig Sissáry János dúsgazdag földbirtokos unokaöccseit s gyámfiát, a 9—11 éves Gyulát és Kálmánt, mint elemi osztályú tanulókat tanította. Apjuk Sissáry Lajos, feketegyőrösi birtokos, János testvére volt. E nevelőség a fiatal togatus s egyzersmind kezdő költő anyagi helyzetére és kedélyére nagyon jól hatott. Eddigi életmódjával ellentétben úri kényelemben, gondoktól menten élt. Szíve itt lobbant először szerelmi lánggra a szép Józsa Francziska, Józsa Lajos szomszéd birtokos gyámleánya iránt, s innen közölte első költeményeit a *Társalkodóban*. Nevelői működéséről Sissáry János a következő bizonyítványt állította ki:

»Nemes Tompha Mihály három éves togatus Deák, hozzám két gyermekek házitanítójának kijövéen, ezen elfollyt év alatt azokat példás szorgalommal, fáradhatatlan igyekezettel, sőt dítséretes külső magaviseletének példájával is, oktatta, tanította, nevelte, és így, hogy hivatalát pontosan bé töltötte, meg ismérem és bizonyítom. Kakba 5-ik 10 brs. 1840. Sisáry János«.

Hasonló bizonyítványt adott ki a kaki ref. lelkész is, mert a templomban többször prédikált s egy temetés alkalmával a sírnál hatásos gyászbeszédet tartott.

»A fellyebb nevezett Házi Nevelő T. Nemes Ifjú Tanító mind erköltsi példa adásával, mind olykori Helv. v. tételünket meg edjeztető Cathedrai jeles tanításaival azt tőlem is meg érdemlette, hogy ezen Togát viselő és sokra czélzó reménységű Ns Ifjút minden részről érdemlett dicsérettel, és illető ajánlással kövessem. Kakbul 5 ik Dec. 1840.

Kovács Sámuel

Kaki Reformatus Lelkész.¹

Tompa Kakból Patakra visszament s állandóan ottmaradt. Szorgalma, fejlődő költői hirneve, ismerősei, barátai számos tanítványt szereztek neki. Előkelő szülők Patakon tanuló fiaiknak szellemi gondozását reábizták, ő lett ezeknek mentora. Ily módon elégséges jövedelemre s nagy ismeretségre tett szert. Iskolai szünetek alatt a fiukkal többször azok szüleikhez rándult. Tanítványai névsora, a mint utólag hiányosan összeállítható, a következő: Visszajövele után (a Sissáry-fiúk nem jöttek Patakra) Csajkos István apagyai birtokos Ferencz, Gyula és Elek fiait tanította, kik a grammatikai osztályokba jártak s Jármly Lajos laskodj birtokos 6 éves fiát, Jenőt, mint első nemzeti osztályú tanulót. Az 1841/2. évben Boronkay Károly inferior syntaxistát s Kállay István és Kálmán nemzeti osztályú tanulókat. 1842/3-ban Klobusitzky András ágcsernői birtokos László és István fiait, kik közül az első a szóoklati, a másik a költészeti osztály tanulója volt. Az 1843/4. évben Szemere György lasztoméri birtokos Gyula (grammatista), Géza és Béla (I. nemz. oszt.) fiait s özv. Komáromy Lászlóné,

¹ Tompa-reliquiák. Horváth Cyrill: Sárospataki Füzetek, 1904. 79. 1. Ugyanitt közölve sárbogárdi működési bizonyítványa.

gróf Beleznay Júlia selyebi földbirtokosnő Sándor fiát, mint első éves publicust s vele Csengeri József tanárnál együtt lakott. Laskodra, Ágcsernőre és Selyebre gyakran kirándult.

Jövedelmet nyújtottak legációi is. A hol eddig mint kopott mendikans félénken kopogtatott, most mint legátus büszkén benyitott. Szép intézménye a református egyháznak, hogy a három nagy ünnepen a hívőkhöz fiatal papnövendékek mennek, hogy az örömművet ifjú lelkesedésükkel hirdessék. A fiatal hitszónokot a halás hívek jelentékeny tiszteletdíjjal jutalmazzák. A legációk jövedelme 15—100 váltó forint között váltakozott. Az évi három legáció Tompának szintén számbaveendő összeget juttatott, nem számítván ily módon szerzett ismeretségeit s tapasztalatainak jelentékeny bővülését.

A pataki főiskola az ifjaknak a megszabott tanulmányokon kívül az önképzésre is alkalmat nyújtott. Az »Esküdt deákkar magyar könyvtára« című olvasóegyletet az esküdt deákok 1832. márcz. 22-én alapították s 1844-ig vásárlás és ajándékozás útján 550 kötetre szaporították. A könyveket az ifjúság napi 2 kr. díjért szabadon használhatta. A könyvtár az újabb tudományos és szépirodalmi termékeket s a harminczas—negyvenes évek lapjait foglalta magában. Tompa ugyan esküdt deák nem volt s így tagja nem lehetett, de a könyvtárt bizonyára szorgalmasan használta s 1845. szept. 16-án pedig, mint meghívott kültag, a számadást átvezette s aláírásával hitelesítette.

A főiskolai önképzőkörnek, a Nyelvmívi társaságnak 1839-ben lett tagja. E kört a korszellemtől áthatott pataki ifjúság 1832. május 20-án alapította. Azon időben az önképzőköröknek a nemzeti szellem felébresztésében és táplálásában jelentékeny szerep jutott. Az iskolai tantárgyak között a magyar nyelv és a nemzeti tárgyak aránylag kevés helyet foglaltak el s a hiányt ezek pótolták. Első a soproni magyar társaság volt, melyet 1790-ben a lelkes Kis János alapított, utána jött a pozsonyi, mely irodalmi munkásságának eredményét már kinyomtatta. E példákra keletkeztek a pápai, kecskeméti, selmeczi, debreczeni, pataki stb. körök.

A sárospataki önképzőkört Szemere Bertalan kezdeményezte, mellette nagy szerepe jutott Varga Jánosnak, a későbbi jeles paedagogusnak. Az alaprajzot 46-an írták alá. Az egyesület célja volt, miként az ifjak fogalmazták, az időket összpontosítani, egymást nemes vetélkedéssel önművelésre és irodalmi munkásságra buzdítani, az anyanyelvet emelni, az ízlést fejleszteni s a kör munkásságának eredményét a főiskola sajtója által a közönségnek is bemutatni. Az ifjúság e tényével az iskola egykori növendéke, Kazinczy Ferencz halhatatlan szellemének áldozott.

A Nyelvmívi társaság pár évig kitűnően virágzott. Jeles tagjai voltak Szemere Bertalan, Varga János, Pap Endre, Erdélyi János, Kazinczy Gábor, Ormós László és mások. A *Parthenon* című zsebkönyvet gazdag költői és prózai tartalommal 1834. és 1837-ben adták ki. Tagjai önművelését csinos könyvtára mozdí-

totta elő. Ámde azon időben, midőn Tompa a társaságba lépett, a lelkes fellángolásra szomorú hanyatlás következett. Nyiri István, a derék vezető tanár és ifjúságbarát 1838-ban meghalt s a társasággal szemben tanárok, tanulók közönyösek lettek. Tagjai száma megapadt, szállása bizonytalan volt, pénztára zavarral küzdött. A hanyatlás éveken át tartott. 1841-ben a tagok száma 8-ra apadt, ezeket is a megrendelt és kifizetett három lap tartotta össze. Egész évben három ülést tartottak, ezeken is csak sopánkodtak és tervezgettek. »Az irodalom mezeje ugaron hevert, még csak egy csenevész virágot sem teremhetett Heliconnak«, így panaszkodik egy tag.¹

A társaságban tehát kezdetben Tompa sem működhetett s kezdő költészetére benne irányítást nem nyerhetett. De bizonyos, hogy a kör régebbi nyilvános ülései, fényes és tartalmas évzáró »örömmünnepei«, a *Parthenon* sikere, tagjainak buzgó irodalmi munkássága költői tehetségének felébresztéséhez és kiképzéséhez nagyban hozzájárultak. Tehetsége tudatára a poetikai osztályban ébredt, verselőképességét sárbogárdi segédtanítótsága fejlesztette ki. Első komolyabb költeményei, melyekkel a nyilvánosság elé lépett, a *Kandallódal*, *Postadal* és *Vizdal* voltak, a szenvedélytől nem zaklatott fiatal szív kedélyes hangjai. A két utóbbit Helmeczy *Társalkodó*-jában 1840 márcz. 28. és május 13-án közölte. Majd hernádkaki és laskodi szerelme (Böszörményi Katalin) kedélyét költőileg gazdagította, míg Kazinczy Gábor és Szemere Miklós barátsága önbizalmát emelte s tehetségét irányította. Első kedvelt műfajai Vörösmarty és Bajza modorában készített érzelmes, borongó dalok s pathetikus balladák voltak, míg tanuló társai körében tréfás, gyakran vaskos versezetei jártak, melyek nevét hamarosan az egész Felvidék ifjúsága előtt ismeretessé tették. Mint kezdő költő igen termékeny volt, tanítványai Kállai István és Kálmán beszéltek, hogy álmából gyakran felserkent s nagy gyorsasággal verseket diktált. Barátai kérésére alkalmi verseket is szívesen írt. Három névnapi és két vizsgálati verse, melyeket Fekete Károly miskolczi nevelő-káplán részére készített, a rimaszombati Gömörmegyei múzeum Tompa-ereklyéi között vannak. Kétszer az iskola részéről is szerepelt. 1841-ben a *Hálaemlék* című füzetbe, melyet a tanulóifjúság Fáy Ferencz távozó algondnok tiszteletére nyomatott, négy társa között másodiknak írt. 1843-ban pedig, mint *Graefenbergi levelei*-ben (Életképek, 1848) említi, rektora felszólította, hogy Péchy Emmánuel főispáni helytartó beiktatására költeményt írjon. Bár a helytartónak sem személyét, sem érdemeit nem ismerte, fejből 250 hexametersorú verset írt. Természetesen kezdetben verselőképességével s termékenységgel költészetének belső értéke még nem állott arányban. Első versei között igen sok volt a zsenge, melyeket kötetiből maga kihagyott.

¹ Otrókoci Soma: Nyelvészeti Egyesület Sárospatakon. Athenaeum, 1841.

Már szélesebb körben ismert költő volt s fejlődésének jelentékeny fokára emelkedett, midőn 1843-ban az önképzőkörben működni kezdett. Ekkor ugyanis a kimúlt Nyelvmiवी társaság hamaiból phoenixként kelt új életre a Szépműegylet, mely úgy tagszám és pénzügyi jóllét, mint irodalmi munkásság tekintetében kitűnt. Munkás tag volt, de tisztviselő nem lett s bizonyára nem is akart lenni. Azonban köri működése már fejlődésére mélyebben nem hathatott. Mint az *Athenaeum* dolgozótársa magasan társai felett állott, kik inkább bámulták és magasztalták, mintsem bírálni merték volna. Jellemző, hogy a társaságban csupán elbeszélő költeményeivel szerepel, melyek között már két népmonda is van. 1843. szept. 24-én *Két öreg* című prózai művét, decz. 2-án *Urambátyám és én* freskóképét olvasta fel, az utóbbit a *Honderűben* is közölte. 1844. febr. 11-én a *Csörsz árkat*, márcz. 17-én a *Halász és aranyhalat*, márcz. 31-én a *Hős és kardját* szavalta el. A társaság évváró örömnepéin is szerepelt. 1842-ben *Péter*, 1843-ban *Béla király s a bujdosók* című balladáit, 1844. júl. 16-án pedig a *Csörsz árkat* szavalta. Köri jutalomra *Béla*-balladájával pályáztott s természetesen egyhangúlag nyert. A kör iránt egyéb tekintetben is érdeklődött: 1843. júl. 19-én Czuczor verseivel megajándékozta, 1844. júl. 10-én pedig könyvtárát harmadmagával hivatalosan megvizsgálta.

A Szépműegylet tagjai hírneves tagtársukra büszkék voltak. Midőn egy év múlva 1845. febr. 2-án Kerényivel együtt a Szépműegylet gyűlésén mint vendég megjelent, nagyban ünnepelték s tiszteletére egyik diák *Temetés* cz. költeményét szavalta. »A kárpáti kedves dalos, Kerényi, mondja a jegyzőkönyv, és kit oly szívesen mondunk magunkénak, Tompa Mihály, személyes jelenlétükkel szerencsésítették«. Közkedvességét Berecz Károly is észrevette s megjegyezte, midőn 1845. június végén vele és Kerényivel Patakon mulatott s a Szépműegylet örömnepén megjelent. Tompa nimbuszát különben ekkor Petőfivel való barátsága is emelte.

Korán kezdette költeményeit a lapokban közölni. Azon időben az *Athenaeum* volt a legelőkelőbb szépirodalmi lapunk, Bajza, Toldy és Vörösmarty folyóirata. A kezdő költőnek és írónak az volt a becsvágya, hogy zsenge műve a legnagyobb magyar költő, a legtudósabb magyar irodalomtörténetíró s a legszigorúbb magyar kritikus égisze alatt lásson napvilágot. Első költeménye az *Alkonyatkor* 1841. jún. 29-én jelent meg; júl. 1-én jött ki a *Mohos váromladékon* cz. románcza. Bajza az ifjú költő verseit szívesen fogadta s neki jövőt jósolt. De nem mindegy költeményét közölte, balladáit különösen válogatta. Kifogásait levélben adta tudtára. Bár a szerkesztő szigorúsága miatt sokszor panaszkodott, nem csüggedt: az *Athenaeum*ban igen nagyszámú költeményt közölt. Verseiből állandóan egész választékot küldött. Az *Athenaeum* megszüntével (1843.) költői hírneve az irodalomban meg volt állapítva. A *Honderű* már 1843. II. felében tiszteletdíjjal munkatársnak kérte fel,

míg az *Athenaeum* csupán ingyenpéldánynyal fizetett. 1844-ben az *Életképeknek* s a *Pesti Divatlapnak* is rendes dolgozótársa lett.

Figyelemmel kísérte a Kisfaludy-társaság pályázatait s többször pályázott. Például 1844-ben a *Játékos* cz. költeményét küldte be. »Szinte röstellem, írja Szemere Miklósnak, az egész világ a játékosról írt, bizonyos, hogy nem nyerek, három nap ragasztot-tam«. Valóban nem nyért, de egy szavazatot mégis kapott.

Tompa mint főiskolai hallgató, magas, jótestű, csinos ifjú volt. Kis oldalszakált s bajuszt viselt. Sem külsejében, sem viseletében nem volt feltűnő, csak ereje volt rendkívüli, melyet gyakran mutogatott. Azonban ennek ellenére nem volt állandóan egészséges s az 1843/4. évben hosszú ideig köhögött és vért hányt. Orvosa Bártfáraküldte s gyógyulását a kúra pontos használatától tette függővé.

Jellemző önérzete már ekkor jelentkezett s hathatósan táplálta tanulmányi jeles eredménye, annak tudata, hogy magát önerejéből küzdte fel s főkép költői sikere. Fiatalos büszkeségére jellemző adat maradt. Lévay József, mint miskolczi diák, 1843-ban közölte Garay *Regélőjében* első költeményeit. Az első feltűnés mámorában rendkívül vágyott megismerkedni Tompával, kit miskolczi látogatásai alkalmával látott. Nem várta az alkalmat személyes találkozásra, levelet írt s barátságát kérte. A levélnek épen ellenkező eredménye lett. Tompa az ajánlkozást, a bizalmas hangot nem vette jó néven s nemcsak nem válaszolt, hanem mások előtt nemtetszését is kifejezte. Csak a szabadságharcz után ajánlotta Lévaynak barátságát, melyet ez örömmel fogadott s teljes értékében megbecsült.¹

Bár mint az utóbbi eset bizonyítja, mértékkel barátkozott, természetesen mégis számos barátja volt, kiknek körében kitűnően érezte magát. Komoly alkalmakkor a könnyezésig fellelkesült s ilyenkor kedvelt költőit meghatóan szavalta. Bár olykor borongásra hajlott, alapjában vígkedélyű volt s a költői dicsőség első mámorában valóságos bohém hajlamai jelentkeztek. Barátjai bohóságaiiban, mulatságaiban élénk részt vett. Egyszer a tehetséges, de az iskolai fegyelmet és kiszabott tanulást megúnt ifjak az országos védegyleti mozgalmak paródiájára Hanyvédegyletet, azaz Hanyagság Védő Egyesületet alakítottak. Tompa buzgó köztagja lett, míg a szépreményű egylet az erkölcsi alap fogyatékosága miatt össze nem omlott.

Megszerette a pipát s e kedvtelése élete végéig megmaradt; nem vetette meg a kártyát. Egyszer mint legátus tele zsebbel jött Patakra s mindjárt az első éjjel összes pénzt szerencsésen elkártyázta. Ekkor a hólyagzacskót, melyben pénzt szokta tartani, összetépte s tréfásan mondta: »Mit csinált Kosciusko, mikor Lengyelország elveszett? — Összetörte kardját, mondván, nincs védeni mit. — En meg összetéptem a zacskót, mondván, nincs belerakni mit«!² — Felhasználta a »bibendi és lumpolandi occasió«-kat

¹ Lévay József: Tompa Mihályról. Bpesti Szemle 1890.

² Ifjú Mitrovics Gyula: adatok Tompa diákkorához. Sárospataki lapok, 1890. 660 l. E dolgozat összes adatait felhasználtam.

(saját kifejezése). Csokonai óta a magyar költőnek borkedvelőnek kellett lennie. Míg 1840-ben az életadó friss víz dicséretére *Vizdált* írt, 1844-ben a *Bártfai levélben* magát nagy fordulóval borivónak vallotta.

A pohárhoz én is értek egy kicsit,
Vigadozván szent Dávid zsoldárakint;
Ha dallhatok, szerethetek, s ihatom:
Nem veszett el sem éjtem, sem nappalom.

Ámde mindez átfutó bohóság volt s lelkében mélyebb gyökereket nem vert. Nemesebb szórakozása volt a dal; a pataki diákok általában kitűnő dalosok voltak. »Amilyen ügyes, írja Berecz Károly *Uti tárczájában* (Életképek, 1846. I.) a cigány a magyar népdalok eljátszásában, az a pataki deák azoknak eléneklésében. Mint a méh, mely távolba száll, virágkehelyről hordani mézét: úgy lesi el a pataki diák, kivált legácziói alkalmával, egy-egy csinos ajakról a nép legkedvesebb dalait s üres kézzel ritkán jó az iskola falai közé vissza s e részben Patak a legkedvesebb eredeti népdalok fészke, melyeket az egész énekkar által elzengeni hallani, ritka élvezet!« Messze földön is híres volt a pataki főiskolai énekkar. Alkalmilag egész Felső-Magyarországot bejárta, nélküle nagyobb ünnepség: főispáni beiktató, templomszentelés, előkelő temetés ritkán esett meg. Legnagyobb szerepe természetesen Patakon, iskola ünnepek, közvizsgálatok alkalmával volt. Tompa az énekkarnak 1840—42-ben volt tagja s mint basszus énekelt. Hangja mélyen járt, de nem eléggé csengett.

A társadalmi életben, mely az értelmiség csekély száma miatt Patakon meglehetősen fejletlen volt, kevésbé szerepelt. Néhányszor elment a pataki és újhelyi bálókba. A tánczczal hamar felhagyott s »ezrek kedvcsapongásait hidegen nézte«. Egy újhelyi bálról Súlyom álnév alatt a *Honderűbe* (1844. I.) tudósítást írt. Különben a pataki családokhoz nem igen járt, a leányokkal nem foglalkozott, s a női társaságban való szereplés egész életén át gyöngöldala maradt.

A társas élettől való húzódása s önmagába mélyedő hajlama a szabad természetre utalta. Majdnem minden reggel a közeli hegyekre sétált, hogy a napkeltében gyönyörködjék. Falusi kirándulásain a természetet egész szépségében élvezte. »Mi édes a lét itt, írja 1843. aug. 9-én Kisgyórból (Miskolcz mellett) Szemere Miklósnak, a vadon bükkjei, mohos szirtei és lágy zörejű csermelyeinél! Az alkonyatkor hazatérő nyáj kolompszava, egy itt-ott eldurranó cső végigdörgése a bérczoldalon, ezer, meg ezer különben csekélységek édesen hatnak borús lelkekre... A természethez való vonzódás egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása lett.

DR. NAGY SÁNDOR.

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Harmadik közlemény.)

Kisfaludy Sándor mindenben korának gyermeke volt; nemcsak abban, hogy dramaturgiai ismeretei nem szárnyalták túl kortársaiét, nemcsak abban, hogy ép úgy, mint a korabeli írók, ő is a történelemből vette eddig tárgyalt darabjainak tárgyát, hogy ő is a múlt nagy, vagy elijesztő példáival akart hatni a nemzetre, hanem abban is, hogy egészen magáévá tette korának eszméit: a hazafiságot, a magyar nyelv kérdését, a magyar faj fenntartásának, az insurrecciónnak ügyét. Kisfaludy, ha eleinte történeti tárgyakat dolgozott is fel, nem merült el, bár erre nagyon is hajlandó volt, a múlt idők nagyságán kesergő honfibúba, hanem izgatták őt a jelen társadalmi kérdései is annyira, hogy drámákban tárgyalja őket. És ebben úttörő volt. Előtte senki sem gondolt arra, hogy a jelent érdeklő eszméket a színpadra vigye. Kisfaludy megtette s ezzel a magyar társadalmi dráma megalapítója lett. Eddig a múlt eseményeinek megelevenítése volt főczélja, most mintegy tükörképben akarta a magyarnak megmutatni önmagát, a jelenben és a jelen kérdései közt. Ha a társadalmi drámát olyan darabnak nevezzük, mely tárgyát a jelenkorból veszi, akkor Kisfaludy Károly vígjátékai is társadalmi drámák, de Sándor darabjai szorosabb értelemben azok, mert azokat a problémákat kérdéseket tárgyalják, melyek abban a korban a társadalmat leginkább foglalkoztatták. Kisfaludy Károly is hű képét rajzolta vígjátékaiban az akkori embereknek, de egészen más tendenciával, mint Kisfaludy Sándor, mint ezt majd látni fogjuk; örök kár, hogy Sándor darabjai a kedvezőtlen körülmények miatt olyan későn láttak napvilágot, mert így semmi hatást nem tehettek. Épen 1825-ben jelentek meg, mikor már egy egészen új kor küszöbén állunk, mikor Széchenyi, később Kossuth, Vörösmarty és Bajza nevével találkozunk, miután nem-sokára Kisfaludy konzervatív politikája is, költészete is meghaladtakká lesznek!

Kisfaludynak három darabja foglalkozik társadalmi problémákkal: *Az emberszívnek örvényei*, a *Dárday-ház* és *A lelkes magyar leány*. Az első kettő a magyar faj fenntartásának kérdését

tárgyalja, azt akarja tisztázni, vajjon helyes-e a házasság magyar és nem magyar között. A lelkes magyar leánynak az insurrectio képezi háttérét, s a kérdés itt úgy módosul, hogy szerethet-e egy hazafias leány egy nem hazafias férfit. Az utóbbi két darabját Kisfaludy: »nemesházi rajzolatoknak« nevezi, mert ezek valóság-gal a költő korát tüntetik elénk. Az emberszívnek örvényei szomorújáték, s mintegy átmenet a történeti daraboktól a társadal-miakhoz. Itt a költő az eseményt még a történelemben helyezi, Nagy Lajos kora a háttére a darabnak, de a személyek benne egészen a XVIII-ik századbéliek, alapeszmeje pedig teljesen a jelen-ből van véve. Kisfaludy már eddig is szól darabjaiban a jelen magyarjaihoz: ostromozza a hazafiatlanságot, az idegen ruhát, most nemcsak néhány sorban figyelmezteti olvasóit, hanem egész darab-jának az a tendenciája, hogy a magyar csak úgy lehet boldog, ha magyar nőt vesz feleségül. Kisfaludy látta, hogy főuraink, sőt nemeseink közül mennyien hoztak idegen feleséget házukba, s látta, hogy az idegen nő nemcsak hogy sohasem tudott magyarrá lenni, hanem még férjét és gyermekeit is idegenekké tette. Kisfaludy hazafias lelke rettegve gondolt arra, hogy így elveszti a nemzet nyelvét, elveszti magyar faji jellegét. Kifejezi elkeseredését Hattyú-dalában is: (9-ik ének 6-ik verssz.)

De a' nemzet' átka inkább
 Essék Apák' fejére
 Kik idegen nő karok közt
 A' nemzetnek nyelvére
 Gyermekeket tanítani
 Hálátlanul feledék;
 Miből támadt 's szaporodott
 A' korcsvérű nemzedék.

Magyarország ebben az időben veszélyben látszott forogni. Herder jóslata, hogy a magyar nép, magyar nyelv ki fog veszni, nemcsak külföldön talált hitelre, hanem nálunk is terjedni kezdett, s a nyomasztó tudat ott rágódott a lelkeken mindaddig, míg Széchényi erős hite, hogy Magyarország nem veszett el, hanem ezután fejlődik ki igazán, el nem oszlatta a kishitúséget s vigasztalást nem öntött az elkeseredett honfiszívekbe. Kisfaludy Sándor is aggódva nézett a magyarok jövője elé, de nem tudta, nem akarta elhinni, hogy el fog veszni daliás nemzete, hiszen látta utolsó felbuzdulásában, a nemesi insurrectióban! De látta a rom-lást is, látta az idegenek káros befolyását, s Kisfaludy Sándor valóban tiszteletre méltó az ő igazi nagy buzgalmában, melylyel az idegenek ellen harczol. Nem politikai reformokat sürget, hanem meg akarja mutatni, hogy az egyes ember is miként tehet a nem-zet és a magyar faj javára. Prózában, versben, lírai költemény-ben és drámában mindig a honszerelmet, a faj szeretetét akarja

erősíteni a magyarokban. Nagy, őszinte törekvése tévedésbe, túlzásba vezet, de mi ezeket szívesen megbocsátjuk, ha drámáit úgy tekintjük, mint annak a kornak és Kisfaludy hazafiságának termékeit. Ime most is be akarja bizonyítani, hogy egy magyar férfi nem is szerethet mást, csak magyar nőt. Elénk állítja Maróthy Kálmánt, kinek szívét ellenállhatatlanul vonja magához egy magyar leány, épen azért, mert magyar, s Kálmán ezt a vonzódást nem tudja elnyomni, holott már 14 éve él olasz feleségével. Tekintsük közelebbről a darabot.

A darab címe: *Az emberszívnek örvényei*. Mit ért ezen a költő? Maróthy ezt így magyarázza: »A szívekben van a legnagyobb örvény s beleomolni oly kívánatos.« Ezek Goethenek ugyanazon szavai, melyek a darab mottóját képezik:

»Es liegt um Uns herum
 Gar mancher Abgrund, den das Schicksal grub:
 Doch hier in unsern Herzen ist der tiefste
 Und reizend ist es, sich hinab zu stürzen.« (Tasso).

Az örvény itt Maróthy Kálmán és Ilka szerelme.

Úgy képzeljük, hogy valahol a Dunántúlon vagyunk, hideg tél van, épen karácsony ideje. Milla, Maróthy Kálmán felesége, egyedül van az ősi vár egyik termében s elgondolkozik a zord időn, s azon, hogy már 14 éve, hogy elhagyta Nápolyt s követte férjét ide Magyarországra. Eddig boldogok voltak, de észrevette, hogy férje szívét Ilka vonja most magához, nagyon szerencsétlen e miatt, de érti férjét, mert Ilka jó és szép; Ilkát is érti, mert: »Századok teremnek egy ily Férjfiat«, minő Kálmán. De Milla nem fogja őt átengedni. Az ablakon egy bagoly kopog, ez már mintegy előre sejteti velünk, hogy valami szomorú, talán szörnyű esemény fog következni. Általában ez a hangulat már olyan nyomasztó, olyan bizonytalan, hogy érdeklődve gondolunk arra, hogy mi fog történni. Kálmán jó s kérdi, hogy neki, szelidebb föld születtének nem nagyon nehéz-e túrni a szörnyű időt. Milla ezt szemrehányásnak veszi, s azt mondja, hogy a rengeteg erdő fáit segítenek elviselni a hideget. »A férjhidegnek volna bár orvosszere.« Kálmán azt mondja, hogy eddig, mint a bagoly odvában, olyan bús magányban élt itt Millával, most szíve barátságot keres. Bosszankodik azon, hogy az idő miatt a karácsony ünnepét egyedül kell majd tölteniök, mert egy vendég sem jön el. De csakhamar megint visszafordul beszélgetésük Milla gyanújára; Kálmán addig kéri, hogy beszéljen világosan, míg végre ez kimondja, hogy Telegdy Ilkára féltékeny. Milla elég botor, hogy kimondja, hogy Ilka is szereti Kálmánt, nemcsak ez Ilkát. Természetes, hogy ezzel csak ront helyzetén, mert Kálmánt csak jobban megerősíti hitében. Kálmán összeszedi magát és kéri, hogy a féltést, gyanút fojtsa el szívében. Millának rég fáj már azt látni, hogy Ilkát nemcsak a vér köti Kálmánhoz,

hanem szívére, lelkére nézve is rokon vele. Kálmán szerint nem szerelem az, mely őket összeköti, hanem barátság, Milla ezt nem hiszi, hanem így szól:

»Ilyen barátságtól csak egy hajszálnyi köz
Választtya a' szerelmet el.
Egy öszvehangzó érzelem, —
Egymást találó gondolat, vagy képzelet, —
Egy lángoló, sovár tekintet, óh!
'S az ember észre sem veszi,
Hogy a' barátságnak határán túl leli
Egészen átalváltozott magát.«

(Szépek ezek a sorok, hogy igazak-e? döntsék el mások.) Kálmán csitítani, megnyugtatóni próbálja feleségét, de Milla atyja átkát beteljesedve látja, a kit elhagyott volt férje kedvéért s a ki megjósolta, hogy ha majd az egyetlen kapocs: a szerelem kapcsa is feloldódik közöttük, akkor nem lesz majd hová fordulnia, rokonnaitól távol. Kálmán biztosítja őt szerelméről s kéri, hogy gyanújával ne hozzon bajt, háborút és gyűlöletet a házban. Milla elhatározza, hogy erőt vesz fájdalmán. Milla távozása után Kálmán hosszú monologban önti ki szívét, hogy ketté oszolva érzi azt, mert Millához őt a Hit, Esküvés, tisztelet s régi szerelem csatolja,

»De a' magyar hazafiság
Szívemnek oly hatalmas ingere
Gyakorta éles szegletekbe ütökzik
Ő-benne.«

De maga koholta sorsát, nem gondolván meg, hogy ne csak szerelme vágyait kövesse, hanem kedvese hazáját és nemzetét is tekintetbe vegye, most Ilka »magyar valója« ragadja őt magához, de »emberséges ember volt ő mindig, a tiszta erkölcs-csel ellentétbe eddig sem, ezután se kerüljenek kívánatai«. A vendégek csakugyan megérkeznek. Telegdy jön be, a havat palástjáról lerázzván. Ilka is eljött a rettenetes fergeteg ellenére is, bátyja kéri, hogy Maróthy fenyítse meg vakmerőségéért, mert őt tiszteli, szereti s kedvéért a tűzbe is kész volna ugorni. Ez ismét csak hevíti Kálmánt, dicséri is Ilkát, a derék magyar leányt, ki azóta kedvelni látszik társaságát, mióta Nagy Lajos alatti harczait neki elbeszélte. (Ez itt Othello és Desdemona megismerkedésére emlékeztet bennünket). Ezután lovakról beszélnek, majd egymásra köszöntik a billikomot. Kálmán inti Telegdyt, hogy ha majd megházasodik, párjában elvegye hazáját is, »mert a ki külföldit vesz, egészen otthon nem leszen soha.« Telegdy nem házasodik meg, mert hugában már minden női erényt megtalált, de Ilka is valószínűleg örökre leány marad, mert »a' jó Férfiának Példája s

Tükre« előtte Maróthy. Kálmán alig tudja kitörő örömét elfojtani. Ilka jön s várja, hogy dorgálást kap Maróthytól is, mint Millától, de ez kijelenti, hogy a barátság' édes érzeményitől dobogni érzi szívét. Milla erre »érdekelve« (czélozva) megjegyzi, hogy boldogító érzelem ez, még más tulajdonához kapkodni nem kezd. Ilka mindjárt megérti Millát s védekezik. Kálmán mentegeti Millát, hogy egész nap rossz kedve volt. Lukács jelenti, hogy egy zarándok érkezett. Kálmán a zarándokokat dologkerülő, rest s időtolvaj seregnék nevezi, de kijelenti, hogy magyar szokás szerint szívesen kell őt fogadni. A zarándok belép s magyarul kezd szólni; Kálmán kérdésére elmondja, hogy olasz származású atyja Róbert Károlylyal jött be Magyarországba, de meghalt, mert »Hazája langy Egét« el nem felejtheté. Miért nem maradt hát otthon, kérdi Maróthy, mire Telegdy így szól:

»De ez közönséges szokás,
'S beszéd azoknál, a' kiket bár senki sem
Hívott is, eljönnek, maradnak, és
Itt a' magyar földet gyalázzván, elhagyott
Hazájukat dicsérik; itt kedvek szerint
Lakoznak a' magyar kenyérből, 's a' magyar.
Gazdaskodásait még is kigunyollyák, noha
Otthon csikorogva tengeték csak élteket.« (366. 1.)

Ki ne venné észre, hogy itt a költő a jelennek szól? A zarándok neve Bonarti, Nagy Lajossal visszament ugyan hazájába, de utoljára a magyar is, olasz is üldözte őket, mert egyikhez sem tartoztak igazán, azért bűjdosás lett a sorsa. S ez a hosszú történet azért van, hogy a költő motiválja azt, hogy a zarándok tud magyarul. Ez jellemző a kor felfogására, hiszen Dugonics előtt is túrhetetlen, hogy német nevű emberek a színpadon magyarul beszéljenek, ezért nem fordítja ő egyszerűen a darabot, hanem adaptálja. A zarándokot esküvés hozza Maróthyhoz, hozzá, ki egy nápolyi neves leányt rabolt hitvesének. Maróthy ezt a vádat haraggal visszautasítja s Milla is megmondja, hogy ő, Amalfi Milla, szabad akaratból lett Kálmán neje. A zarándokot egy Malforti nevű barátja, kivel együtt küzdött a Szentföldön, halálos ágyánál arra kérte, hogy menjen el Magyarországba Millához és mondja meg, hogy neki is, elrablójának is megbocsát. Malforti Millának csakugyan jegyese volt, de ő Maróthynek adta szívét és kezét. Mind elmennek. A zarándok visszamaradva egyszerre rettenetes dühre fakad s bosszút emleget. Milyen bosszút? miért? kérjük mi, s kíváncsisággal tekintünk a II-ik felvonás felé.

A második felvonás másnap kora reggel a cselédszobába vezet bennünket, hol Lukács fegyvereket tisztogat s énekel egy csinosan pattogó kis dalt. Ez a dal annyira tetszett, hogy a »Hasznos mulatságok« a »Nemzeti Játékszín« első kötetéről szólván, az

olvasóknak előre való gyönyörködtetésére közli ezt a verset. A zarándok jó, csakhamar Milla és Maróthy, az olasz és magyar házasságra fordul a beszéd. Majd arról kezdenek beszélni, hogy éjjél körül új vendég érkezett: Zarándy Farkas. Lukács őt, mint szenvedélyes vadászt s rendkívül erős, indulatos embert jellemzi. — A zarándok erre fogai közt azt morogja, hogy az ilyen férfinak házába, az »asszonyok poklába« kellett volna neki jutnia. Tehát Millán akar bosszút állni. A zarándok magára maradván monológjában kifejti, hogy bosszúja ki volna elégitve, ha Millát boldogtalanul, megtörve találta volna, de az a virág, mely régen feselni kezdett, s felé hajolt, most teljes pompájában kifejtett s mást boldogít, ezért bosszút kell állania, s ez legyen tökéletes, ha már ennyi ideig várt. Ő tehát Malforti, Milla régi kérője. De miért várt ennyi ideig a bosszúval? Nem értjük ezt a zarándokot; de nem értjük Kálmánt sem, kinek hosszú monológját a következő jelenetben halljuk. Elmondja, hogy szereti Millát s talán rosszul tette, hogy Ilkát »szívesb beszéddel, szorosb ölelgetéssel, vagy tüzes tekintettel felingerelte«, de lehetetlen kerülnie azt, a ki őt megérti, ki minden jót, szépet, hazát és nemzetet is magába foglal. Millában csak a nőt szerette s szívének első felhevülésében azt képzelte, hogy a szerelem mindig olyan erős marad, pedig csak most találta meg szíve-lelke felét. Töprenkedve elmegy. Jó Ilka. Oly gyötrelmeket visz haza innen, melyek haláláig sem mulnak el, mert tegnap a csendes, baráti érzemény emésztő szerelemmé változott. Mindenki előtt titkolnia kell vétkes érzelmeit, csak a természet és lelke tudják bűnét megbocsátani. Millának megbocsát s kéri, bocsásson meg neki viszont, nem a vér gerjedelme, gyermekes hiúság szülték szerelmét, hanem úgymond:

»Szívemnek és lelkemnek Ő vele —
 Véremnek és nyelvemnek Ő vele —
 Hanem Hazámnak' s nemzetemnek Ő-vele
 Egy voltta, egy teremtése szülte ezt.
 Kérdés tehát, kit illet Ő
 Inkább? — Olaszt-e? vagy Magyart-e a' Magyar?»

Ha boldog volna Maróthy, talán el tudná fojtani érzelmeit, de így mindig ez a lángoló kívánság él benne: bárcsak boldoggá tehetné ő Kálmánt. Ő maga csak most ébredt ennek tudatára, Milla már rég sejtette. Kálmán lép be, kérdi, miért van ébren oly korán, talán Zarándy vagy a fergeteg ébresztették fel. Ilka azonban nem tud magán uralkodni s szeretne a »nemlétbe« omolni. Kálmán is tudja, hogy sorsát nehéz lesz elviselnie, elveszítettnek érzi magát szívének örvényében, melybe őt Ilka ragadta. Kölcsönösen bevallják érzelmeiket (de kicsit erőltetett s túlságos burkolt, válogatott kifejezésekkel). Kálmán szomorúan azt tanácsolja, hogy mondjanak le egymásról, de Ilka indulatosan követeli, hogy ha már szí-

vét elrabolta, viselje is gondját neki s szenvedjen vele. Tulajdonképen nem értjük ezt az Ilkát, ő tudja, hogy Kálmán nem teheti őt nejevé, mégis oly hevesen veti magát Kálmán karjaiba, meg sem kísérli, hogy elfojtsa érzelmeit, nem érzi, hogy Millának igaza van, midőn jogosan ragaszkodik Kálmánhoz, nem, még haragszik is Millára, hogy

»a barátság színeit
Játszó szerelem fátyolát
Levonta és letépte tegnap mérgesen.« (394. 1.)

Kálmán inkább szomorú, mint heves s idős korára gondol, de Ilka csak szeretni vágy. Milla jó azonban, a szerelmesek kifejtőznek egymás karjából s mint a tetten ért bűnösök hallgatják Milla keserű szavait, ki az őt megillető helyet most mással betöltve látja. Kálmán a következő csodálatos feleletet adja: a régi hely megilleti Millát

»Míg a' szerelem rózsabokra nem
Csupán tövist, hanem virágot is terem, —
'S míg ezt irigy indulatod' forgó szele
Gyökerével együtt nem szakasztja ki.«

A bölcs szerelem maga mellett szelíden szenved más szerelmet is — ha az becsületes

»Szív és lélek érzeménye, 's nem buja,
Nem fajtalan vérgyuladás —«

Szegény asszony, hát tűrje el, hogy férje mást szeret? Midőn együtt találja őket, ne szóljon egy szót sem. E három alak közül Milla érthető legjobban; ő féltékeny s nem alaptalanul, kimondhatatlan fájhat neki férje bánásmódja, de azért nem heves, s a költő inkább német szentimentalizmust igazol benne, nem olasz véralkatot. Midőn Milla keserűségében figyelmezteti Ilkát, hogy majd ő is egyszer az ő sorsára fog jutni, Kálmán védi Ilkát s a »szent magyar vendégszeretetre« hivatkozik és újra elmondja, hogy szereti őt, mert benne minden becses asszonyi tulajdonság megvan, csak egy nem, mely őt épen Ilkához vonzza s ez, hogy:

»a Hazát
Lelkes Leányiban szeretni, egy
Tulajdon, és erős, hatalmas érzelem.«

Erre Ilka hatalmas páthosszal megszólítja Millát: »Külföld' Szülőtye! Asszony!« s kéri, hogy szünjön meg vétteni a Hazának és leányinak, s elégedjék meg annyival, a mennyit kapott, ne legyen irigy a barátságra is. Milla visszautasítja a barátság szót,

mire Ilka bevallja, hogy szerelmes Kálmánba, de ennek is Milla az oka, mert »irigy szerelme megrepeszté Ilka szívét, elfoszla leple az álbarátságna s a szerelem tört elő.« Kálmánban pedig küzd

»A' tartozás és szerelem —
Hazafiság és háladás.«

Milla, szegény, kire mindketten ráfogták szerelmük bűnét, most összetörve azon könyörög Ilkának, hagyja meg férjét. Ilka »magyar nemes Leány, ki bár erőszaknak soha, de a' Becsületnek, s Hazája Törvényinek« mindig fejet hajt, meghagyja nagy kegyesen Kálmánt Millának. Kálmán pedig azt tanácsolja, hogy legyenek barátnek. Zarándy lép be, s az időről és vadászatról kezdenek beszélni. Milla vesztére csodálkozik azon, hogy ilyen időben is szeret vadászni. Ilka nem bámulja ezt, a mi Zarándy helyeslését vívja ki, majd Telegdy jó, ki most meg Ilka hősies korai felkelését emlegeti, Kálmán pedig nagy dicséretet zeng a magyar éghajlatra a nápolyival szemben. Végre elmennek. Milla magában azon csodálkozik, hogy miért nem megy el tőlük a vitéz Ilka, hiszen az időtől nem fél. Szegény asszony, őt mindig háttérbe szorítják Ilka mellett, ha hangosabban szól, a vendégszeretetet hozzák elő, azt nem veszik észre, hogy ő, »az enyhébb ég szülötte« már felkelt, de Ilkát dicsérik érte, s ha az időről van szó, az ő hazáját ócsárolják!

Harmadik felvonás: Milla a zarándoktól hazája felől kérdezősködik, de ez felelet helyett Malfortit hozza elő s azt mondja Millának, hogy a szegett hit már meg is boszulja magát, mert férje más szeret. Millát szíven találja a szó, de büszkén elfordul a zarándoktól. Ez pedig elhatározza, hogy Millát életben hagyja, hadd szenvedjen, csak Maróthyt fogja megölni. Ilka jó; a zarándok neki is megmondja, hogy észrevette, hogy ő és Maróthy szeretik egymást, s szerinte boldogok lehetnének, ha Millát eltennék az útból. Ilka felháborodik, mire a zarándok azt mondja, hogy csak próbára akarta tenni Ilka szívét. Ilka őt borzadva hagyja ott, a zarándok pedig szemrehányást tesz magának balgaságáért. Ezután Zarándy elvonja a zarándokat, beszéljen neki Jeruzsálemről. Majd Kálmán lép be s Ilkáról ábrándozik, szerelmét többé nem tudja elnyomni, mert

»Óh Hazafiság!
Üres, hiú hang 's gondolat te nem lehetsz,
Te leghatalmasb emberérezemény!
E' kínomat — szerelmemet
Csupán te szerzed én-nekem! —«

Milla jön s régi boldogságára emlékszik vissza, mire Kálmán megjegyzi, hogy a fergeteg lecsendesülése után vége lesz

mindennek, ő Ilkát többé nem fogja látni, de aztán ne tegyen panaszt«, akár csatázó fergeteg, vagy halotti némaság lesz is élete.« (Ez igazán szép remény a szerencsétlen asszonynak!) Milla kéri férjét, tőrje őt addig, míg a bánat sírba nem viszi. Kálmán ismét a vendégekre figyelmezteti nejét, igéri, hogy Ilkát nem fogja látni s ha még ez sem elég, hát akkor átkát hagyja minden magyarnak, ki nem magyart szeret. Telegdy lép be Ilkával, s kijelenti, hogy a fürkésző zarándok neki nem tetszik, Ilka is kifejezi gyanúját, de a zarándok beszédét nem árulja el. Zarándy is konok, ravasz, vakmerő zsványnak nevezi, de Kálmán ily időben nem küldheti őt el. Ilka vallomása más irányt adhatna a darabnak s mi nem látjuk világosan, hogy Ilka Kálmánnak miért nem szól a zarándok alattomos beszédéről. Milla egyedül marad s kifejezi gyanúját, hogy a zarándok: Malforti.

A negyedik felvonás elején ismét találkoznak Ilka és Kálmán. Ilka e boldog pillanatban halálát kívánja. Kálmán az ő szívük állapotjait tengerhez hasonlítja, melyben nagy örvény tátong és ebben három élet fog elveszni. Egymás karjába omlanak, de »emberzaj« hallatik s Kálmán előttünk kissé komikus páthosszal mondja: »Ki háborította Menybé-létemet?« Ilka elmegy, mondván:

»Millának új bosszúra ne
Adgyunk okot. Kálmán! keserves élet ez!«

Kálmán pedig felsóhajt:

Oh Milla! miért nem vagy Magyar!
Hogy benned én Hazámat is
Szeretni tudnám! — E' hiányt kitölteni
Vágyának érzeményeim;
'S most a' szerelem és hazafiság
Ilkában olvad egybe — 's téged nyomni kezd.«

Még mindig csak a hazafiság vonzza Ilkához?

Lukács siet be, hírül hozván, hogy a farkasok széttéptek egy csikót. Zarándy azonnal a farkasok után indul. Milla fut be ekkor s kéri férjét, hogy bocsássa el a zarándokot, mert fél tőle. Kálmán nem tudja, miért gyanús Milla előtt a zarándok, — »hisz a te földid« — veti oda gúnyosan. Milla elmondja, hogy Malfortit gyanítja benn. Maróthy nem érti feleségét, hiszen »otthon elég ilyen madár járt-kelt előtte.« Kálmán csodálatosképen hisz a zarándok meséjének s őt ilyen időben elbocsátani nem lehet. De Milla félelmét leküzdeni nem bírja s ha Maróthy el nem bocsátja, hát zárja be. Jaj! szerencsétlen asszony, most megint magyar érzéseiben sértette meg férjét! Maróthy felferjedve utasítja vissza kívánságát, »mert nem Poroszló a magyar Nemes«. Elmennek. A zarándok jó kémlelődvé, kihallgatta, a mit beszéltek s bevallja, hogy Milla jól sejtett.

Ötödik felvonás: Kálmán egyedül mereng a kandallónál. A zarándok búcsuzni jön, mert el akar távozni a mise után; hálából orvosszerek titkát akarja Maróthyval közölni. Milla, Ilka, Telegdy a templomba mennek, Kálmán egyedül marad a zarándokkal, ki pergament mutat neki s míg ez azt nézi, mellébe döfi törét és »felsúgva bőgi«:

»A gyilkosod, Malforti! — én vagyok.«

Kálmán a karszékbe rogy, a zarándok tüzet kiált, hogy a gyanút elhárítsa s elrohan. Lukács befut s hogy urát vérében találja, össze-vissza kapkod, végre az asszonyok után szalad. Kálmán szégyenteljesnek találja a maga halálát orgyilkos által, ő, ki annyi harcznak hőse volt. (Kálmánban csak ez az egy vonás mutat Nagy Lajos korára.) A nők jönnek. Kálmán így szól: »Érted halok meg Milla most«, mert a zarándok csakugyan Malforti volt. Milla kétségbeesik, Ilka érzi, hogy ha élve nem, de halva mégis Kálmáné lesz. Összerogyik és meghal. Kálmán pedig kiküldvén a betódult jobbágyokat, még csak arra kéri Millát, hogy mellé temettesse Ilkát. Mindenkitől elbúcsuzik s Ilkához akar menni, az ajtó felé vezetik, midőn belép Zarándy és a parasztok vezetvén a megkötözött zarándokat. Kálmán orgyilkosságát veti szemére Malfortinak és meghal. Zarándy látván, hogy Maróthy meghalt, törrel akarja megölni a zarándokat, de elveti azt, látni, hogy Maróthy vére van rajta s úgy üti fejbe a zarándokat, hogy ez, meg sem motszanva legott szörnyű halált hal Zarándy ütése alatt, mindegy ordítva kiáltja: »Eredgy hazádba, a' Pokolba, átkozott!« A' kárpit sebesen lefordul.

Mielőtt arról szólnék, hogy bennünk milyen hatást ébresztett ez a darab, el kell mondanom, hogy hogyan ítelt Kisfaludy e drámájáról: ezt tartotta a legjobbnak, legköltőibbnek és lélektanilag legjobban megokoltnak. Gaal Györgynek írja 1821. mártz. 19-én: »Meine einzige Tragoedie Maróthy Kálmán vagy Az ember szívnek örvényei, kein Spectakel Stück, sondern meistens nur Liebespoesie, wie die Schuld, worin vier Menschen fast durch einer einzigen Liebe Leidenschaft in den Abgrund gerissen werden, und im Ganzen nur sieben Personen spielen, wovon der Stoff eine ganz originelle Idee ist, konnte noch auch in andern, als ungarischen Herzen Anklang finden.« Elmondja azután, hogy jó színészekről előadva, hiszi, hogy a darab hatást tenne: »Diese Tragoedie ist eines von jenen poetischen Producten, die verwandten Geistern und Herzen sehr, nicht verwandten aber gar nicht gefallen können.« Kisfaludynak ezt az ítéletét mi is mindenben elfogadhatjuk: a lelki életnek ilyen intenzivitásával, mint itt, eddig Kisfaludy egyik darabjában sem találkoztunk, költői helyek, kivált hasonlatok, gyakrabban fordulnak elő benne; compositiója kerek: egy előttünk meginduló cselekmény be is végződik szemünk előtt s ez a cselekmény a költőnek egészen önálló gondolata. Kisfaludy érezte azt is, hogy a darab általánosabb emberi érdekű is lehetne, mert

három ember szerelmével foglalkozik, csakhogy a költő egészen különös módon a hazafias érzéssel indokolja a szerelmet s így bizony igaza van, mikor azt mondja, hogy a vele nem rokon szellemeknél a darab nem kelthet hatást. Bennünket folytonosan izgat a darab különös és hazug motiválásával s az »örvény«-nyel, a bűnös szerelem örvényével, mely benne feltűnik, de a befejezés nem nyugtat meg.

Ha áttekintünk az egészen, látjuk, hogy négy főszereplője van a darabnak: Kálmán, Milla, Ilka és a zarándok, de ez az utóbbi a többiektől távolabb áll s minket elsősorban Kálmánnak és a két nőnek szerelme és összeütközése érdekel, csak másodszorban a zarándok bosszúja. A darab nem áll egyébből, mint e négy személy monologjából és páros vagy hármas találkozásból; ezek mellett csak hézagpótlónak és az egyhangúság elkerülése végett vannak beékelve Zarándy, Telegdy és Lukács szerepei. A darab megindulásakor úgy érezzük, mintha csakugyan egy régi várba, vagy nemesi udvarházba (az igaz, hogy nem épen Nagy Lajos korabelibe) jutottunk volna. Várják a vendégeket, de a férj és feleség közt félreértés támadt, kíváncsiak vagyunk, mi bontakozik ki ebből. Ez az otthonias, természetes hangulat azonban mindinkább eloszlik, mikor Kálmán egészen ferde gondolkozását észrevesszük s halljuk Ilka indulatos és túlságosan emelkedett szavait. Ehhez járul még a zarándok titokzatos megjelenése, értetetlen bosszúja, féktelen dühe. A természetes hangulatot Zarándy vadásatról, Telegdynek lovakról való beszéde iparkodik fenntartani, de se a házigazda, se a felesége nem törődnek a vendégekkel, hanem csupán csak szívük örvényével. Minden ok nélkül jönnek, mennek s hol egyedül, hol együtt tárgyalják érzelmeiket, de a kibontakozás felé nem törekednek. Kálmán beleszeretett Ilkába, de végzete nem ebből fejlődik ki, hanem deus ex machina: a zarándok által. Mi pedig azt kérdezhetjük, mi történt volna, ha a zarándok meg se jelenik? Kálmán szerelmét előttünk azzal okolja meg, hogy idegen feleségében nem szeretheti a' hazát, ezt Ilkában találja meg, ezért vonzódik hozzá. Ezt a hazug okot hangoztatja akkor is, mikor Ilkát karjában tartja s bevallja, hogy örömsóvárog a szíve. De mintha Kisfaludy maga is érezné, hogy hamis útra tévedt, más okokat is kezd emlegetni: Kálmán elmondja, hogy Millának nincsenek gyermekei. De ha volnának, akkor talán megváltozna szenvedélye Ilka iránt? Nem. Ez az ok sem állhat meg, nem is lesz szó róla többet. Kálmán Millát is szereti állítólag, de azért folytonosan csipkedi: hazájának éghajlatát ócsárolja, kigúnyolja a zarándoktól való félelmet, vele szemben mindig Ilka hősiességét magasztalja. Ezt a szegény asszonyt mi igazán sajnáljuk, elhagyatva, távol rokonaitól, egyedül férjére van utalva s ez most bűnös szerelmet érez egy másik nő iránt, ezt nem is titkolja, s még azt kívánja feleségétől, hogy: »írigy szerelmét«, féltékenységét nyomja el, neki nincs joga felszólalni férje hűtlen-

sége ellen, mert ő nem magyar. Kénytelen eltérni Ilkától, hogy ez azt mondja neki, hogy húzza össze magát, mert ő jogtalanul felesége Kálmánnak. Az, hogy Milla elhagyá hazáját Kálmánért, nem áldozat, de az, hogy Kálmán őt, most, midőn Ilkát megtalálta, el nem taszítja, óriási nagylelkűség. Kisfaludy tendenciája, hogy bebizonyítsa a magyaroknak, hogy magyar nem szerethet mást, csak magyart, tiszteletre méltó, de a hogyan ő ezt élénk állítja és motiválja, bennünket meg nem győz. Rokonszenvesebb előttünk Milla, mint Kálmán vagy Ilka, mert Milla nem bűnös, egyedüli vétke döresége, melylyel kimondja gyanúját s Kálmánt méginkább izgatja. Félnék, lemondó, szegény teremtés ez, ki jogait nem meri olyan nagy hangon védeni, mint amazok bűnüket. Kisfaludy nem éri el célját; nem gyűlöljük az idegent. De nem szeretjük a magyart sem. Kálmán már azért is ellenszenves előttünk, mert szerelmét hazug okkal mentegeti, feleségére akarja hátrítani bűnét, mintha Milla tehetne arról, hogy idegen. Gyöngye is ez a Kálmán: lemond, megesküszik, hogy Ilkát nem fogja többet látni s mégis midőn egyedül találkozik vele, megöleli. Nem tud cselekedni; ha Ilkát látja, szerelme uralkodik rajta, ha Millával találkozik, visszaborzad attól, hogy hűtlen legyen hozzá. Kálmán hazafiasságát sem látjuk egyébben, mint abban, hogy feleségét örökké a »szent magyar vendégszeretetre« figyelmezteti. Ilka roppant heves, indulatos, önmagával roppant megelégedett; lemond ugyan Milla javára, de tele van iránta megvetéssel. Úgy képzeljük, hogy Milla jóval öregebb nálánál s Ilka mégis nagy hangon »Asszonyinak« szólítja s haragszik, mert szólni merészelt Kálmán és az ő »barátsága« ellen. Csodálkozunk azon, hogy a szilárd elhatározású, bátor Ilka, látván, hogy nincs mit remélnie, el nem megy! Miért marad Milla otthonában s miért sóhajtozik ott örök bánatáról, miért nem hallgatja el érzelmeit Kálmán előtt? Úgy tetszik nekünk, mintha ő még szenvedélyesebb volna, mint Kálmán, vagy a magyar nők tulajdonsága ez a vad indulat, ez a szemérmertlenség?

A zarándok teljesen érthetetlen. Tizenégy év mulva jut eszébe, hogy menyasszonyán bosszút álljon, épen a zord tél kelés közepén jön az országba s épen karácsony éjszakáján hajtja végre tettét. Malforti szerette Millát, ki tőle elfordult; mi azonban ezt a szerelmet nem látjuk sehol, hevesen, féktelenül gyűlöli most s látva a szegény asszony sorsát, nem szánakozik rajta; Maróthy kezd rokonszenves lenni előtte, (hogy miért, nem tudjuk), de mégis szilárd akar lenni elhatározásához s megöli őt. A zarándokban határozott nemzeti olasz vonásokat sem látunk, melyek bosszúszomját magyaroznák. A mellékszemélyek közül Zarándy a leg-erőteljesebb, bár túlzott egy kicsit a vadása. Lukács a hív öreg szolgáló typusa, Telegdy a vidéki nemes úr.

A zarándok bosszúja fejezi be a drámát, de bonyodalom megoldásáról nincs szó, mert mindenki lemondott, konfliktus itt nincs. Tagadhatatlan, hogy erős tragikai összeütközésnek a magja

van meg, de nem fejlődhetik ki, mert sem Kálmán, sem Ilka nem követnek el bűnt; meghalnak, de nem önhibájuk miatt, hanem egy véletlen folytán. A költő csak azt akarta bemutatni, hogy Kálmán boldogtalan, mert idegen a felesége s az idegenek részéről még veszélynek, alattomos bosszúnak is ki van téve. A lelki élet feltüntetése szempontjából, mint már említettem, Az emberszívnek örvényei első helyen áll Kisfaludy darabjai között: a dráma menete sem hosszadalmas, nem untat bennünket, de nem elégit ki; nyelve mindig szép és emelkedett, dialogusa is élénk; jambusokban van írva.

Kisfaludy úgy képzelte, hogy jó színészek előadásában hatna a darab. Elő is adták Az emberszívnek örvényeit; ez az egyetlen drámája Kisfaludynak, melyről a színpad is tudomást vett. Előadták mindjárt megjelenési évében 1825-ben Pozsonyban, azután 1828-ban decz. 27-én Pesten a Belezna-kertben és 1833. okt. 28-án Budán. Továbbá Debreczenben 1833. okt. 5-én, Szegeden 1834. okt. 11-én, Szabadkán 1835. febr. 17-én és Miskolczon 1836. febr. 28-án. (Kisfaludy Sándor munkái. Remekírók. Heinrich G. bevezetése.)

Érdekes Kisfaludy Károly ítélete erről a drámáról és bátyja többi darabjáról. 1826. márcz. 19-én írja (Minden Munkái 6. 417. l.) »Sándor drámáit nem tudom szeretni, balúl értett hazafiság van eldöntve rajta. Az emberszívnek örvényeiben a képzelet, cselekedetek, az ízlés, a nemesebb lelki morál sértve vagyon. A buta magyarnak, ki olvas és nem gondol, tetszhetik, a józan ész lehetetlen, hogy megnyugvást találjon oly érzéseken. Kétlem, hogy Sándor könnyű Muzsája a mélyen s magasan bűvarkodó dráma léptével egy iránt mehessen.« Igazat adunk Kisfaludy Károlynak a balul értett hazafiságra nézve: a nemesebb lelki morál is sértve vagyon annyiban, hogy a férjnek szerelmét egy más nő iránt a hazafisággal nem szabad s nem lehet takargatnunk; s bizony, ezen érzéseken megnyugvást nem találhatunk.

Vörösmarty még rövidebben s még elvetőbben ítélte e darabról, mutatja ezt epigrammája: A szív örvényei. (Pályalombok.)

»Szívörvényeidet jobban mondhatni gödörnek,
Benne dicső elméd fénye temetve vagyon.«

Mondanom sem kell, hogy nem érthetünk egyet e csipős kis epigrammával.

Bárány Boldizsár már nem ítélte ilyen szigorúan. A magyar drámairodalomról szólván, előszavában azt mondja: »Csak egy Vérnászunk, egy góthos idomú, vagy alakzatú bájos Irenénk, egy Maróti Kálmán, egy tiszta virág nyelvű Tyruszunk van még eddig.« (Bayer I. 480.) Vajjon mit gondolhatott Vörösmarty, mikor a maga és Kisfaludy darabját egy kategóriába sorozva látta? Bárány Boldizsárra jellemző még, hogy szerinte — »Az Árpádi ház, szerény félenken közelg az elszámáltakhoz, a Stibor, Kún László, s Égi Vendég művekhez is — de még is csak mer közelgeni«. (Bayer I.

426.) Tehát Bárány feltétlen nagyra tartotta Kisfaludy drámáit és példányképei közé sorozza.

Mielőtt ennek a darabnak a tárgyalását befejezném, arról kell említést tennem, hogy ez a darab hasonlít-e Müllner Schuldjához, vagy annak hatása alatt készült-e? Hiszen maga Kisfaludy említi idézett levelében, hogy drámája épen úgy »Liebespoesie«, mint Müllner Schuldja, mindkettőben 4 főszemély s egészben véve csak 7 szereplő van. Lényeges megegyező vonást azonban a két dráma közt nem találunk. Müllner darabja elején egy kis szózatot intéz az olvasóhoz, melynek eleje így hangzik:

»Den Abgrund, der bestimmt ist, hinzuraffen
Den Menschen, den die Macht der Lust bezwungen
Versucht ich kühn, dem Wettgeist nachzuschaffen.«

Itt is örvény, mélység van tehát, mely elnyeli azt az embert, ki fölött szenvedélye lett urrá. Ez hasonlít Kisfaludy gondolatához, de nem tudja, nem akarja keresztülvinni, nem szenvedély taszítja Kálmánt az örvénybe, hanem a véletlen. A véletlennek Müllnernél még nagyobb szerepe van. Sorstragédia ez, mely a Vierundzwanzigste Februárt juttatja eszünkbe; itt is minden egy gyilkosság évforduló napján történik. A férfi, Hugó, szintén két nő között áll, mindkettőt szereti, de egyik a neje, a másik testvére, kiről kiderül azonban, hogy nem az; ez Jerta; Hugó és Jerta szerelméből s a feleség: Elvira féltékenységből azonban nem lesz semmi. Müllnernél is jó egy idegen, ki megzavarja a család békés életét, később kiderül, hogy az idegen Hugó atyja; Hugó testvérét ölte meg s annak feleségét vette el. Hugót lelkiismeret furdalások zaklatják, de mégsem ez, hanem inkább neje példája bírja rá, hogy öngyilkossá legyen. Itt tehát a bűnnel mégis összefüggésben van a büntetés, Kisfaludynál nem. Érdekes találkozás még az, hogy itt is tél van, a ház úrnője van egyedül először a színpadon, ő is idegen származású: spanyol, Milla, tudjuk, olasz. Elvira, a spanyol nő is szelídebb, félnékbb, mint Jerta, a német leány. Jerta Elvira féltékenységét kicsúfolja s trefásan rémségekről kezd beszélni s itt előfordul a bagoly is, mely »Hugót« kiált. Hazafiságról azonban nincs szó az egész darabban. Kisfaludy darabja még a találkozások ellenére sem hasonlít Müllneréhez és a tőr, a véletlen, az idegen megjelenése, a rémesre hajló, nyomott kedélyhangulat akkor csaknem minden darabban meg voltak. Kisfaludyé az alapeszmé, a cselekmény; csak a drámai apparátusból vett át egyes fogásokat. Kisfaludy személyei természetesebbek, erőteljesebbek, mint Müllner alakjai, Kisfaludy történetét sem hiszszük el, Müllner rémségét még kevésbé. Kisfaludy ismerte a darabot és hogy hatott rá, bizonyítja, hogy megemlíti. Ennyi az egész.

Kisfaludy következő három darabja egész más világba vezet bennünket, Kisfaludyt is egészen más oldalról ismerjük meg. Eddig

tárgyalt darabjai mind halállal, tehát szomorúan végződtek, most következõ három mûve szerencsés kimenetelû, de azért nem mondhatjuk, hogy ezek vígjátékok, a komikumnak csak kevés nyomával találkozunk bennük. A Dárday házát és a Lelkes magyar leányt Kisfaludy »nemesházi rajzolatoknak« nevezte, csak az elmés özvegyet jelölte meg vígjáték névvel. Mit értett Kisfaludy »nemesházi rajzolat«-on? Olyan darabot, mely tárgyát a nemesek életébõl merítette, de nem értett Kisfaludy kizárólag vígjátékot, hanem szomorút is, kitûnik ez a Nemzeti Játékszín elé írt elõszóból, hol ezt mondja: »az ilyen eredeti magyar házi Rajzolatok, akár szomorú, akár vígjátékok«. A két nemesházi rajzolat közül a Dárday ház közelebb áll a vígjátékhoz, mint a Lelkes magyar leány. Tragédiáiban és történelmi drámáiban Kisfaludyn mindig észrevehetõ valami idegen íz: a külföldi példányképek hatása, itt nincs ennek nyoma sem, Kisfaludy azt rajzolja, a mit maga is mindennap lát. Az emberszívnek örvényeiben a cselekmény még történelmi háttér elé van állítva, de az alakokban nincs egyetlen egy XIV. századbeli jellemvonás sem, a jelenbõl a jelennek beszélnek a személyek s a tendenciája a legaktuálisabb: a nemzet, a faj fenntartása. Most Kisfaludy elhagyja a történetet, egészen kilép onnan s ekkor alakjai is levetik a tragédia pompázó, retorikus köntösét, megszólalnak a maguk természetes hangján. S mi egyszerre szép napsugaras tájra lépünk ki a zord, sziklás, sokszor ködlepte vidékrõl, vidám jóformált leányok, kedélyes, pipázgató, de akarattukban szilárd öreg urak, lelkes ifjak és hûséges öreg cselédek társaságába jutunk s ha feltûnik is itt-ott egy páváskodó kaczer hölgyecske vagy léha gavallér, elfelejtjük õket hamar, csak a szélestornácú udvarház, és a lugas képe maradnak meg lelkünkben, ezekre rásüt aranyos fényével a nap, a költõ hazaszeretetének s igazságának, egyenes lelkének õszinte fénye.

Az írók munkáikban nemcsak a maguk nevét és a maguk egyéniségét örökítik meg, hanem korukat és koruknak embereit is. Kisfaludy nemesházi rajzolatai megõrítették a XVIII. század végi magyar életnek képét. Eppen ezért olyan becsesek ránk nézve ezek a darabok, becsesebbek, mint Kisfaludy összes történelmi drámái. Igazi magyar légkör van bennük, magyar gazdaság, magyar alakok, magyar hazafias szív, nõben, férfiban egyaránt. És Kisfaludy ezt a magyar nemesi életet, mint ideált állítja a nemzet elé. Kisfaludy Károly már nevetségessé teszi ennek néhány alakját, szokását, de elnézõ szeretettel, mosolygással tekint rájuk. Fáy, ki az õ Bélteky házában (1831) szintén a nemesi körök életét tünteti fel, már teljesen Széchenyi híve, szembe állítja a régi világot az újjal s az új érdekében küzd. És e három író tendenciája is teljesen különbözik egymástól, a két utóbbi javítani, változtatni akar a nemesség gondolkodásán, életmódján, Kisfaludy Sándor itt is a fajfenntartás kérdésével foglalkozik. Az emberszívnek örvényeiben azt akarja olvasói lelkére kötni, hogy magyar férfi csak magyar

nőt vegyen feleségül, a Dárday házban megfordítva áll a dolog: magyar leány csak magyar emberhez menjen feleségül. A lelkes magyar leány alap gondolata pedig, hogy: a házasság hazafiasságának is egyezniük kell, hogy megérthessék, szerethessék egymást.

A nemesházi rajzolatok közül a Dárday ház érdekesebb, de a Lelkes magyar leány jellemzőbb Kisfaludyra, a költőre és emberre nézve. Jellemző benne a lángoló hazafiság és az, hogy cselekményének háttere az 1809-iki insurrectió, melyben, tudjuk, Kisfaludy, mint a zalamegyei felkelő csapatok őrnagya, majd, mint a nádor szárnysegéde vett részt. Kisfaludy lelkes katona volt, legénykorában többször kitüntette magát külföldi hadakozásaiban, most, midőn édes hazáját védelmezhetette a külső ellenséggel szemben, még nagyobb lelkesedés töltötte el. Hiszen ő maga mondja a Két szerető szívtörténetében többször is, hogy bárcsak tudná, miért harcol hazáján kívül, miért nem szentelheti kardját nemzetének? Most az insurrectió módját adta erre neki. Az insurrectió nemcsak épen a francia háború éveiben foglalkoztatta Kisfaludyt, hanem még élete végén is. Tudjuk, hogy megbízást kapott a kormánytól, hogy írja meg az insurrectió történetét s ezt Kisfaludy meg is tette; iratai most a bécsi császári titkos levéltárban vannak. Az insurrectió, a magyar nemesség utolsó felkelése, bizony csúfos vereséggel végződött Győr alatt, de ennek nem a magyarok voltak okai, hanem az ügyetlen intézkedések s az, hogy a felkelő csapatok gyakorlatlanok voltak s vitéz lelkesedésük nem használt semmit a fegyelmetlen, edzett francia hadsereggel szemben. Ez az utolsó nemesi felkelés meggyőzte a nemzetet is arról, hogy a hadviselésnek ez a módja már nagyon is meghaladott álláspont. De Kisfaludy tiszta szívvvel szerette a maga véreit, a magyar nemeseket s a nemzet megvédésének dicsőségét szerette volna mindig rájuk ruházni. Az insurrectió híre mindenütt felizgatta a kedélyeket; ezt az izgatott hangulatot tünteti fel Kisfaludy a *Lelkes magyar leányban*.

Bodonyi Líza csak azért fordul el vőlegényétől, a gazdag Karvaytól, mert ez nem tud a haza védelméért lelkesülni; Orday szereti meg, ki szegény létére beteg édes anyját elhagyva, kész a hazát szolgálni.

Líza a francia háborúról olvasott az újságban. A felkelés mindenütt megindult, a felkelésre buzdítók közt ott van Orday is. Bodonyi hírül hozza, hogy a francziák a határon vannak, az udvar Budára menekült. Líza sóhajtozik, miért nem lett ő férfiú! s visszautasítja atyja gondoskodását, hogy menjen ő is néjéhez Pestre. Karvay is megérkezik, de kiderül, hogy annyira sem érdeklődik a háború iránt, hogy a gyűlésbe ment volna. Líza és Karvay közt mindjárt nézeteltérés keletkezik, de alig hogy a nők elmennek az öreg Bodonyi is felpattan Karvay mondásán, hogy »késő gond« már a haza védelmére gondolni. Megyeri Bálint »nyugalomra bocsátott Huszár Főstrázsa mester« rettenetesen kikel Karvay nem-

bánomsága ellen. Karvay azt mondja, hogy »a' mi Insurrectiónk, az a' régi Világnak védelem intézete, a' mostani időnek lelkéhez képest, midőn száz Ezerekből álló, tanult, gyakorlott, mindig fegyvert fogható Hadak harcolnak egymás ellen, haszontalan Intézet. Az idő megavult és ezen Intézet az ő régi hasznaiból kikopott.«

»Tüzláng égesse! most én hadd szóljak!« (5 k. 416 l.) kiált erre Bodonyi s hosszasan kifejti, hogy igenis »örökké jó Intézet« marad, nem jó az, mikor a katonákat örökre befogják, mert ezeket mi sem bírhatja a haza szíves védelmére. Ez a kis rész rendkívül érdekes Kisfaludy felfogására nézve: Az Eredeti Magyar Játékszínhez írott előszavában a francia tollára adva ugyanezt mondja: minek éveken keresztül képezni azokat, kik született katonák, mint a milyenek magukat a magyarok az insurrectióban mutatták. Orday a gyűlésből jön, levelet ad a három férfinak s bejelenti, hogy nemsokára jönnek az általa felbuzdított insurgensek.

A második felvonás elején Karvay egyedül találja Lizát, megújul köztük a vita a hazafiasságról. Karvay egy kicsit makacs, most már azért sem enged álláspontjából. Liza pedig hatalmas szónoklatot mond. Bodonyi jó Megyeryvel, ez utóbbi nagy hangon Karvay ellen fordul, nem hiába mondja rá Bodonyi, hogy »véreszájú huszár«. Karvay is kijő türelméből s azt mondja, hogy nem akar »az öldöklő ágyúk étke lenni«, érzi a maga becsét, ismeri törvényes kötelességét. Erre már Bodonyi is azt súgja Lizának: »Édesleányom! Ez a te Mátkád nem derék ember.« Jön Gerendyné Szegváry főbíróval, ki családos ember, a törvény kimentené, de azért mégis harczba megy. Ez nagy lelkesedést kelt, Karvay távozik, nemsokára a többi férfi is. Liza ekkor kijelenti, hogy Karvayt megutálta, tőle örökre elválik. Gerendyné pedig példálózgat Liza egy imádójára, ki jegyesének éppen ellentéte. Orday lép be, s Gerendyné odasúgja Lizának »Ez az!« és távozik. Orday harczba megy, mert nem akar alábbvaló lenni őseinél, kik Nagy Lajos alatt küzdöttek. Liza könnyekre fakad a meghiúsultságtól. Orday arra kéri Lizát, beszélje rá atyját, hogy vegye az ő földjét zálogba, ezzel anyjának is, neki is nagy jót tesz. Végre egy elzárt borítékot ad át neki azzal a kérelemmel, hogy csak akkor bontsa fel, ha ő elment a haddal, s bocsánatot kérve, nagyon megzavarodva távozik. Liza felbontja a levelet s belőle két verskötet fejlik ki: Haza Szeretet és Szívlángok címmel, az utóbbi Lizához írt verseket tartalmaz. Liza pedig kétségbeesve mondja: »Miért nyitottam fel ezt a szerencsétlen levelet! Világot kerestem, hogy lássak s most olyat találtam, mely éget és fáj!« Ez a jelenet a legszebb pontja a darabnak s e sorokhoz hasonló igaz hangot még nem hallottunk Kisfaludynál.

Harmadik felvonás. Liza érzi, hogy Karvayt sohasem szeretette, Ordayt szereti. Bodonyi sincs meglegedve Karvay magaviseletével; csak úgy lézeng a felkelők között. De Orday, jegyzi meg Liza féltéken, az nem olyan. Ez finom lélektani megfigyelés, Liza akadozva ugyan, de mégis előhossa Ordayt, hiszen mindig az

forog a fejében. Bodonyi megmondja, hogy messziről rokonok is az Ordayak, ő kész is, hogy a birtokot zálogba vegye, de csak 1000 frtért, mert nem tudja az ember, mi fog történni, de hozzáteszi, nyilván, hogy a fősvénység vádját kikerülje, hogy ha vége a hadnak, a birtokot pénz nélkül is visszaadja. Ez a vonás igen jellemző Kisfaludyra. Ő az anyagiakat sohasem hagyja figyelmen kívül, a nemes lányok nála mindig gazdagok is, nemcsak szépek és okosak. Liza is elhagyja ugyan a gazdag Karvayt, de Orday sem egészen vagyontalan! Ő is, Liza is, dicsérik Ordayt, Liza elárulja, hogy Orday hazafias verseket is szokott írni. Végre Liza bevallja, hogy megutálta Karvayt, s tőle elválik. Az apa figyelmezteti őt a majd keletkező mendemondákra, de áldozatot nem kívánhat leányától, s Karvay neki sem tetszik már. Megyery jön; ő is megtudja a történeteket. Karvayt látják közelegni, a mellékszobába vonulnak hát; Liza beszéljen Karvayval. Karvay érzi, hogy a felkelés kissé eltávolította őt menyasszonyától, de szakításra nem gondol. Igen meg van lepődve, mikor Liza egy hosszú beszéd után visszaadja gyűrűjét; ő nem akarja visszavenni, Liza azonban nem enged. Ekkor Karvay azt mondja, hogy a férfiak »a' megvetést meg tudgyák bosszulni«. Liza nem fél ettől s ekkor Karvay egyszerre éles gúnynyal az »esküdt«-re tesz célzást s elrohan. Megyery és Bodonyi előjönnek, az első nagyon hevesen Karvay példálózásai miatt, Bodonyinak az »esküdt« ütött szeget a fejébe. Liza kihozza Orday versesköteteit s a két öregnek adja, kik egyszerre olvasni kezdik a verseket, s a kárpit lefordul. És a felvonás, mely csupa heves szóváltás volt, most ezzel a csendes képpel végződik.

BITZÓ SAROLTA.

ADATTÁR.

BAJZA JÓZSEF CSALÁDI LEVELEI.

(Első közlemény.)

Bajza József 41 családi levelét adjuk át a nyilvánosságnak. Halálának félszázados évfordulóját akarjuk ezek közlésével is megünne-
pelni. Kiadásuk teljesebbé teszi azt a képet, melyet eddig irodalom-
történetünk a nagy költőről és kritikusról rajzolt.

A legutóbbi időkhöz a családi kegyelet őrizte e leveleket. Az özvegy,
majd a leány örködött féltékeny gonddal felettük. Idegent nem enged-
tek bepillantani ereklyéikbe. A nagy férfiú intését követték, a ki ezt
írta egyszer: »Kérlek leveleimet ne mutogasd senkinek. Azok csak
neked vannak írva. Én nem szeretem érzéseimet mindenki előtt kitárni.
Kevés ember van, ki az ilyet meg tudja érteni s minek azt másnak
tudni, a mi csak neked van írva?«

A kitűnő apának kiváló leánya immár követte apját az örök
dicsőség honába. Ezzel eltávozott e földről az utolsó személy, a ki e
levelekben mélyebben érdekelve van. A család elérkezettnek látta az
időt, hogy e levelek a nemzet köztulajdonává legyenek. A családi kincse-
ket örökösük Bajza Aladár a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, e sorok
írója meg ezennel közrebocsátja őket.

Bajza József kétségtelenül olyan alakja irodalomtörténetünknek,
kinek legaprólékosabb dolgai is számot tarthatnak az érdeklődésre.
Annál inkább e levelek, mert ezek igen fontos adalékokat tartalmaznak
úgy írói, mint egyéni vonásainak ismeretéhez. Nagyon becsesek e leve-
lek már csak azért is, mert ilyen őszintén nem tárja fel lelkét Bajza
seholsem, legfellebb a Toldyhoz írt ifjúkori leveleiben.

A hidegnek tartott kérlelhetetlen polemikus, mint a leggyöngé-
debb férj és legszeretőbb apa lép elénkbe nejéhez írt leveleiben. Csupa
szív, csupa légység, csupa szeretet az egész ember, mintha legszebb

verseit olvasnók. Valóban ritkítja párját az olyan bensőséges családi élet, a milyen e levelekből élénk tárul. Bajza maga megírja, hogy ő nem olvadozó és mézes férj (3), nem hajtja örökké azt, hogy mennyire szereti feleségét (4), de senki oly igaz szerelemmel nem csügg feleségén, nélküle elhagyottnak és magányosnak érzi magát (15), vele még az elveszett haza romjai közt is tudna élvezetet találni (36).

E nagy szerelemre méltó volt Bajzáné. Ha otthon volt szülei házában — ilyenkor kelt e levelek nagy része — majd elepedt férje után (6). Sokkal nevezetesebb azonban ennél az a szerep, melyet a megpróbáltatás napjaiban férje körül betöltött. Ő gondoskodott bujdosó férje jóllétéről (36), ő járta ki, hogy az üldözés megszűnjék (40), és mikor bekövetkezett férje szellemének elborulása, egyrészt mindent elkövetett szegény ura szenvedéseinek enyhítésére, másrészt meg bátor kézzel hozzáfogott a család vezetéséhez és szerencsésen fenn is tartotta gyermekeit. Férje halála után az ő emlékének szentelte még hosszsan kinyuló életét. (Meghalt 1885. máj. 24-én.)

Nem volna teljes e mintaszerű családi élet rajza, ha meg nem emlékeznénk arról a nagy szeretetről és lelkiismeretességről, melylyel Bajzáék gyermekeiket nevelték. Levelezésük főleg gyermekeik körül forog. Lenke a család szeméfnye, még a bujdosás keserű napjaiban is büszkeséggel említi Bajza, mennyire tetszik a kis lány mindenkinek (36). Jenőt is nagyon szereti, de lángszellemét, úgy látszik, nem fedezte fel. Olvassuk el a remegő sorokat, melyeket egyszer a nagybeteg fiuról ír (23) s lehetetlen meg nem illetődnünk.

Bajza családi életének rajza mellett több becses életrajzi adatot is tartalmaznak e levelek. Így Bajza 1842-iki felvidéki útja tisztábban áll belőlük előtünk mint eddig (13, 14), megtudjuk, hogy 1844-ben is tett egy nagyobb kirándulást Hevesbe, a mikor is élénk részt vett a vidéki élet örömeiben és nagy gyönyörűséggel hallgatta a magyar népdalokat (17). Pontosabban megismerjük bujdosásának történetét is. 1849 elején Pásztón Platthyéknál és Csécsén Fráter Páléknál rejtőzködött leginkább (25, 26). Második bujdosását Czeglédén át kezdte (30) és a világsi fegyverletételig megfordult Nagykőrösön, Kecskeméten, Szentesen, Szegeden és Aradon (31, 32, 33). Az eddig is ismert volt, hogyan bujdosott Vörösmartyval tanyáról-tanyára Nagykárolytól egész Fegyvernekig, de innen határozható meg nevével való első találkozásának dátuma: október legvége (35, 36) és innen tudjuk meg, mennyire kellett rettegnie üldözőitől; nem is mert saját nevének még írni sem. Kovács Vinczének, Balla Józsefnek, Borsodi Józsefnek írja magát, feleségét hugának és barátnőjé-

nek szólítja s úgy ír, hogy a sorok közt kell olvasni (33—37). E levelekből állapítható meg, hogy 1849. decemberében nemcsak egyszer titkos látogatásra jött be a fővárosba, hanem neje utánjárása következtében végleg otthon maradhatott (40). És végre az Antal bátyjához intézett levélből tüzetesebb felvilágosítást nyerünk a szabadságharcz utáni szomorú anyagi viszonyairól (41).

Pár jellegző vonást is találunk itt Bajza egyéniségére nézve. A ki írói pályáján úgy áll előttünk, mint a legnagyobb kérdésekért harcoló férfi, egyszerre csak mint a háztartás legapróbb részleteivel is törődő családapa lép elénk (8). Azután meg a ki mint író csak komolyan, vagy metsző gúnnyal szokott írni, egyszerre a legkedvesebb enyelgés hangjában is remekel (5). Meglepő új vonásokra egyébként nem bukkanunk, de a régiek többször jobban kidomborulnak.

A korabeli irodalmi és politikai hírekből is sokat hallunk. Mellőzve kisebb jelentőségű irodalmi dolgokat (12, 16, 31), csak kettőre utalunk. Az egyik a Kuthy házasságára, illetőleg válására vonatkozó közlések, melyeket valószínűleg azért írt meg feleségének, mert Kuthyné is komáromi lány volt, mint Bajzáné is (5—7), a másik pedig az, hogy 1849-ben Bajzát harmadszor is meg akarták tenni a Nemzeti Színház igazgatójának (28, 29).

A szabadságharcz szállingózó híreit is szorgalmasan közli feleségével (22, 28, 29, 31). Kossuthról, a kivel bizalmas viszonyban volt, mint félhivatalosának szerkesztője, szintén feljegyez egy pár apróságot (20, 21, 29). Csekélységek, de Kossuth minden dolga fontos reánk nézve. Megemlíti egy levelében a *Futár* című politikai lapját is, melyből tudvalevőleg csak egy szám jelent meg, de az is ismeretlen (29).

Nem akarjuk egészen kiaknázni e levelek érdekes tartalmát. Ennyit is csak tájékozásul és nem ajánlasképen soroltunk fel. Jobban beszélnek a levelek minden dicséretnél. Érdekes voltuk mellett megnyeri az olvasó szívét mesterkéletlen egyszerűségük. Írójuk sohasem gondolt arra, hogy levelei a nyilvánosság elé kerülnek, épen ezért nincs is bennük semmi kiczirkalmazottság. Magukon viselik írójuk komoly, férfias, de jó indulatú jellemét épen úgy mint más művei is, csakhogy itt egészen fesztelenül lép közénk Bajza József nagy alakja.

I.

Aug. 4. 1838.¹

Édes lelkem Julcsám,

Ma délben tudtam meg, hogy Beóthy Zsigmond haza megyen s délután annyi sietős dolgom volt az Athenaeummal, hogy csak néhány sort írhatok, azt t. i. hogy egészséges vagyok és téged szeretlek.

A gőzhajó, mint ma a hivatalnál megtudtam, a jövő *kedden* és *szombaton* megyen Komárom felé, az az e hónap 7. és 11. és így én 11-dikén estve lehetek Komáromban. Ne búsulj édes lelkem, már csak hat nap van hátra. Hat nap mulva megint veled leszek! s olly forrón öllelek meg, mint egybekelésünk boldog napján.

Írj lelkem, szívszakadva várom leveledet, Hétfőn megint veszed soraimat. Isten ótalmazzon minden lépteden. Örökké tied!

(Aláírás helye levágva.)

II.

Édes lelkem Julikám,

Képzeld a gőzhajó nem szombaton, hanem pénteken holnap indul. Ma tíz óraker tudtam meg történetesen. Most ez mennyi zavart csinál az én dolgaimban nem képzelheted. Alig lophatok időt, hogy e pár sort írjam neked, édes kedves nőm.

Én ma egész nap dolgozni fogok, rémitő sokat, és holnap indulni. Hogyan történhetik ez meg, magam sem tudom, de meg kell neki lenni. Te e levelet holnap venni fogod s egy pár órával utána venni fogsz engemet is, ha szeretsz. Leveleidet, a kedveseket, mind megkaptam; az utolsóra már lehetetlen írva felelnem, *szóval* fogok.

Élj szerencsésen, édes lelkem; alig várom, hogy láthassalak. — Ma szél fúj, holnap is szeles idő lesz; magad ne jőj ki a gőz hajóhoz, hanem tégy valami rendelést, hogy valaki elvezessen hozzátok. Csókolom azt² jó szivedet, mélylyel engem szeretsz.

Pest aug 9. 1838.

Józsida.

A gőzhajó délután 6 óra körül szokott Komáromba érkezni.

III.

Édes lelkem Julcsám,

Szerencsétlenségtek igen megrémített. Alig mult el egy csapás — szegény anyám halála³ — s ime jó a másik véletlen, hol (mint leveledből értem) csak hajszálon függött életetek. — Azt irod ne aggódjam rajtatok, mert már semmi bajotok sincs. Igen, édes Julcsám, de lehet-e e dologban hinni szavaidnak? Te alkalmasint épen azért, hogy engem megnyugtass, talán nem is irtad meg híven, a mi történt. Én aggoda-

¹ Bajzáné válasza, sajnos, mind hiányoznak. Bajza József családi levelei közül már Badics Ferencz közölt kilenczet a maga derék Bajza-kiadásában. Ezeket lásd ott.

² Sic.

³ Bajza édesanyja 1839-ben halt meg. Ebből lehetett megállapítani e levél keltét.

lomban vagyok és leszek, meddig nem látlak benneteket. Kérlek, ha haza felé utaztok legyetek vigyázóbbak a kocsisra, őket nem kell magokra hagyni, hanem szüntelen szemmel tartani, kivált az olyan fiatal gyerekeket, minőket forspontnál gyakran kap az ember; nem kell engedni, hogy árkok mellett, hidaknál, folyón át sebesen hajtsanak és hegyen le a lovakat sebesen bocsássák. Véletlen eseteket, millyen például a lovak megijedése, nem lehet elmellőzni, de az úti szerencsétlenségek nagyobb része csakugyan az ostoba és szeles kocsisok által okoztatik. Azért igen kérlek, légy figyelemmel kocsistokra.

Hírednek, hogy csak ünnepek után jötök vissza, igen örülnék, ha e szerencsétlenség nem ért volna benneteket; de így most már óhajtánám, hogy minél előbb itthon legyetek.

Betegségedről — csontfájásodat értem — nem irsz édes Julcsám semmit, sem arról nem, érzed-e sikerét Ivanovics orvosságának? S használ-e a falusi levegő? Ez ugyan mostani leveledben megbocsátható, midőn lelked egy nagyobb baj leírásával volt tele, de jövő leveledben legalább tudósíts ez iránt.

Nekem, édes lelkem, semmi bajom, kivéven, hogy te nem vagy itthon, hogy nem tudlak közel hozzám a harmadik szobában; és dolgozásaim alatt nem hallom lépteidet, járásod kelésed vagy szavad, mellyekhez már annyira szokva vagyok, hogy nélkülök pusztaságot érzek körülöttem. Azonban ez nekem mind csekélység, ha azt tudom, hogy az alatt az én Julcsám a jó falusi levegőben épül, egészségesedik, lelke felvidul rokonai közt, kik őt szeretik s kiknek őt szeretniök kell jó szívéért, szelidségéért és eleven lelkéért. — Édes, kedves jó Julcsám, így várlak én téged haza jó egészségben és vidáman: azonban ha nem így jössz is, ha betegség is fog visszakisérni, és ha lelked komor lesz is, mindig a legforróbb szeretettel foglak karjaim közé zárni és egyiránt jó és rossz szerencsédben bizonyítani, hogy ha bár nem vagyok is a legolvadozóbb és mézesebb férj, de a legbecsületesebb és ez életben legjobb barátod én vagyok.

Isten veled, édes kedves jó Julcsám, veled és a kis Lenkével.
Forrón szerető

Józsíd.

(A dátum helye levágva.)

IV.

Édes, kedves Julcsám,

Nem tudok mit írni, mert tegnapelőttől maig semmi sem történt körülöttem, a mit megírni méltó volna: de hogy ígéretemet megtartsam, irok habár egy pár sort is, s ha egyebet nem, olly dolgot irok, a mit úgy is tudsz: hogy *szeretlek*. Ez ugyan mindennapi szó olly férj és feleség között, kik együtt jól élnek, de nálam nem mindennapi, részint azért, hogy sűrű ismétlés által közönségessé ne váljék, részint pedig, mert a mit mindennap gondolok és érzek, arról feleslegnek tartom sokat beszélni. Férfiaknak úgyis nem annyira szóban, mint inkább tettekben illik magát kifejezni.

Tegnap s tegnapelőtt Pesten olly hűs levegő volt, hogy aggodalomban vagyok, valljon nem történt-e valami baja a' kis Lenkének? Nem hűtötte-e meg magát, mert az ollyan parányi lénynek igen könnyen megárthat bármi kis szél-legyintés. — Utazástok, képzelem, igen kellemtelen volt, mert olly sokan voltatok azon egy kocsiban, hogy mozdulnotok is alig lehetett.

Bátyámnak tegnap irtam Orosziba, de meddig választ kapok, addig te visszajősz. Már rég kellett volna válaszolnia, én nem tudom, mit gondoljak késedelméről.

Szakácsnéd még Pénteken reggel elment.

Isten áldjon meg Édes kedves Julcsám és szeress. Üdvezlem szüledet és testvéreidet. Örök hived

Pesten máj 11. 1839

Bajza

(A kis Lenkét csókold meg helyettem.) Leveledet mikénti utazástokról várom.

V.

Édes lelkem Julcsám,

Én szombaton este kilenczed félkor érkeztem meg, s mindjárt tegnap akartam irni hozzád, de Schedel s egy pár látogató egész délelőtti időmet elvevék. — Itthon Julcsa által mindent a legjobb rendbe hozva találtam, még a gombostűk sem voltak elfelejtve; épen olly rendbe, mint Julcsától várni lehetett. Mert tudnod kell, és ha eddig nem tudtad volna, halld most tőlem, hogy az én Julcsám derék menyecske. Néha kicsit feledékeny, kicsit szeles, de semmi majd elhagyja, ha koro sodik. Érzékeny is szerfelett és aggódó és félnék, még a légy-dongástól is megjíed: de ő avval nem árt senkinek, egyedül csak magának; ez ugyan elég baj, mert a mi neki az nekem is ártalmamra van s ki őt bántja az bánt engem is; és így mikor Julcsa sír, aggódik búsúl, akkor mindig engem is bánt. Azonban sebaj! az idő meg fogja edzeni az ő lelkét is s megtanulja, hogy a mit változtatni nem lehet, minek meg kell lenni, azt csak türelem teheti elviselhetővé. Ha ezen kis gyengeségeit leszámítjuk Julcsa azután a legjobb asszony a világon. Szíve olly gazdag jóságban, hogy ha belőle őt más asszonynak adna kölcsön, még akkor is egyike lehetne a legjobb szívű nőknek. Némellyek azt mondják, hogy Julcsa takaros, derék menyecske, mi annyit tenne, hogy szép. Én azt mondom, hogy ez csak természetére illik, melly sugár és nyulánk; arcában nem szépség van, hanem valami más mi ennél többet ér: *kedvesség*. Szemei nem feketék és nem is kékek és még is szeretem őket, mert lélek látszik bennök és részvét és érzés és ha rám néznek *szerelem*. Sokat lehetne még Julcsáról mondani, mikkel be fogna bizonyodni, hogy ő ollyan magyar menyecske, kit szeretni kell, mihelyt az ember közelebről megismerkedett vele: de mi szükség van erre? Julcsában azon szép tulajdonság is megvan, hogy bízik bennem és hisz szavamnak és elhiszi ha mondom, hogy van valaki, a ki őt nemcsak úgy tréfából, hanem komolyan szereti.

Leveledből, melyet az asztalon hagytaál értettem, hogy te csakugyan kocsit fogadtál. Valljon édes Julcsám nem csináltál-e magadnak egy pár forint meggazdálkodásáért alkalmatlan utazást? Ezt nagyon nem szeretném. Gazdálkodnunk kell; arra szükségünk van, de okosan. Olly alkalmatosságon utazni, mit az ember vendéglőben szerez, csak amúgy történetesen, alkalmasint nem asszonyoknak való utazás.

A kis Lenke nagy becsületet szerzett neked Földvály Gyuriné előtt. Zsófi húgom beszélte, hogy nem győzi magasztalni, milyen szép és kedves gyermek: férje azonban azt mondta, hogy te jobban tetszel neki: vigyázz magadra Julcsa, ez veszedelmes szó! — Testvéreim, kivált Zsófi, és Gyuryék¹, valamint Földvály Ferenczné is, ismeretlenül, köszöntenek. Zsófi szerette volna látni kis lányodat. Tóni neked egy mérő babot küldött, és egy jó darab szalonnát és fél akó bort adott.² A bort majd le vitetem hordóstól a pinczébe, de a szalonnával nem tudom mit csináljak, mert a Speis kulcsát elvitted. Mogyorót is küldött neked Tóni vagy 4 itczét, de ez még korán volt szedve s félig elromlik; azt ígerte, hogy szerez téltre valót is későbben.

Orosziból irtam neked egy levelet. Megkaptad-e?

Egészségben találtad-e szüléidet? Tóthné ott van-e még? Szivesen köszöntöm mindnyájokat.

Kuthy, azt hallom, kibékült feleségével s e napokban színházban voltak s ott Kuthy ismét a gyöngédet, az érzékenyet játszotta neje körül. Az izlés sokféle. Én ha nő volnék s férjemtől elszökkném, nem igen fognám magamat pár évig ismerőseim előtt mutogatni, hogy újjal intsenek rám.

Csókollak édes kedves Julcsám; csókold meg Lenkét helyettem.

Leveled már itt lehetne. Nyugtalanul várom azt, mert nem tudom szerencsésen utaztatok-e.

Isten veletek.

Pest aug. 19. 1839.

Józsida.

VI.

Édes Julcsám,

Csepről irt leveledet vettem és örültem, hogy baj nélkül utaztál és hogy kis lányod olly jól viselte magát, de megvallom annak nem örültem, hogy itthon nélkülem töltött két napod olly epekedésben huztad ki. Édes Julcsám, hidd el nekem, hogy erős vas akarat, tömérdeket lehet magunkban legyőzni s hogy az akarat bennünk erős legyen, az sok részben, magunktól is függ. Hogy te, ki különben elég találékony és élénk eszű vagy, ne tudnál lelkedből megnyugtató gondolatokat meríteni, midőn valami kellemetlenség ér, alig képzelhető. Te alkotásodnál fogva szerfelett érzékeny vagy, a szerfeletti érzékenység hajlandó magát egészen átengedni a búnak, a keservnek s ha valami éri, mintegy jól esik neki az epedés. Ez gyengesség, mellynek ti nők jobban vagytok

¹ Sic!

² Bajza Antal.

kitéve, mint mi férfiak, de a gyengeségeket le kell küzdenünk magunkban s ki kell állani tudni néha a szélvészeket is, melyek nélkül nincs emberi élet. Mi lesz akkor belőlünk, ha minden kicsinység vigasztalhatatlan lesz. Ha neked az is már olly nagy dolog, hogy tőlem egy pár hétre elválsz, ugyan mivé lennél, ha valami igazán nagy csapás érne? Mert egy pár hétre elutazni férjednek és tőle távol lenned, a nélkül hogy ezen távollétből és elutazásból legkisebb veszedelmet lehetne józanul következtetni, ez a kicsiny dolgok közt is igen kicsiny. — Ivanovics tegnap nálam volt s előhozakodván rólad, azt mondotta: hogy neki mint orvosnak alkalmá van nagyobb tapasztalásokat tenni, de ez a te szerfeletti érzékenységed neki is igen feltűnő s ha nem ügykszel magadat ellene edzeni, ha könnyen által adod magad érzéseidnek, azok el fognak idő előtt emészteni. A minthogy én azt hiszem, ez az oka, hogy sokat vagy beteges és hogy soványkodik, mert neked akár van ok rá, akár nincs, mindig kell valamin tűnődöd, pedig semmi sem rontja az embert annyira, mint az ilyen örök aggodalmú lélekállapot. Neked magadnak kellene igyekezned, hogy jó kedvű és vidám légy, sokat ne vess és apró dolgokon túl tedd magad. Most azt reméled, hogy neked a levegőváltás használnod fog, — bizonyosan fog használni, de ha szüntelen rajtam aggódol ott is, akkor tégy le ezen reményedről.

Testvéreim mind egészségesek; köszöntenek. Most ők sokat disputálnak, természetesen, mert osztoznak. Zsófi nem szeret lakni Mukival és Lenczivel, de testvéri szeretetből tűri őket, mert ha ott hagyja őket, úgy mond, elpusztulnak. Úgy látszik ő Tónihoz fog majd később menni lakni, kít tútorának is választott¹. — Én keveset végeztem, és az idén alig ha ismét ki nem kell rándulnom vagy négy napra. Tudom ez téged ismét megdöbbsent, de édes Julcsám akárhogy gondolkodol, neked végtére még is rá kell szoknod az effélékre; annak nincs egyéb orvossága.

Azt írod, hogy szüretig tartóztatnak vagy inkább marasztalnak szüléd és hogy én mit mondok hozzá? Én édes Julcsám mondtam neked, hogy ha elmégy maradj legalább három hétig otthon, mert egy pár napi ott mulatás nem érdemli meg az úti alkalmatlanságot. Azonban, ha előbb kedved van haza jöni vagy ha három hétnél tovább, akár szüretig, óhajtasz elmaradni, tedd. Az természetes, hogy nekem avval csinálsz nagyobb örömet, ha igen sokáig el nem maradsz, de viszont nem vagyok olly önző, hogy ha kedved vagyon elmaradni, vágyadnak ellenállván, haza idézzelek. Egyéb iránt én tudom, hogy ha erősen felteended is, szüretig maradni (a mi azt hiszem sept. 20. előtt nehezen fog megadni) nem lesz képes föltételed teljesíteni, mert téged vágyaid haza fognak űzni. Szüretig maradni, édes Julcsám? Azt te nem vagy képes; azonban, ha kedved van hozzá, próbáld meg. A próba is érdemel egy kis áldozatot s én ha akarod, elszánom magam rá, hogy addig nélküled maradjak.

Küthyval találkoztam az utcán. Azt mondá, hogy felesége visszajött és hogy minden jól van. Én nem kérdezgettem tovább; mert illy

¹ Bajza testvérei: Mihály, Antal, Lőrinc, János és Zsófia.

kényes dologban nem illik a kérdezetés. Adjon isten nekik jó szerencsét, de én nem remélek. Az a mód, a mint Kuthyné férjét elhagyta, nem mutat gyengédségre, pedig micsoda asszony az olyan, kiben gyengédség és finom érzés nincs? Attól én nem várok semmi női erőnyeket.

Lelkem Julcsám, ha szeretsz, ne aggódjál, légy jó kedvű, vidám. Nekem semmi bajom nincs, mi szükség miattam epedned? Nyugodjál meg azon gondolatban, hogy engem szeretsz s abban, hogy én napról-napra inkább meg vagyok győződve, hogy te nekem való vagy s mindig inkább hiszem, hogy ha igen gazdag, s igen szép asszonyt vettem volna is el, oly kedveset, oly jót mint te nem találtam volna. Szerelmed nekem mindent kipótol, mindent megad, mit házasságtól várhatni. Éljen boldogul, csókold meg Lenkédet s gondold, hogy ő az enyém is. — Idvezlem szüleidet, testvéreidet. Csapóék köszöntenek, ma nálók ebédelek.¹

Pest aug. 22. 1839.

Józsíd.

VII.

Édes Julcsám,

Tegnap leveled vétele után azonnal mentem Ivanovicshoz. Azt mondotta, hogy a kis lány hasmenése nem a fogkeléstől van, mert akkor nem volna oly nagy mértékben mint írod, hanem vagy hűléstől, vagy valamely más bajon akar a természet önmagától segíteni, a mi gyakran történik. Itt küldöm az orvosságokat.

1. szám hasmenés ellen való; ebből minden hasmenés után 3 (három) szemet kell adni.

2. szám az álmatlanság ellen; ebből kell adni este nyolc órákor 5 (öt) szemet.

Leveledből azt veszem ki, édes Julcsám, hogy ismét meg vagy ijedve és zavarodva a kis gyermek miatt. Én írás-módomból is rád ismerek már. Te másszor körülményesebb és bővebb vagy leveleiben, most igen keveset írsz, még azt is alig érinted, mikről én neked írtam; ezt másszor nem szoktad mellőzni. Nem kell azon mindjárt megrémülni, édes kedves jó Julcsám, ha a kis gyermeknek baja akad. Az igen is szokott dolog, s azért nincs mindjárt veszedelem, mint te képzeled. A köhögés ellen nem küld Ivanovics orvosságot, az úgy mond magától is elmúlik a náthával együtt. Ezeknél én nagyobb bajnak tartom azt, hogy te nem alszol; ez ismét ártani fog egészségednek.

Csodálom, a mit írsz, hogy nálatok még mindig igen hideg van, holott itt igen szép meleg napok járnak. Hogy reggel és este hús legyen a levegő, annak már itt van ideje, mert september következik.

Írd meg, édes Julcsám, mire határoztad magad, meddig akarsz elmaradni?

Klúthyval tegnap beszéltem. Azt mondotta, hogy elválik feleségétől. Feésége ma utazik haza Komáromba anyjával. Ki oka ezen történetnek nem tudhatni, mert Kúthy beszédéből az ember nem lehet okos.

¹ Csapóék Bajza sógorai voltak feleségéről.

Ő egyéb iránt nem szépen viseli magát, mert feleségéről még színészek előtt is olyakat beszél, a mi nem illik.

Többet irnék, édes Julcsám, de vármegye gyűlésébe sietek, mert már tizedfél óra. Azért isten áldjon lelkem Julcsám, kis lányoddal együtt. Csókollak benneteket.

Tudósíts, hogy fordul egészsége Lenkének, hogy nyugodtan legyen és irj magadról is, ki nekem mindenem vagy.

Pesten, aug. 28. 1839.

Józsid.

VIII.

Édes Julcsám,

Ma reggel vettem leveledet, melyet nem tudom mikor írtál, mert adat nincs benne feljegyezve és elmeneteled után csak ötöd napra vettem. A levél kezdetéből azonban, mely így szól: »Az estve nyolcz óra-kor értünk ide« gyanítom, hogy szombaton reggel irtad, mind a mellett, hogy ide csak hétfőn érkezett, mint a posta-bélyeg mutatja és én csak ma (kedden) kapám.

Igen sajnállak, kedves Julcsám, hogy oly alkalmatlanságokat kelle kiállnod a gőzhajóróli kiszálláskor, mint leveledből értem, de bocsáss meg, ennek magad vagy oka, ha vagy irtál volna, mint sürgettelek, vagy velem irattál volna egy pár sort édes anyádnak, az rendelést tett volna, ez alkalmatlanságok kikerülésére. Szerencse még, hogy meg nem betegedtél a láb-átázás miatt, vagy valami más bajotok nem történt oly sötét éjjel.

Az nem okosság tőled, hogy Csepre ki nem mentél, ha mindjárt 3 pengő forintot kértek is. Mit csinálsz Komáromban magadban? És fiadért mentél fel leginkább s azt sem láthattad meg mindeddig. — Reménylem, hogy e leveletem már Csepen veended.

Itt semmi újság sem történt elmeneteled óta. Itt is szüntelen esik. A konyhán sokat alkalmatlankodnak, még csak tegnap készítették el mindent, de *csak a konyhán* — a kályha-lyukakra mindenütt vas ajtókat csináltak s most konyhádnak igen csinos lesz mint valami szoba és ment minden füsttől. Ma a házi-asszony is itt volt; a Spaar-Heerdet kicsinli és azt mondta, hogy el nem fogadhatja Pokornyitól olyan árban t. i. 350 ft a Spaar-Heerd, a konyhának elkészítésével. A franklin-kályha csövei még sincsenek meg. A pinczével sem vagyunk sehogy. A házi urat többször kerestem, de nem bírom megtalálni; az asszonymnak említettem egy pár szóval, de az csak biztatott. Egyéb iránt úgy látszik, hogy mind az úr, mind az asszony igen becsületes jó emberek s így nem félek valami csalfaságtól, minő a pesti házuraknál divatos.

Rajtam ne aggódjál én gondját viselem magamnak; csak te vigyázz magadra, egészségedre s vigyázz kivált ha kocsin utazol, hogy ismét valami ne érjen.

Tisztelem édes anyádat és a csepiket mind, csókolom Lajost és Lórikát és a többieket.

Majd el is feledém. A mult szombaton egy leveled érkezett édes anyádtól. Megbocsáss, hogy feltörtem: gondolám, hogy olyan is lehet

benne rád bízva, mit én is teljesíthetek. Panaszkodik édes anyád pontatlanságtokért (a tiedért és Csapónéért), kik haszontalan vártok magatokra s még csak nem is tudósítjátok. E levélből értem, hogy Lajos bátyád egy csinos árva lányt szerzett neked főzőnének. Csókold meg érette kezét. Bére csekélység, többet is adhatsz neki és adj minden esetre, ha jó lesz. Zsuzsin¹ pedig, mint anyád is, ismét tanácsol, ha csak lehet, adj túl, mert evvel a hóbertos bolonddal nem fogsz boldogulni. Ez már szinte kitanulta, hogy lehet és kell téged bosszontani. Azon esetre, ha kapsz jót, azaz olyat, ki a gyermeket szereti és gondját is tudja viselni, fogadj mást. Zsuzsinak semmi egyéb baja nincs, csakhogy csúf indulatos természetű, különben a gyermeket rá lehetne bízni és a házat is mert nem lop: de téged ez a Zsuzsi agyon-boszont, és azért túl kell rajta adnod, ha csak lehet.

Irj nekem a kis Jenőről. Csókollak, édes kedves Julcsám, Lenkéd-del és Jenőddel együtt; Szerető férjed

Pest. oct. 20. 1840.

Józsi.

IX.

Kedves Julcsám,

Dél előtt 11 óra van s leveledet csak most veszem s azonnal válaszolok rá, hogy minél előbb megkaphasd és még felelhess, mielőtt én is gőzhajóra szállnék, hozzátok utazandó. Ha te, édes Julcsám már akkor itthon akarsz lenni, mikor a vásáros hajók ideérkeznek, akkor itt kell lenned novemb. 6-dika körül, mert az elővásár hete már 9 kezdődik. Én pedig nem mehetek fel előbb mint oct. 30 körül s így ha felmegyek, legfeljebb 5—6 napig maradhatok ott fenn. Nekünk e vásár igen alkalmatlanul jó; nekem igen hasznos volna vásár alatt itthon lennem az előfizetések miatt, mert majd Makay sétálgat és senkit sem kapnak itthon, a mi nem lesz tréfa. Aztán még az a baj is van, hogy vásár alkalmával gőzhajón utazni, kivált gyermekkel, midőn a hajó tömve van néppel, kimondhatatlan alkalmatlan lesz. Az sem igen történhetik meg, hogy én csak vásár után menjek fel, mert akkor hidegben kell visszautaznod a gyermekkel s kérdés, ha illy hidegek lesznek folyvást mint most, jár-e még akkor a gőzhajó? Vagy tán kocsin kellene visszajőni? De lehet-e kocsit Komáromban kapni? Ezt te tudod. Ezekre te tudsz legjobban felelni, mert nekem (a vásárt kivéve) igen mindegy, akár mikor utazzam. Kérlek, felelj nekem azonnal, mit gondolsz? s hogyan intézheted el legjobban a magad dolgait? Hogy én is ahhoz alkalmazhassam itt magamat s a szerint induljak.

Örömmel olvastam, mit a kis Jenőcskéről írsz, s igen óhajtom őt látni. Azt ne hidd, hogy az okos gyermek meghaljon; az alkalmasint olly alaptalan vélemény, mint sok más efféle. Igy Lenke is meghal mert korán túl eszes.

¹ Zsuzsi Beniczky-né-Bajza Lenke hű dajkája volt, a ki egész haláláig szolgálta Bajzáékat és később Beniczkyéket.

Be kell zárnom leveletemet, különben nem megy el ma a póstán. Isten áldjon meg kedves Julcsám; csókollak gyermekeiddel, testvéreiddel együtt; édes anyádat s nagyanyádat szívesen tisztellem. Szeress!

Pest oct. 25. 1840.

Józsád.

X.

Kedves Julcsám,

Épen Csapóéknál voltam, midőn leveled megérkezett. Igen vártam e levélre, de mivel azt irád multkor, hogy Csepről, csak szerdán mentek Komáromba, gondoltam, hogy nem küldvén ki senki a levelet Csepre, későn kaptad azt meg. — Azonban a levél elég jókor jött, mert vasárnapnál előbb semmi esetre nem mentem volna. Most, mivel még ma sok végezni valóm van, elégedjél meg e néhány sorral, mellyekben csak azt akarom tudtadra adni, hogy holnap 6 óraker indulok a gőzhajón és estvére Komáromban leszek, ha csak én is el nem mulasztom az órát mint ti. Azért, ha meg nem érkezném, ennek tulajdonítsd. — A rám bizottakat teljesítenem. Addig is, míg látlak *szeress*. Tisztellem édes anyádat csókolom testvéreidet s a kis gyermekeket. Öllelek.

Pest, oct. 31. 1840.

Józsád.

XI.

Kedves Julcsám,

Valahára öröndetesebb hírt érthetek leveledből és Csapónétól. Három nap óta a legnagyobb aggodalmak közt vagyok s csak írások égetésével töltöm az időt, mert nem vagyok képes valamit dolgozni; gondolatom mindig rajtad van. Hála az égnek, hogy megnyugtató hírt vehetek!

Én azt gondolom, édes Julcsám, meddig gyermekeid meg nem gyógyulnak útnak ne indulj. Minek őket hülésnek kitenni? Én miattam maradhatsz, nem vagyok semmiben úgy megszorulva, hogy azért kellene sietned. Tehát okosan és meggondolva tedd indulásodat.

Tíz pengőt zárok ide, többet nem merek, nehogy elvesszen, ha többre van szükséged inkább kérj kölcsön édes anyádtól.

Hogyan gondolhatsz olyat, hogy én készakarva nem írok neked? Tegnap is, tegnapelőtt is irtam s abból értheted, hogy én azon levelet, mellyet te csőtörtökön gondoltál általam megkaphatónak, csak szombaton délután kaptam Makay hanyagsága miatt és szombaton is, mikor már a posta elment és nem felelhettem rá azonnal csak akkor kaptam meg.

E perczben megy a posta, azért bezárom leveletemet. Isten veled, édes, kedves Julcsám. Csókolom testvéreidet s édes anyád kezét. Csókolom a szegény kis Lenkét és Jenőkét. Csapóné igen dicséri Jenőt, hogy derék fiú, és igen hamis. Csak az ég megtartaná e gyermekeket.

Öllelek! Szerető férjed

Pest, Sept. 5. 1841.

B.

XII.

Édes, kedves Julcsám,

15-dikén irt leveledet 17-dikén hozta el Makay délután három óraker. Tóth Lenczit kérdeztem tud-e alkalmat Komáromba? Ő azt felelte nem tud s így a könyvek elküldéséből semmi sem lehetett: de különben sem Széchenyi sem Kossuth munkája nincs itthon, annak adtam, ki a Széchenyit bírálja, és hihetőleg Kossuthét is fogja. Fáyét elküldhetném, de ezt magában alig érdemes; egyéb iránt ha alkalom akadand és Pali ide adja, elküldjük őket.

Csapónénak elküldtem a czédulát, de ő szokás szerint nem válaszolt. Mióta elmentél, még nem beszéltem velek, mert nem értem rá hozzájuk menni.

Igen örülök annak, a mit Jenőről irsz. De nem irtad meg tud-e már jól menni és beszél-e már valamit?

Raffay ő tisztelendősége még senkit sem küldött hozzám. Alkalmasint semmi sem lesz az egészéből. — Fáy jövő szerdára Fóthra hí bennünket, de én alig megyek el. Nem szeretem a Pólya-társaságot.¹

Édes anyádról, testvéreidről nem irsz. Egészségesek-e? Mikor hordozkodik ki édes anyád Csepre? Lórika emlékezik-e még Vachot Imréről és Adorjánról? Itt az a hír van (Gaal beszélte) hogy Kőnig Rózát Egressy Béni veszi feleségül. Igaz-e?

Tóth Lenczitől hallám tegnap, hogy Csapóné jövő kedden akar indulni hozzátok: de én csak akkor hiszem, ha már elment.

— Zsuzsit, ha csak lehet, ne hozd vissza. Azt nem érdemes tartani.

Isten veled, édes Julcsám. Csókollak gyermekeiddel együtt. Édes anyádat tisztelem s idvezlem testvéreidet. Szerető férjed

Pest, Sept. 18. 1841

Bajza.

XIII.

Édes, kedves Julcsám,

Tegnap estve még napvilágnál érkeztünk Eperjesre. Utunk meglehetősen kényelemmel folyt, kivéven hogy nagy meleg volt egész Kassáig, hol egy kis eső kerekedett, melly egész Eperjesig hullongva kissé meghűté a levegőt. Pestről kiindulva csak magunk jöttünk társ nélkül. Aszódon a conductor egy fiatal embert vett fel, ki Gyöngyösön szállott ki. Gyöngyöstől Miskolczig egy öreg úri asszonyság jött velünk. Miskolczra éjfél után 3 óraker értünk s így gondolhatod, hogy Szontaghghal nem beszéltünk. Miskolcznál egy orosz papot vettünk fel, kivel igen jól mulattuk magunkat. Valaha Vörösmartyval járt iskolába. Ismeri őt, Karácson és más ismerőseinket. Kassánál Eperjesig ismét két utasal szaporodtunk.

Minthogy eddig nem állottunk meg sehol, ha időm volna sem irhatnék neked érdekeset. Gyöngyöstől Miskolczig többnyire unalmas sik-

¹ Pólya József jónevű orvos.

földet jön az ember, Miskolcztól kezdve mindig szebbül a táj. A Hernád völgye egész Kassáig igen szép. Kassa tájéka s maga a város is igen gyönyörű s a táj egész Eperjesig. A mint Sáros vgyébe bejő az ember, mindent gazdagon és buján lát virulni, ha le aratott földeket nem látna az ember, azt vélné tavasz van olly zöld minden. Az emberek dicsekszenek, hogy igen termékeny esztendő van.

Itt Eperjesen ma megpihenünk holnap pedig megyünk Lőcsére. Szállva vagyunk itt Mauks Ferencz úrnál, Bártfayné közel rokonánál, Paulina és Ödön — kiket ismersz — apjánál. Bajunk eddig semmi sincs s remélem nem is lesz, azért ne aggódjál miattam.

Csókolom Lenkét és a te jó szivedet s vagyok szerető férjed
Eperjes, aug. 8. 1842.

XIV.

Édes, kedves Julcsám,

Csak röviden írok neked, mert örök mozgásban élünk s igen nehéz időt és helyet találni az írásra.

Eperjesről elindulván mult kedden Lőcsére mentünk. Ott, Fabriczyt otthon nem találván, szerdán délig mulattunk s meg néztük, a mi hamarjában látható volt: a város templomát, melly iszonyú régiség, a lutheranus templomot és a város levéltárát, mind annyi nevezetességeket. Fabriczyné vendégelt bennünket kedden estve és csötörtökön délben. Jeles, derék asszonyka, kinek utasításait igen jól használhattuk, s ki gondoskodásai által sok alkalmatlanságoktól kimélt meg. Szerdán délután elmentünk Lőcséről és estve 9 óra körül a tátrai fürdőbe (Schmeksre) értünk. Csötörtökön, pénteken a Kárpát bérceit mászkáltuk. Fenn voltunk a Lomniczon a legmeredekebb csúcson. Szombaton kipihentünk, vasárnap visszajöttünk Lőcsére és onnan még akkor nap elindulván ma Eperjesen vagyunk. Semmi bajunk sincs, csakhogy a hegymászástól igen fáradtak vagyunk. Mert a lomniczi hegymászás, nevezetesen, olly fárasztó, hogy arról még csak képzelete sincs annak, ki nem tapasztalta. Ezekről, ha otthon leszek többet.

Itt Eperjesen holnap estig szándékozunk maradni, aztán tovább megyünk Pest felé: de mivel Kassán, Miskolczon hihetőleg még mulatunk, ne várj előbb haza, mint 20. vagy 21.-dikén.

Bártfaynétól itt Eperjesen találtunk levelet, melly rám nézve is örvendetes volt, mert irta, hogy volt veled és semmi bajotok nincs. Reményilem egészségben és jól foglak benneteket látni, 6-7 nap múlva haza érkezhén.

Levelemet zárnom kell, mert a kocsi vár, ismét megyünk, itt egy kis fürdőt megnézni, Eperjes mellett. Isten veled, kedves Julcsám, csókolak ezerszer Lenkével együtt.

Eperjes, aug. 15. 1842.

XV.

Édes, jó Julikám,

Igen kedves leveledet ma 10 órakor vettem. Képzelheted, melly nagyon örültem. Örültem, hogy szerencsésen utaztál, örültem, hogy nem panaszkodol rosszabbúl létedről és örültem — *neked*, hogy olly jó, olly kedves vagy, és hogy olly teljes szivből enyém vagy.

Kérdezed, miként vagyok? Igen jól; egészségem tökéletes. Csak itthon érzem magam igen pusztán, igen magányosan és úgy, mintha szivemből szakadt volna ki egy rész. Ha nem volnék olly erős lelkű, nem tudnék nyugott lenni, nem tudnék dolgozni: de így eszem csillapítja le érzéseimet. Én nem szoktam álmodni, tudod; ha csak nappal valamiről erősen nem gondolkodom. Ez éjjel veled álmodtam: sirtál és én vigasztaltalak. Miért sirtál, azt nem álmodtam meg: de azért álmodtam sírásról, mert tegnap eszembe jutott, melly nagyon sirtál elutazástok reggelén.

Leveledből értem, hogy te az én hétfői leveletem Komáromból várod édes anyádtól, a mi engem nagy aggodásba ejt, hogy leveletem nem kaptad meg; mert én, utasításod szerint, így adressáltam: »Szőny felé Csepen.« És ha te Szőnyön nem kerestettél levelet, úgy nem kaptál semmit. Az Athenaeumot is Szőnyre utasítottam ma reggel. Ezen leveletem most már Komáromba utasítom, talán így bizonyosabban megkapod. Istenem, ha nem kaptál tőlem levelet, most te búsulsz, aggodól! édes kedves Julcsám s ennek magad léssz oka. De miért is nem kérdeztelek meg még egyszer? Én ezután mindent Komáromba utasítok, mivel úgy is azt írod, hogy a jövő héten oda mégy.

Én többnyire itthon vagyok és dolgozom, mert igen sokat kell elvégeznem, hogy nyugottan tölthessek nálatok egy hetet. Vasárnap délután Fáyéknál voltam; köszöntenek. Tegnap este Bártfayéknál, kik megszidtak, hogy nem mentem hozzájuk ebédre; ma tehát nálok leszek. Eddig a casinóban ebédeltem, egyszer Krizsicsnél is.

Szállást fogadtam a Jankovich házban, hol Vörösmarty lakik; az első emeletben azon szállást, mellyet te is láttál Pólyánéval. Ára 350 pengő. Tehát pénzben nem nyertünk. De lakásban igen, mert az szebb is, kényelmesebb is a mostaninál. A házi úr maga ki fogja festetni. Fáyné igen örül neki. Ird meg jól tettem-e, hogy kifogadtam? Olcsóbb és jobb szállás most nincs. — Ujságul semmit sem irhatok. Egressy Gábor csakugyan elmegy, mint hallom, ma. Uj alkura akart a választmánynyal lépni, de a választm. csak a réginél maradt s így nem lehetett egyezés.

Hogy elbocsátottalak, nem bánom. Mindkettőnknek nehéz ugyan az egymástól távol lét, de neked, édesem, használni fog a levegő-változás, s az ismét összejövétel meglátod, milly kimondhatlan kedves lesz mindkettőnknek. Leveled nincs tisztán írva, az semmi: de igen jól van és lelked kedvessége bele van lehelve; mivel magad nem vagy itt, azt csókoltam meg sokszor helyetted, édes kedves jó nőm. Alig várom, mikor jön tőled megint levél; az lelkemnek ünnep lesz. Ne felejts rá adatot írni; a mostanin nincs s így nem tudhatom mikor irtad.

Vörösm. a gonosz, csak tegnap estve jött meg. Téged igen szívesen köszönt.

Édes anyádat, nagyanyádat, Csapóékat szívesen tisztelem, téged pedig csókollak lélekben, gondolatban szívem minden érzésével, édes kis jószágom

Pest, aug. 2. 1843

Józsida.

XVI.

Édes, lelkem Julcsám,

Aug. 3. írt leveledet épen most veszem s még jobban örülök neki, mint a mult korinak, mert azt látom belőle, hogy nyugottabb és vidámabb vagy, a mi egészségednek is kedvezőbb.

Tegnap óta nyugtalan voltam, hogy olly sokáig semmit sem tudatál magadról. Azt gondoltam, hogy talán beteg vagy, azért nem irsz: de megint annak meggondolása vigasztalt, hogy mivel a posta nincs helyben, a küldözgetések miatt késik leveled. Mikor leveledet olvasom, úgy tetszik, mintha lelkem egy pillanatra hozzád röpiült volna veled beszélgetni: de az csak addig van, meddig képed igen élénken előmbe nem áll s eszembe nem jut, mi egészen más az, holt betűket olvasni s veled beszélni, kedves hangodat hallani, mosolygásod és szemeid pillantását, mellyekben szerelem van, látni.

Beóthy Zsigmond tegnap ment gőzhajón Komáromba. Tőle irtam egy rövid levelet Csapónénak és Csapó Juliskának, ha ismered. Csapó szállása kulcsait elvitte magával s most a szállást nem tudják kiadni, az iránt irtam neki. A tegnapi postával Athenaeumot is küldtem megint.

Irod, hogy egészséged még nem változott jobbra. Mennyit kell neked szenvedned, édes Julcsám: de ne búsítson az, egy két nap alatt nem is változhatik az meg. Türi, édes lelkem békén, szenvedésed még egykor sok örömmel jutalmaztathatik meg — ha egy olly kedves gyermeked születik, mint magad vagy.

Bajom nekem semmi sincs. Miattam ne aggódjál. Tudod, hogy ha van is néha egy kis bajom, azon maga a természet segít. — Főződ jól viseli magát. Egész nap itthon ül, még vasárnap sem megy sehová; nem megy, ha küldöm is. Bártfayék és Fáyék köszöntenek, úgy szinte Vörösmarty is.

Egressy G. elment. Szentkirályi ellen kijött a tegnapi Társalkodóban a 17 színész bizonyítványa. — Schodelné azt mondta Pólyáéknak, hogy ő most már visszavonja mind azt, mit ellenem valaha mondott és azt hiszi, hogy csakugyan én vagyok leginkább igazgatónak való ember, mert legtöbb türelmem van és tekintetet tudok tartani. — Köszönöm szépen! mikor az ember szorultságban van, mikor ki akarják fityülni, akkor hajlandó a megtért bűnöst mutatni. — Schodelék most nincsenek itt, Erdélybe utaztak. — Munkácsy Tündér Ilonáját tegnap adták és ma ismétlik. A darab nem igen *difenyás*. — A Garabonczás diák jobb. A publicumnak meglehetősen tetszett.

A gőzhajó szombaton megyen s akkor akarok én is menni. Ird meg, hol keressem szüleid lakását, mert én Komáromban járhatlan vagyok.

Kétszer utaztam át rajta, de soha sem mulattam benne egy pár óránál tovább. Szombatig még egy levelet véssz tőlem, melyet Csötörtökön írok s kezdedbe pénteken ér.

Élj boldogul, édes, kedves jó Julcsám: ne epedj, ne búsulj. Őt nap mulva meglátjuk egymást; addig légy vig, mulasd jól magad. Jankának mondd meg, hogy igen szívesen köszöntöm és kérem, ne engedje meg, hogy te bús légy.

Öllelek, édes, kedves Julikám.

Pest aug. 6. 1843.

Józsia

XVII.

Édes Juliskám,

Tegnap este kilencz óra tájban érkeztem meg s ma reggel azonnal neked írok. Holmi apró bajokat kivéve, melyek utazásnál elkerülhetlenek, mindenütt szerencsésen jártunk és igen jól mulattuk magunkat. *Rojkókék* egész háznépe igen szívesen látott bennünket; kivált az úr kifáradhatlan volt szíveségeiben és abban, hogy jól mulassuk magunkat. Szombaton este érkezünk, az napon, hogy elindulánk, Kompoltra. Vasárnap délelőtt kísértáltunk gyalog a kompolti erdőcskébe, délután *Hevesre* mentünk kocsin az országos híró dinnye-földeket megtekinteni. A görög dinnyék ez idén nem voltak olyanok, mint máskor szoktak lenni sem nagyságra, sem izre nézve. Hétfőn vadászni és halászni voltunk *Al-Debrőn*, hol ama híres dohány terem. Kedden *Parádra* mentünk s út közben *Kőkúton* őzekre vadásztunk hajtókkal, de vadat nem láttunk, mert a vadászmeister ügyetlenül intézte el a vadászatot. Szerdán *Parádon* vadásztunk. *Parádon* már senki a fürdő vendégek közül nem volt, kivéven Ruttkay Zinit annyostól. Csütörtökön visszajöven *Parádról*, halásztunk az *al-döbrei* halastóban s Kompolton megebédelvén, lementünk *Hidvégre* a Tiszához. Másnap *Tisza-Halászi*ba mentünk, hol a tiszai urak mulattatásunkra vadászatot és nagy halászatot tartának a Tisza vizén. Igen sokan gyűltek össze, úgy, hogy az ebédnél harmincznél többen ültünk. Az ebéd a tiszaparton volt a fűzek árnyékában, szabad ég alatt. A híres halászlevet magok a halászok főzték. Ebéd után gyönyörű alföldi népdalokat énekeltek a tiszai urak s köztük különösen egy fiatal pápista pap (Tóth Sándor) tűnt ki, gyönyörű szép tenor hangjával. Ritkán hallani magyar dalokat illy jól s ennyi érzéssel énekelve. Ezek a tiszai urak igen derék fiak; valódi magyar szíveséget nem igen lehetne találni, mint a mit irántunk bizonyítottak. Illyen multságoknál az a legnagyobb baj, hogy az embernek ki nem lehet kerülni a sokat evést, a mi könnyen megárhathat: de mi mindnyájan szerencsésen megláboltuk a lakomákat, egyikünknek sem lett baja, sőt én sokkal jobban érzem magam, mint Pesten szoktam. — Az én élvezetemet kissé zavarta az, hogy miattad aggódtam, valljon elmegettél-e baj nélkül, mert késő felbredésünk sok kapkodást és hirtelenkedést okozott az elindulásban. Lóritól¹ hallám, hogy szerencsésen utaztatok; csak a fejkötők maradtak itt, melyeket ő (Lóri) csak tegnap birt feladatni gőzhajóra.

¹ Vörösmartyné.

És ime, számot adtam utamról, megnyugtatósodra, hogy semmi baj nem ért s a kirándulás egészségemre vált.

Többet nem írhatok, mert ma reggel Peregrinyhez kell mennem Budára. Isten veled, emlékezzél rám és szeress, én sokat emlékeztem rád s óhajtam, hogy velem élvezhetted volna a mulatságokat.

Isten áldjon meg, csókollak a gyermekekkel együtt. Irj minél előbb, hogyan vagytok, nincs-e bajotok. Elmultak-e fejfájásaid? A gyermekek egészségesek-e?

Édes anyádat, Gáspárnét tisztellem, testvéreidet csókolom. Változatlanul híved.

Pest, sept. 9. 1844.

(Vachotték, mint hallom, még sem mondtak le az utazásról, e héten akarnak menni Cseppe, de velök még nem beszéltem, csak Zsuzsi-tól hallám ezt.)

BAJZA JÓZSEF DR.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

(Második és befejező közlemény.)

1664. évi 143. jkl. Gyöngyösy Stephanus, et Georgius Kozári super Officio *Iudicatus solitum juramentum deponunt.*

Gyöngyösi Stephanus, et Joannes Pápai ad consultationem ablegati seriem legationis super datis punctis scriptotenus referunt, quae in Archivo Cottus sunt reposita, pro honorario vero conferuntur iisdem praeter Diurnum 10 Taller.

1664. évi 154. jkl. *Gyöngyösi Stephanus penes viaticum flor. 30. Cassoviam ablegatur ad literas C. Palatini adventum suum cum C. Joanne Rottál ad consultationem *Cassoviensem* notificantes, cui instructio per intorsertos deputatos concinnanda danda decernitur.

1664. évi 159. jkl. Gyöngyösi Stephanus ex Consultatione Cassoviensi redux quietantiam super persolutione Coronalis pecuniae praesentat suae legationis seriem taliter referendo: quod Comes Joannes Rottál Commissarius Regius felicem suae Maiestatis ex Comitibus Imperialibus reditum prosperumque ibidem in negotiis hujus Regni progressum, paternum item in tuendis libertatibus, et praerogativis erga hoc Regnum affectum productis suae Maiestatis literis declaraverit; status vero ad proposita memorati commissarii puncta necessitate ita exigente etiam personalem insurrectionem resolverint, ac particularem quoque equitum insurrectionem usque inchoationem personalis insurrectionis obtulerint, denique ut a quibusvis Banderiatis intertentio militaris in Consultatione Szent-Miklósiensi ad eosdem imposita nondum tamen praestita administraretur, in hocque parte refractoriorum Bona medió V. Generalis vel V. Comitibus exequantur; deciderint. Porro idem Ablegatus literas legatorum Imperialium ad status Regni 11a Julij expeditas Regnicolas ad intertentioem Militiae contra impetus Hostiles inductae hortantes in paribus, item alias Joannis Philippi Electoris Maguntiensis respectu praedictarum literarum ad C.

Palatinum 11a May exaratas aequae in paribus producit: cui honorarii loco conferuntur flor. 6.

1664. évi 175. jkl. Gyöngyösy Stephanus ad C. Palatinum ablegatus seriem suae legationis in puncto captivationis Pauli Fodor factam refert.

1664. évi 180. jkl. Gyöngyösi Stephani in causa Principissae Rakoczianae scribendum decernitur.

1665. évi 192. jkl. Gyöngyösi Stephanus ad literas Francisci Tolvaj Onodiensis V. Capitanei reparationem Palisatorum solicitantes eorundem Palisatorum ruinam investigaturus, ac a Georgio Táallyay Architecto super perceptis rationem exacturus penes viaticum flor. 14 ablegatur.

1665. évi 193. jkl. Gyöngyösi Stephanus, ac alii Prothocollo inserti ablegatorum Nicolai Michalek, Francisci Mocsári, Michaelis Balog ad C. Palatinum in puncto querelarum miserae Plebis missorum instructionem concinnabunt.

1665. évi 195. jkl. Gyöngyösi Stephanus, Georgius Kozári, Michael Balog, Stephanus Joó Iudices Nobilium et Ladislaus Báthory de Gagy V. Comes usque ad restaurationem permanente priori autoritate eorundem Officiis suis valedixerunt.

1665. évi 200. jkl. Gyöngyösi Stephanus, et Michael Balog Iudices Nobilium, non secus Ladislaus Báthory de Gagy V. Comes in suis officiis confirmantur, in locum vero Stephani Joó, et Georgii Kozári Iudium Paulus Subics et Michael Joó eliguntur.

1665. évi 201. jkl. Gyöngyösy Stephanus ruinatorum palisatorum ad praesidium Onod pro oculata expeditus seriem legationis, et exactam a Georgio Táallyay Architecto rationem refert; hinc pro reparatione eorundem Palisatorum 170 floreni ad manus dicti Táallyay transmittendi decernuntur.

1665. évi 206. jkl. Gyöngyösi Stephani, Stephani Joó, Georgii Kozári, Michaelis Balog Iudicum Nobilium et Ladislai Báthori de Gagy V. Comitibus rationes per supra denominatos deputatos exactae a pag. 206. usque 212. inclusive hic leguntur.

1665. évi 215. jkl. Gyöngyösy Stephanus iuxta sensum literarum Cottus Zempléniensis ad Oppidum Terebes pro audienda resolutione nunciorum per 13 Cottus ad suam Majestatem expeditorum penes viaticum flor. 36. ablegatur.

1665. évi 216. jkl. Gyöngyösi Stephanus ad consultationem 13 Cottuum et pro exaudienda Melchioris Keczer et reliquorum ejus sociorum ad suam Majestatem expeditorum relatione expeditus seriem suae legationis refert, ac suae Maiestatis literas in scriptis praesentat; quae tamen in Prothocollo non exstant. Cui honorarii loco conferuntur Talleri 5.

1666. évi 71. jkl. Gyöngyösy Stephanus vigore literarum Sigismundi Petheő V. Generalis penes viaticum flor. 12. Onodiensis praesidii pro reparatione pecuniam administraturus expeditur.

1666. évi 84. jkl. Gyöngyösi Stephani, Pauli Subics, Michaelis Balog, et Michaelis Joó Iudicum Nobilium, nec non Joannis Kanisay emeriti Iudium, item Ladislai Báthori V. Comitibus rationes per deputatos exactae a pag. 84. usque 89. inclusive hic insertae leguntur.

1666. évi 94. jkl. Gyöngyösi Stephanus per hunc penes viaticum flor. 12 *querelae miserae plebis* supr. Generali repraesentandae decernuntur; item respectu hujus negotii tam Andreas *Székely de Nagy Iván* quam supr. Comes requirendus decernitur.

1667. évi 124. jkl. *Gyöngyösi Stephanus*, Paulus *Subics*, Michael *Balog*, et Michael *Joó Iudlium*, nec non Franciscus *Mocsári Cottuum Notar.* in suis officiis confirmantur.

1667. évi 126. jkl. Gyöngyösi Stephani ac reliquorum, nec non suo nomine Joannes *Pápay* protestationi per Ladislaum *Fekete de Ivány* intuitu invasionis praediorum *Ráczfalú, Rosnok, Remezik, Kompolt, Keő-kút, Tarnócza, Nagy Bereg, Nána, Sirokallya, Markaz, et Oroszlány* sic nuncupatorum factae, reprotestatur.

1667. évi 135. jkl. Gyöngyösi Stephanus et Melchior *Ebeczký* iuxta sensum literarum *Cottus Zempliniensis ad consultationem ablegantur.*

1667. évi 159. jkl. Gyöngyösi Stephani, Pauli *Subics*, Michaelis *Joó*, Michaelis *Balog* Iudicum Nobilium, nec non Pauli *Némethi*, Joannis *Nádudvari* emeriti Iudlium et V. Comitis *Ladislai* condam *Báthori* rationes per deputatos exactae a pag. 159. usque 165. inclusive hic insertae leguntur, horum vero omnium restantiarum exinde emersarum medietas relaxatur.

1667. évi 142. jkl. Gyöngyösi Stephanus, et Melchior *Ebeczky* iuxta sensum literarum *Cottus Zempléniensis ad consultationem ablegati seriem suae legationis referunt.*

1668. évi 4. jkl. Gyöngyössy Stephanus Iudlium in causa Magistratus ad praefixum per substitutum Vice-Capitaneum *Szendróviensem* Terminum pro levanda contra quosdam malefactores causa ablegatur, cuius termini prorogatio a dicto Capiteano expetenda.

1668. évi 9. jkl. Gyöngyössy Stephanus Iudlium pro *visitatione confinii Onodiensis* ad exigentiam Literarum Comitis *Sigismundi Pethő* Vice-Generalis partium Regni Hungariae, et Georgii *Tolvaj* substituti Capitanei *Onodiensis* reparationem Vallorum ejusdem Confinii postulantium cum Viatico quatuordecim Rnorum ablegatur.

1668. évi 17. jkl. Gyöngyössy Stephano ad obeundum munus reparationis Vallorum *Onodiensium* credentiales, et instructio danda decernitur.

Gyöngyössy Stephano promotio negotii Georgii *Simon* coram substituto Vice-Capiteano *Onodiensi* fienda committitur.

1668. évi 20. jkl. Gyöngyössy Stephanus ex *Visitatione Palancae Onodiensis* redux tam eiusdem ruinosum statum, quam rationes Georgii *Tállyay* Inspectoris aedificiorum *Onodiensium* refert. Cui ex restantia medietas relaxatur, alia medietate vero pro necessitate comitatus remanente.

Idem Causam Magistratualem contra quosdam malefactores suscitatum se deposuisse refert, quae per eundem Magistratum prosequenda decernitur.

1668. évi 27. jkl. Gyöngyössy Stephanus, Michael *Balog*, et Michael *Joó* pro Iudlium confirmantur.

1668. évi 28. jkl. Gyöngyössy Stephano ad requisitionem Vice-Generalis *Onodinum* expedito nuncio fni 20. Ordinantur, in instructionem

ejusdem negotium quoque Ványaiensium Nobilium inserendum statuitur, quo in passu Tricesimator etiam ejusdem loci, ac Camera Scepusiensis literatorie requirenda decernitur.

1668. évi 40. jkl. Gyöngyössy Stephani, Pauli *Subics*, Michaelis *Balog*, et Michaelis *Joó* Judlium, et Vice-Comitis rationes referuntur, quibus de more consueto singulis sedecim Rni ex restantiis relaxantur.

1668. évi 50. jkl. Gyöngyössy Stephanus, item Petrus et Joannes *Pápay*, contra eosdem velut post latam sententiam in Dominium portionis Recskensis jure pignoris ingressos; item Annam *Szentpétery* consortem Michaelis *Nyusztay*, velut portionem eam transferentem Ladislaus *Fekete de Ivány* vigore adjudicatoriarum sententialium ante memoratum pignus emanatarum Literarum executionalium Comitatus Hevesiensis exmissionem petit, easdem executionales ad dictam quoque in hypothecatam portionem erga depositionem investitae summae extendi.

1668. évi 55. jkl. Gyöngyössy Stephanus Comite Sigismundo Pethő requirente ablegatur, ne majora onera in aedificatione Praesidii Onodiensis in hunc Comitatum redundare permittat; item eidem Comiti scribendum: Ablegatum ad praefixum installationis Comitis Francisci de *Chiák* Terminum expediri nequire.

1669. évi 82. jkl. Gyöngyössy Stephani, Michaelis *Balog*, Melchioris *Ebeczky*, Michaelis *Joó* Judlium et Iudithae *Mocsáry* Viduae Francisci *Hanvay* rationes per deputatos exactae referuntur, cui viduae restantia 145 R., item ex restantiis singulorum Judlium fni sedecim relaxantur.

1670. évi 94. jkl. Gyöngyössy Stephanus ad Literas Comitatus Zempliniensis pro Termino *Cassoviam* per eundem Comitatum praefixo expeditur cum viatico florum Viginti.

1670. évi 97. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium ad Praesidium Onod pro exactione rationum gratuiti laboris expeditus refert hunc Comitatum Palos ad 118 administrare, Crates vero ad totidem Orgias aedificare teneri.

1670. évi 114. jkl. Gyöngyössy Stephanus pro exaudienda resolutione Regia ad transmissa gravamina elargita ad Terminum *Eperjesiensem* ablegatur cum diurno duorum Tallerum, et instructione eatenus concinnanda. Eidem committitur, ut in negotio solvendae Coronalis pecuniae consilium aliorum Comitatum expetat.

1671. évi 2. jkl. Gyöngyössy Stephanus cum aliis pro Judlium in locum Michaelis *Joó* valedicentis candidantur.

1671. évi 5. jkl. Gyöngyössy Stephani, Michaelis *Balog*, Melchioris *Ebeczky*, Michaelis *Joó* Judlium Nobilium et Francisci *Mocsáry* V. Comitis rationes per Deputatos exactae referuntur.

1671. évi 32. jkl. Gyöngyössy Stephanus et Nicolaus *Soldos* ratione contributionis, et annonariae administrationis ad Franciscum *Szegedy* Episcopum Agriensem, et medio ejusdem ad B. Paris de *Spankov* ad exigentiam Literarum ejusdem expediuntur cum eatenus concinnandis Credentialibus: praescitas dupplicis ordinis rationes impossibilitatem administrandae repartitionis evincentes in instructione inserendo.

1671. évi 38. jkl. Gyöngyössy Stephanus, Michael Balog Judlium, aliique plures partim suis, partim aliorum nominibus pro Sedria horum Comitatum comparent.

1671. évi 50. jkl. Gyöngyössy Stephano pro labore Notariatus conferuntur fni sedecim.

1671. évi 83. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium, ut dehonestationem per Sigismundum Kanisay sibi illatam via Juris prosequatur conclusum est.

1671. évi 96. jkl. Gyöngyössy Stephani Judlium ad declarationem inter Jazgyes et Cumanos degentes Armalistas et Possessionatos Nobiles quinduplam Taxam solvere nolle querulose detegentis concluditur: ut supremo Comiti per Credentiales deputandus Ablegatus repraesentet, cur eisdem quindupla Taxa imposita sit, et cur solvere teneantur, rogandusque Supremus Comes, ut eisdem Nobilibus admonitorias scribat. Ad hoc negotium terminandum pro Ablegato eligitur praefatus Gyöngyössy, cui pro viatico ordinantur fni 20. Militibus sibi adiunctis fni 5. Ad hujus Instantiam pro famulo interpositam Franciscus Szöregyi malefactor dimittitur.

1672. évi 100. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium ad B. Spankov Ablegatus redux legationis suae seriem refert in negotio repraesentatae summae repartitionalis 600 fflorum Hungaricalium, acceptarumque superinde quietantiarum hoc loco per extensum insertarum.

1672. évi 122. jkl. Gyöngyössy Stephanus Cassoviam pro Congregatione per Baronem Spankov celebranda penes viaticum 36 fflorum cum subinserta instructione, et credentialibus ablegandus decernitur. Eadem occasione per eundem Ablegatum in defalcationem repartitionis 600 fflorum supremo Comiti resignandi transmittuntur, necessitate exigente Annonae Commissario acceptis recognitionalibus numerandi.

1672. évi 125. jkl. Gyöngyössy Stephanus pro Judlium deposito Juramento confirmatur.

1672. évi 126. jkl. Gyöngyössy Stephanus Ablegatus ex Consultatione Cassoviensi redux seriem refert suae legationis, in qua pro tribus mensibus pro singulo mense a prima Junii fl. 100. in exolutionem mille Equitum Officialium sunt Ordinati. Decernitur eosdem ad manus competentes transmittendos esse. Cui Ablegato pro fatigio Ordinantur fni 20. Item per eundem Ablegatum producitur quietantia subinserta super 600 flnis data.

1672. évi 131. jkl. Gyöngyössy Stephanus, ac alii plures ad conficiendas rationes Literis ad supremum Comitem ratione incapacitatis exolvendae novae repartitionis scribendis annectendas, simulque transmittendas deputantur.

1672. évi 149. és 165. jkl. Gyöngyössy Stephani, Michaelis Balog, Melchioris Ebeczky, Michaelis Joó Judlium, item Michaelis Tassy Vice Comititis, nec non Nicolai Michalek, et Barbarae Földváry Francisci Mocsdáry olim Vice Comititis per Deputatos exactae rationes referuntur et dicto Gyöngyössy ex restantiis fni sedecim relaxantur item pro exactione gratuiti laboris fni decem acceptantur.

1673. évi 224. jkl. Gyöngyössy Stephanus occasione sedis restauratoriae pro Judlium confirmatur.

1673. évi 238. jkl. Gyöngyössy Stephano Judlium contra Nobiles morosos Debitores modo arestatorio procedendi auctoritas conceditur, in reliquo exmissionalibus se accommodabit.

Gyöngyössy Stephano, Melchiori *Ebeczky*, et Joanni *Dévay* olim Judlium ex restantiis eorum singulis relaxantur fni 16.

1673. évi 239. jkl. Gyöngyössy Stephani reliquorumque Judlium et Michaelis *Tassy* olim Vice Comitibus rationes Ao 1672. super 267 Kilis Tritici rectificatae referuntur.

1673. évi 278. jkl. Gyöngyössy Stephanus Judlium in Literis supremo Comiti scribendis omni meliori modo excusandus decernitur.

1673. évi 279. jkl. Gyöngyössy Stephanus protestatur contra omnes, qui administrationem Taxarum in supplementum repartitionis impositarum retardarent.

1673. évi 291. jkl. Gyöngyössy Stephani Judlium ad instantiam in negotio eius Supremo Comiti per V. Comitem in bona forma scribendum decernitur.

1674. évi 300. jkl. Gyöngyössy Stephani servitorum ob respectum, accedente etiam supremi Comitibus intercessione Gregorius Holló ex carceribus dimittendus decernitur, sub hac conditione, ut damnificatos exconferret, reversalesque de se dare obligatus sit.

1674. évi 302. jkl. Gyöngyössy Stephanus coram Joanne Janthó procuratorem constituisse refertur.

1674. évi 310. jkl. Gyöngyössy Stephani, Melchioris *Ebeczky*, Georgii *Mocsáry*, Joannis *Dévay* Judlium et Michaelis *Balog* olim Judlium, et Joannis *Melczer* Vice Comitibus rationes super perceptis et erogatis per Deputatos exactae referuntur. Ex quorum restantiis fni 16 singulis condonantur.

1674. évi 320. jkl. Gyöngyössy Stephani loco Melchior *Ebeczky*, locovero Melchioris *Ebeczky*, Joannes *Dobay* pro Judlium sublimantur.

Eiusdem ad instantiam exmissionales contra restantiarios et refractarios renovantur.

1674. évi 325. jkl. Gyöngyössy Stephanus et *Gyürky* Stephanus ad Commissarios Regios in Negotio repartitionis et accisarum servitorumque militarium cum instructione et Credentialibus *ablegantur* penes viaticum Tallerum quinquaginta. Interea idem Stephanus *Gyürky* legationis suae seriem ex praeterita consultatione Cassoviensi redux, certamque informationem de nuperis actis refert; cui in refusionem expensarum itinerarium ordinantur Talleri Viginti.

1674. évi 328. jkl. Iidem Ablegati reduces referunt medietatem repartitionis se nomine Principalium suorum obtulisse illudque per Literas suae Majestati significasse.

1674. évi 331. jkl. Eidem facultas conceditur Nobilium restantias ex impositionibus emersas complanare recusantium iuxta datas exmissionales exigendi.

1674. évi 338. jkl. Gyöngyössi Stephanus contra Andream *Holecz*, et Stephanum *Goda* apud quos universa contributio oppidi Gyöngyös, a portis quidem ad flos 136, a molitoribus vero ad flos septem Denarios quinquaginta se extendens inextoluta haereret, aliosque Possessionatos, et Armalistas dicti oppidi *Gyöngyös* ad liquidationem impositionis et restantiarum inde subsecutarum Vice-Comitem exmitti petit.

1675. évi 68. jkl. Gyöngyössi Stephanus aliique plures pro instructione in negotio defalcandae repartitionis, expediendisque ad suam Maiestatem supplicatoriis in ratione incapacitatis fundandis deputantur.

1676. évi 144. jkl. Gyöngyössi Stephani, Melchioris *Ebeczky*, Joannis *Dobay*, et Joannis *Dévay* Judlium, et Joannis *Melczer* V. Comitis rationes super perceptis et erogatis per Deputatos exactae referuntur. Quibus relatis singulis Judlium fli 16 relaxantur.

1677. évi 201. jkl. Gyöngyössi Stephanus pro translatione ad Cameram Scepusiensem flnor. 500 in sortem repartitionis transmissam iam ante mille Talleris addendorum deputatur cum instructione et credentia libus penes viaticum Taller. 20.

1677. évi 225. jkl. Gyöngyössi Stephanus Ablegatus redux exhibet Literas supremi Comitis cum inclusis C. a. *Strasoldo* ratione praestandorum gratuitorum Laborum scriptis missilibus, medio quarum praemonet Comitatum, quatenus eosdem ad nutum Annonae Praefecti Cassoviensis praestare velit. Quare scribendum eidem supremo Comiti, gratiae agenda super promptitudine et Michaeli Szalay concrediva gravaminum repraesentatione: rogandus decernitur, ut circa gratuitos labores cum Camera dispositionem faciat, quatenus iidem ad arbitrium officialium Onodiensium administrantur, praeterea eidem notificanda dictorum gravaminum sors et conditio hominum Szendrőviae detentorum, eliberatioque eorundem sollicitanda; item respectu repartitionis sub executione petitae mentionem iniiciet.

1677. évi 230. jkl. Gyöngyössi Stephanus apud eum haerentes restantias, ut vicecomes via liquidi debiti desumat et contentandos contentet, eidem committitur.

1677. évi 267. jkl. Gyöngyössi Stephanus et Joannes *Sipos* publicatis Literis Episcopi Agriensis certum Ablegatum ad Cameram Scepusiensem cum Originalibus quietantiis super soluta repartitione transmittendum intimantibus cum Salario flnorum 72 ablegandi decernuntur.

1677. évi 276. jkl. Gyöngyössi Stephani et Joannis *Sipos* Cassoviae arestatorum Ablegatorum Literae sortis suae constitutionem declarantes, praeterea binae Vice-Comiti sonantes iuxta transmissam assignationem frumentj administrationem sub poena inevitabilis militaris executionis urgentes publicantur.

1677. évi 278. jkl. Eiusdem responsoriae Vice-Comiti sonantes publicantur per quas status sui et conditionis essentiam declarat.

1677. évi 301. jkl. Gyöngyössi Stephanus et Joannes *Sipos* ablegati Cassovia reduces seriem suae legationis referunt, quibus fli 54 offeruntur flnnis 24 in erogationem computatis.

1678. évi 322. jkl. Gyöngyössi Stephanus et Thomas *Ebeczky* publicatis Literis C. *Cobb* Generalis fine producendorum super reparti-

tionem, et gratuitis Laboribus quietantiarum Ablegatos mitti petentis penes viaticum fidorum 40 Szendrőviam, si vero Cassoviam eos ire contigerit fidorum 80 ablegantur cum hac instructione 1° declarabunt petitam summam praestari non posse. 2° In negotio repartitionis et gratuitorum Laborum Comitatum novo onere gravari non sinent. 3° Sex currules eidem Comiti, praeterea quatuordecim pro militia equos promittent. 4° Michaeli Lochinszky secretario Camerali sonipedem unum praestandum nomine Comitatus significabunt.

1678. évi 326. jkl. Gyöngyössi Stephanus, et Thomas Ebeczky Ablegati reduces seriem suae legationis referunt, et quidem in materia repartitionis computum praesentant, per quem Comitatus super 6752 Cubulis frumenti quietatur, restantia ad Cubulos 3151³/₄ adhuc exurgente. Porro gratuitum laborem Generalatum usque resolutionem Regiam non exacturum, dummodo Comitatus necessitate ingruente 600 fidos Onodinum administret. Facta hac relatione promissos sex equos currules memorato Generali praesentaturus et cum eo Viennam usque profecturus, eundemque ad promovenda negotia Comitatus interpellaturus Thomas Ebeczky expeditur. Praeterea committitur eidem, quatenus ad Generalatum per eundem Comitem scribi faciat, quo negotium repartitionis et gratuitorum Laborum usque resolutionem Regiam in suspenso maneat. 3° quietantias in defalcationem repartitionis sollicitet. 4° Memoriale hujus Comitatus apud Michaellem Szalay relictum urgere, et promovere studeat; cui pro viatico ordinantur Talleri 50 pro sustentatione equorum Talleri decem, dein si equus secretario missus non acceptaretur, pretium ejusdem Talleri triginta redimendum decernitur.

1678. évi 351. jkl. Gyöngyössi Stephanus, Michael Tassy, V. Comes, Gasparus Csemniczky, Joannes Dobay Judlium, et Joannes Sipos cum aliis adiungendis ad Comitem Generalem a Leszlie priusquam ad Literas ejusdem respondeatur, cum instructione et credentialibus expediuntur causandis per viam expensis ad rationem ejusdem Judlium acceptandis.

1679. évi 387. jkl. Gyöngyössi Stephanus in locum Petri Pápay pro substituto V. Comite surrogatur.

1680. évi 10. jkl. Gyöngyössi Stephanus Subst. V. Comes et Stephanus Laczkovics Joanne Dobay Judlium et Michaeli Tassy ob interruptum Armistitium ablegari nequeuntibus, Cassoviam deputantur; quibus pro viatico ordinantur Talleri 60.

1680. évi 16. jkl. Iidem Ablegati reduces seriem suae legationis referunt, producentes tam sibi resignatas Literas, quam alia documenta noviter accepta.

1680. évi 58. jkl. Gyöngyössi Stephani, Melchioris Ebeczky, Joannis Dobay, Georgii Mocsáry, Michaelis Balogh, Joannis Dévay Judlium et V. Comitatus rationes super perceptis et erogatis per Deputatos exactae referuntur, quibus Judlium singulis 16 fidi relaxantur.

1680. évi 78. jkl. Gyöngyössi Stephanus et Gyürky Paulus, Gasparus Csemniczky, alique plures ad latus officialium Cottensium pro effectuanda determinatione Cottensi super eo intervenita, ut per militariter Pecorum abactionem damnificatis Incolis Szent-Damonkosiensibus, Aranyo-

siensibus, Bekölczensibus, Csányiensibus, Kápolnensibus, ac aliis captivitate perpeſſis ex impositionibus ad eos cedens portalis et taxalis ſolutio uſque feliciora tempora in reſuſionem damnorum imputetur, denominantur, qua occasione Regeſta etiam Cottus rectificanda decernuntur.

1680. évi 82. jkl. Iidem pro exigendis a Joanne *Némethy* Rationibus deputantur, ſcribendumque eidem, ut quantocijus compareat, quo Cottus ſcire poſſit, quantum avenae, et victualium adminiſtratum ſit, et quantum reſtet? interim deciditur, ut ſiquidem officiales Ondienſes ſerio exigent, ex vicinis locis provideatur.

1681. évi 96. jkl. *Gyöngyöſſy* Stephanus et Stephanus *Laczkovics* publicatis Literis C. Ferdinandi *Arriseti* adminiſtrandorum adminiſtrationem ferventiſſime urgentibus, et Ablegatos pro ineunda conventionem cum eodem Comite poſtulantibus, pro avertenda executione militari ablegantur penes viaticum fl. 100.

1681. évi 98. jkl. *Gyöngyöſſy* Stephanus et Stephanus *Laczkovics* Ablegati ſtatum ſuum, et poſtulata C. *Arrisety* binis Literis declarant: ut igitur malo eventuro praeveniatur, exactio, et Onodinum fienda adminiſtratio impositae, ac etiam in reſtantis haerentes Avenae, pecorumque per Officiales admaturanda decernitur. Interim eiſdem Ablegatis notificandum, ut ratione foeni, ſtraminis et lignorum focalium cum Cottu Borsod. convenient. Cum autem illa conventio incerta ſit, ad ſingulas Portas ſinguli 16 currus foeni et totidem ſtraminis interim poſtulantur.

1681. évi 100. jkl. Iidem Ablegati reduces ſeriem ſuae legationis ſcriptotenus referunt, et ſuper quanto repartitionali quietantias producent Annonarii Onodiens, ratione vero gratuiti laboris adſunt quietantiae: quare pro Ablegatis ordinantur Joannes *Borsicz* et Stephanus *Laczkovics* Cassoviam cum inſtructione et credentialibus, quibus conferuntur fl. 100.

1682. évi 156. jkl. *Gyöngyöſſy* Stephanus et *Gyürky* Paulus aliique plures pro peragenda rectificatione Portarum deputantur.

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

BARAKONYI FERENCZ ÉLETÉHEZ.

I.

1656.

Az nemes Cassa városának főbirája nemzeti Szentkirályi Sebestyén uram ő kegyelme hírével és consensusából.

Én Kozma Anna, az néhai nemzeti és vitézlő Barchai János úrnak özvegye, adom tudtára mindeneknek, az kik illik, és vallom ez levelemnek rendiben, hogy én árva özvegységemben ennek előtte való 1643. esztendő tájban néhai szerelmes uramtól reám és nevetlen kis leányomra, néhai Barchai Juliánára Cassán az derék piac utczában egy kőházam maradván, mely ház Barchai (Bárczai) háznak neveztetik és az kinek az felső kapu felől való szomszédja az Langh János uram háza és az alsó kapu felől való szomszédja az *Alvinczi Péter* uram háza vicináltatik. Ezen kassai házamat

látván, hogy pusztulásra jut, ha gondot nem viselek reá, mivel azért gyámoltalan özvegy asszony lévén és magamnak az kassai lakásban módom nem lévén, azon felül megnevezett kassai házamat adtam volt bizonyos évekre árendában ugyan Kassán lakozó Herteli János uramnak oly conditiók alatt, hogy nekem és maradékimnak esztendőről esztendőre harmincz forintokat tartozzék adni és fizetni, azonkívül az város adóját is esztendőnként tartozzék megadni, ugymint hat-hat forintot; hogy az házam el ne pusztuljon, engedtem volt azon Hertelyi János uramnak azt is meg, hogy szabadon építse és ha árendán felül valamit épített ő kegyelme, eltelvén az arendatorius terminus és kezemhez akarom azon házamat vennem, valamennyi summával többet fizet ő kegyelme az épületért az árendán felül, akkor azt kassai főbíró uram és az nemes tanács uraméktól arra rendeltetett tanácsbeli főemberek valamire becsülik és ítélik az épületet, tehát tempore redemptionis vagy én avagy az én szerelmes leányom kezünkhöz akarjuk azon házat vennünk és váltanunk, tehát az épületnek az árát tartozunk Hertelyi János uramnak letenni és egyszersmind megfizetni és ugyan azon házat kezünkhöz venni; akarván azért ezen arendatoriához magamat alkalmaztatnom, mivel Isten az én szerelmes leányomat nekem holtig való keserűségemre szemem előtt ez világból kivitte és az örök életnek elbirására magának választotta, az kassai nemes városnak bevett jó szokása és törvénye szerint néhai szerelmes leányomról praecise csak én reám, ugymint leányomnak édes anyjára szállott és maradott vissza azon Cassai civilis kőházam. Akarván azért ezen kassai házamat életemben s magam kezéhez vennem, találtam meg az én kedves öcsém *Barakonyi Ferencz* és Kozma Gergely urunk által az méltóságos magyarországi palatinus gróf Vesseleni Ferencz uramat ő nagyságát, mely öcsémuraim ő kegyelmek instántiájokra palatinus urunk ő nagysága irt az nemes Cassa városa főbírájának és az nemes tanácsnak, hogy ő kegyelmek bizonyos atyjokfiat az nemes tanács közül bocsássák ki s azon háznak épületit megjárják s meglássák és megbecsüljék ő kegyelmek, hogy ennyi ideig való árendáján felül mennyire mehetett az épületnek ára és mostan mit érne az etc. Mely méltóságos palatinus urunk ő nagysága levelét ugyan az én bizodalmas és kedves öcsém *Barakonyi Ferencz* uram maga bevitte és praesentalta cassai főbíró nemzetes Szentkirályi Sebestyén uramnak és az nemes tanácsnak, az mellett öcsém *Barakonyi Ferencz* uram szóval is proponálván azon cassai házamnak dolgát az nemes tanács előtt. Melyre képest ugyanazon napon, ugymint die 3 Martii anno 1656 mindjárt cassai főbíró uram ő kegyelme és az nemes tanács becsületes tanácsbeli négy atyjokfiát, ugymint az nemzetes és becsületes Kroner György, Hangodi Benedek, Márkus Mihály és Cassai István uramékat ő kegyelmeket bocsátottak magok közül azon Barchai háznak épületét meglátni és megbecsülni. Midőn azért azon felül megnevezett becsületes tanácsbeli főemberek az háznak minden ujonnan való épületét eljárták volna és meglátták volna, elsöben ő kegyelmek Herteli János uramtól az arendatoria levelet előkérvén, melyből kitetszett, hogy majd tizenkét egész esztendeje vagyon, az mióta ő kegyelme egy pénzt sem fizetett azon háztól sem nekem, sem néhai szerelmes leányomnak,

mely arenda pénz extendáltatott ad florenos 360. Azonban Herteli János uramis producálta azon becsületes nemes tanácsbeli főemberek előtt az ő kegyelme auczugh¹ levelét és lajstromát, hogy mennyit fizetett akkor, az mikor építette az munkásoknak és mesterembereknek, mely lajstrom szerint extendáltatott, az ő kegyelme akkori fizetése circiter ezerkétszáz egynéhány forintokra. Ezen summából azért elsőben excindálván azon tanácsbeli becsületes főemberek az arendatoria summát, ugymint fl. 360, annakutána mivel az faépületeknek romladozását láttuk, ő kegyelmek praemittálták az köztünk való compositiót. Mely nemes tanácsbeli főemberek ő kegyelmek állal sok fáradságok után ő kegyelmek ugy ment véghez, hogy kész pénzt adják statim et de facto Hertelyi János urnak az árendán felül négyszáz magyar forintokat, mely summa pénznek, én árva özvegy asszonyi áltat levén, az megadására és fizetésére elégtelen voltam, hanem az én jóakaró és bizodalmas öcsém *Barakonyi Ferencz* uram ő kegyelme ugyanazon becsületes nemes tanácsbeli főemberek előtt Hertelyi János urnak aranyul és tallérul a négyszáz magyar forintokat deponálta és megadta, kiről Hertelyi János uram azon becsületes tanácsbeli főemberek előtt quietálta is öcsém *Barakonyi Ferencz* urat és azon órában az házat per manus nekem Kozma Annának Herteli János ur ugyanazon becsületes nemes tanácsbeli főemberek előtt kezembe adta és bocsátotta s minden auczugit, lajstromát és arendatoria leveleit azon órában ide adta és azon házból minden közit és jussát kivette. Az házat kezemben bocsátván Herteli János uram, az nemes Cassa városának adószedő atyjokfia az becsületes Ujhelyi Mihály uram ő kegyelme azon becsületes tanácsbeli főemberek előtt az nemes Cassa városának lajstromos könyvét előlvevén, ab anno 1643 huiusque extendálódott ez jelen való 1656 esztendő adójával és zeller-pénzével együtt ad fl. 26 mely huszonhat forintot is öcsém, *Barakonyi Ferencz* uram ő kegyelme mindjárt ugyanakkor ő kegyelmek előtt megadott Ujhelyi Mihály urnak, kiről Ujhelyi Mihály uram quietálta *Barakonyi Ferencz* urat. Ezeken kívül az nemes Kassa városának jó rendtartása és szokása s bevett törvénye szerint azon becsületes tanácsbeli főembereket is fáradságokért conteltálta *Barakonyi Ferencz* uram ő kegyelme, ugymint az négy becsületes embernek adott ő kegyelme talleros Nr. 4 in summa, az kit most készpénzül adott és fizetett öcsém *Barakonyi Ferencz* uram ezen házamért, teszen fl. numero négyszázharminczhárom den. 20. Ehhez adván az esztendőnként való arendatoria pénzt, teszen in summa hétszázkilenczvenhárom forintot és den. 20, az mint most ezen cassai házam kezemhez került és birodalmam alá vehettem. Mivel azért én gyámoltalan árva és beteges özvegyasszony levén, megtekintvén az én bizodalmas jóakaró öcsém nemzetes *Barakonyi Ferencz* urnak én hozzám való atyafiságos jóakaróját és szolgálatját s mind penig ezen házamnak kezemhez való vétében sok költséget, az kiket feljebb megirtam s mint penig mostani szükségemben való adakozását, hogy kérésemre adott ő kegyelme nekem kétszáz bárányozni való juhokat táplálásomra való majorkodásomra, melyek alatt

¹ Auszug ?

inkább mind most bárányok lesznek, viszont az én kérésemre adott öcsém Kozma Gergely uramnak választva az barakonyi majorban levő ökrei közül kettőt, az juhoknak pedig bokrát¹ most az Tiszántúl is különben öt forintnál nem adják, azért az kétszáz juhnak az ára lenne flor nr. 500 és az két jó ökörnek az ára teszen fl. nr. 50. Ilyen sok jóakarattjáért és költségeért öcsém uramnak én is háladatlan nem akarván lennem, hanem becsületes Kassa városának főbirája nemzetes Szentkirályi Sebestyén uram kegyelme előtt ez mai napon ezen felül megnevezett kassai házamat örökösen adom és vallom az én kedves öcsém *Barakonyi Ferencz* úrnak és az ő kegyelme szerelmes házastársának nemzetes Lekcsei Sulyok Borbála asszonynak és ő kegyelmek mindkét ágon levő maradékainak, successorinak, legatariusinak jure perpetuo et irrevocabili fiúról fiúra és nemzetségről nemzetségre birhassák ő kegyelmek örökös igazsággal. És sem én magam, sem az én mindkét ágon levő atyámfiak és successorim s legatariusim senki ezek közül ezen házhoz semmi jussát és közét soha ne mondhassa, ne is avathassa, sőt ha jövendőben öcsém *Barakonyi Ferencz* urnak és feleségének, Sulyok Borbála asszonynak (kit Isten eltávoztasson) mindkét ágon magva szakadna, szabad dispositiójában legyen ő kegyelmeknek és maradékinak valakinek akarják, annak adhassák és hagyhassák akár pénzben s akár testamentumban.

Az minthogy vallom, adom azon felül megemlített házamat ő kegyelmeknek nemzetes *Barakonyi Ferencz* öcsém urnak és az ő kegyelme szerelmes házastársának nemzetes Lekcsei Sulyok Borbála asszonynak és mindkét ágon levő s ezután Isten kegyelmességéből leendő ő kegyelmek maradékinak, successorinak és legatariusinak örökös képen és visszahihatatlanul, kivéven abból mindennemű igazságot, ő kegyelmek birhassák fiúról-fiúra és nemzetségről-nemzetségre. Hogyha pedig jövendőben ezen örökvallásomról való levelemet vagy magam vagy vér szerint való mindkét ágon levő atyámfiak successorim és legatariusim közül valaki felbontani és violálni akarná vel in toto vel in parte aliqua, annak felbontásának ezer magyar forint legyen az kötele és addig pörét el se kezdhesse, valameddig azon ezer magyar forintokat akkorbéli kassai főbiró úr és az nemes tanács előtt jó, igaz mértékű és kelő pénzü simul et semel, valamennyiszer az fassionalist violálja, le nem teszi, mely violáló személy által leteendő felülmegirt summának hasonfele nemes Kassa városának akkorbéli biráié, fele pedig az megálló féle, ugymint nemzetes *Barakonyi Ferencz* uramé és ő kegyelme megnevezett szerelmes házastársáé s mindkét ágon levő maradékié legyen. Az evictiót országunk törvénye szerint mindezekben magamra vállalván és successorimra, hogy ő kegyelmeket és ő kegyelmeknek mindkét ágon levő maradékit és successorit minden törvény szerint való háborgatók ellen magam, maradékim, successorim tartozunk azon ország törvényében denotált büntetésnek alatta magunk saját költségünkkel és fáradságunkkal megoltalmazni. Melyet ha nem cselekednénk, tehát ez levelem erejével valaholott ez Magyar országban akármely vármegyében, az hol jószágunk találtatik azon vármegyének azon processusban

¹ Párját.

levő egyik szolgabírája plenaris executiot tehessen és tehetessen seclusis omnibus et quibusvis juridicis remediis temporibusque juristicis. Ezen levelemet és örökvallásomat kegyelmed nemes Kassa városának becsületes főbírája nemzeti Szentkirályi Sebestyén uram az nemes Kassa városának protocollumában és könyvében esztendő s egy nap alatt az nemes városnak bevett jó szokása, rendtartása és törvénye szerint tartozzék kegyelmeitek beiratni jövődő bizonyására és erősségére ez én kegyelmed előtt tett vallásomnak és testamentum szerint való dispositiónnak. Melyet magam pecséttemmel és keresztvonás formára írt kezem irásával megerősítvén, adtam ilyen becsületes nemes személyek előtt, ugymint az nemes Kassa városának nemes tanácsának tagjai: Kroner György, Hangodi Benedek, Markus Mihály és Kassai István urak előtt. Datum in regia ac libera civitate Cassoviensi die 3 mensis Martii anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo sexto.

Néhai Barchai Jánosnak megmaradott özvegyének keresztvonása és pecsége. Kozma Anna.

Én *Barakonyi Ferencz* az nemes Cassa városának jó rendtartása és szokása szerint valaminemű adó avagy egyéb onus tartozik azon házamtól, azt én is praestálom és maradékim is tartozzanak praestálni és supportálni.¹

Coram me Sebastiano Szentkirály pro tempore liberae ac regiae civitatis Cassoviensis iudice. Salvo tamen iure alieno, Sebastiano Szentkirály. Coram me Stephano Kassay, Kroner György. Benedictus Hangody.

(Eredetije papiroson, rányomott négy piros, gyűrűspeccéttel, Kassa városa levéltára, 8332. sz. a.)

II.

1656.

Az nemes Kassa városának főbírája nemzeti Szentkirályi Sebestyén uram ő kegyelme hírével és consensusából.

Én Fáji Gábor, az néhai Fái György uram atyámnak néhai Barchai² Sophia asszonytól való fia adom tudtára mindeneknek és szabad jó akaratomból vallom ez levelemnek rendiben (és magamra is vállalván Isten Kegyelmeiségéből immáron születve és ennek utánna születendő gyermekimnek, successorimnak, legatariusimnak, az kiket tudniillik ez ide alól megírandó dolog most avagy jövődőben akármi formán illetetne törvény szerint való terheket?) hogy én bizonyos és eltávoztathatatlan szükségeimtől viseltetvén kényszeríttem az én jóakaró uramtól, nemzeti *Barakonyi Ferencz* uramtól és az ő kegyelme szerelmes házastársától, nemzeti Lekcei Sulyok Borbála asszonytól bizonyos számú summa pénzt, ugymint kétszáz és ötven magyar forintokat és két jármos ökröket felvennem, mely ő kegyelme jóakarójáért én is szabad jóakaromból adom és vallom nemes szabad királyi Kassa városában néhai Barchaiak házában való mindennemű igazságomat és rata portiomat,

¹ Barakonyi sajátkezű sorai.

² Bárczay.

valamelyek most és jövendőben engemet és az én maradékimat azon házban illetnek és illethetnek jure perpetuo et irrevocabili, hogy sem én magam, maradékim, successorim, legatariusim utriusque sexus universi, azon házbeli rata portionkhoz semminemű közünket és jussunkat soha nem mondjuk avagy praetendáljuk. Az minthogy per manus adom és vallom, azon kassai házban való rata portiomat magam, maradékim, successorim utriusque sexus universi nemzetes *Barakonyi Ferencz* és ő kegyelme szerelmes házastársának nemzetes *Lekcei Sulyok Borbála* asszonynak és mindkét ágon levő ő kegyelmek maradékinak, successorinak legatariussinak minden azon igazsággal, valamellyel magam és successorim is bírhattuk volna örökös képpen és visszahíthatatlanul, úgy hogy ő kegyelmek bírassák örökösen fiúról fiúra és nemzetségről nemzetségre. Hogyha pedig ez én örök vallásomat magam vagy maradékim, successorim avagy legatariusim közül utriusque sexus universi vel in toto vel in aliqua sua parte violálni akarnánk, annak kötele száz arany legyen és pörít addig el se kezdhesse, meddig simul et semel jó és igaz mértékű aranyú akkorbéli kassai bíró uram és az nemes kassai tanács előtt le nem teszi azon száz aranyakat, melynek fele az nemes kassai bíró uramé az nemes tanácscsal együtt, fele pedig az megálló félé legyen. Ezen leveletem és örök vallásomat kegyelmed, nemes Kassa városának főbírája, nemzetes *Szentkirályi Sebestyén* uram az nemes Kassa városának protocollumában és könyvében esztendő és egy nap alatt az nemes városnak bevett jó szokása s rendtartása szerint tartozzék kegyelmeitek beírni jövendő bizonyosságára és erősségére ez én, kegyelmeitek előtt tett örökvallásomnak, melyről magam saját pecséttemmel és kezemirásával megerősített kérelmet adtam és ide alább megírt becsületes nemes személyek előtt. Datum in oppido Szepesi die 14 Julii, anno Domini 1656.

Fái Gábor.

(P. H.)

Coram me Nicolao

Becz (?)

(P. H.)

Coram me Sebastiano Szentkirályi pro tempore iudici primario regiae ac liberae civitatis Cassoviensis, salvo tamen iure alieno.

Coram me Stephano Nykházi Judlium comitatus Abauyvariensis.

Coram me Stephano Bogdany.¹

(P. H.)

Coram me Johanne R. (?) alias Porony.

(P. H.)

Kivül: Anno 1656, die 14 Julii Fáy Gábor uramtól ez szerint vettem meg az kassai házban való rata portióját örök áron.

(Eredetije papíron, öt rányomott piros pecséttel, Kassa v. lvt. 8333. sz. a.

¹ Czímerében jobbra néző, kivont kardot tartó oroslány!!! A 8818. számú 1664-ben kelt okirat szerint Bogdány István 1655-ben »nemes egri káptalan nótáriusa« végrendeletet tett.

III.

1662.

Generose Domine, Amice mihi observandissime.

Mostani alkalmatossággal akarnám requirálnom kegyelmedet, mivel már vagyon kegyelmed előtt Bosniak uram legatariusi és feleségem jószága végett micsoda controversiánk volt, mely dolog végett sógor Vér Ferencz uram plenipotentiával az atyafiak tetszéséből Pozsonyban az mostani országgyűlésére felbocsátottuk volt, kinek kimenetele különben nem lehetett, hanem amicabiliter való compositióra kellett menni. Mely dologban nemzetes *Barakoni Ferencz* uram sokat fáradozván mi megtekintettünk ő kegyelme fáradságát, közönséges akaratból adtuk ő kegyelmének az kassai felső hostátban levő, Bornemissza uramtól reánk szállott kertet, melyet ugyanezen levelem praesentáló becsületes szolgám, nemzetes Doboczi János uram által kegyelmed előtt fateáltatom mind magam s mind feleségem képében hasonlóképpen valamint sógor Vér Ferencz uram ő kegyelme fassionalest teszen és per manus bocsátom. Isten éltesse kegyelmedet sokáig jó egészségben, Datum Lipcze várában 28 Julii 1662.

Generosae Dominationis Vestrae amicus ad serviendum paratissimus
Comes Ladislaus Wesseleny.

Kívül: Generoso domino Michaeli Kálai iudici primario liberae regiaeque civitatis Cassoviensis etc. domino amico observandissimo.

(Eredetije papiroson, zárlatán piros pecséttel, Kassa város levéltára 8684. sz. a.)

KEMÉNY LAJOS.

LASKAI JÁNOS VERSES LEVELE IFJ. GRÓF BETHLEN ISTVÁNHOZ CHARICLEÁRÓL.

Az alább olvasható verset a budapesti egyetemi könyvtár kéziratárából adjuk ki. Az eredeti XVII. századi kéz írása, tehát ha nem a szerző írása, akkor egykorú vagy közelkorú másolat. A borítéklapon Szilágyi Sándornak ez a jegyzete van: »É. n. [Év nélkül.] 1630—35. Laskai Csókás¹ János: Bethlen Istvánhoz intézett »Kariklia« című, költeménye.« Ezt vették be a kézirati katalógusba is. Szilágyi ezt a jegyzetet részben az eredeti kézírás felirata alapján írta, ennek hátlapján olvasható a cím is: *Crariklea* [így]. De honnan vette a szerző nevét? Felismerte benne Laskai kezeírását, vagy talán eredetileg azon colligatum indexében, a melynek 728—40. lapját képezte, meg volt nevezve a szerző, vagy csak feltevés a mű elejének személyi vonatkozású részei alapján? Ezt ma

¹ A *Csókás* névnek, melynél Szilágyi úgy látszik a XVI. században élt »Petrus Lascovius Monedolatus«-ra gondolt, aligha van alapja, Laskaiink legáltalább sohase használja.

már nem tudjuk megmondani. Mindenesetre nagy a valószínűsége a Laskai szerzőségének. Bod Péter »Athenás«-ában két Laskai Jánost is említ: az egyik debreczeni »mester« vagy tanár, az »Aesopus élete« fordítója, a XVI. században élt, a másik 1629-ben »ment Német országba [tul. Leydenbe] tanulni elsőben 1629-dik eszt. de annak utánna egynehány-szor valami nagy Uri emberek gyermekeikkel. Lett vólt az Etsedi Ekklesiában Gróf Bethlen István Urnak papja.« Azután felsorolja 1638-ban, 1641-ben, 1644-ben kiadott vallási tárgyú műveit. Az utóbbit gróf Iktári Bethlen Istvánnak ajánlotta. Szilády Áron e folyóirat 1897. évfolyamában (40—54. l.) »Pasquillus. Cantio apologica« czímen kiadván egy Laskai Jánosnak tulajdonított pasquillust, a magyar pasquillus-irodalom rövid történetét is magában foglaló becses bevezetésében összegyűjtötte és kritikailag megrostálta a rávonatkozó életrajzi adatokat. Kimutatta, hogy Laskai nem volt ecsedi pap, mint Bod hitte, hanem az öreg Bethlen István egyik deákja. Ugyancsak Szilády idézi Szalárdi következő jellemzését Laskairól: »Bethlen István Laskai János nevű becsületes jó ifjú ember, értelmes, elmés és szép tudományú szolgálját, melynél arra alkalmazosabb szolgálja nem is vala Palóczy Jánoson kívül, ki már meg életemtyebb s nagyobb experientiával is bírván, hogy maga is minden dolgaiban annak tanácsával élne, maga mellől nem akarja vala távol bocsátani. És így a csauzzal Laskai János nagy postán portára besietvén, mindaddig agense lón urának, még a dolog fegyver és békesség által eligazodott vala.« Ezt a Laskait Benkő József mint történetíró is említi »Erdély kézirati történetíróiról« cz. értekezésében. Műve, melyet Benkő még látott, sőt ki akart adni, de Mikó Imre már hasztalan keresett (Figyelő III. 1877. 142. l.), az 1588—1622-ig terjedő korszak történetét tárgyalta.

Ez a Laskai, aki öreg Bethlen István környezetében élt, tollforgató ember volt, sőt mint a neki tulajdonított pasquillus mutatja, verselt is, tehát írhatta a Caricleát is. Kissé különösnek látszik ugyan, hogy ha az idősb Bethlen István iródeákja volt, hogyan írhatja ezt a fiáról: »Még edtzernél többszer éngemet nem látott«, de ezt úgy magyarázhatjuk, hogy az ifjú Bethlen már elhagyta a szülei házat, amikor Laskai oda került. Szilágyi az ének írási idejét 1630—5-re teszi, de ez már azért sem lehet, mert Bethlen István 1632. decz. 23-án meghalt. (L. Acsády: Széchy Mária 53. l. Szilády id. közl., Szabó-Hellebrant: RMK. III./I. 1506. sz.) Ifjú Bethlen Istvánról az egykorú írók nagy elismeréssel szólnak; szinte kivétel nélkül magasztalják okos elméjét, vitézségét, tudományszeretetét. Bethlen Gábornak mielőtt Brandenburgi Katalinnal

egybekelt, nagy tervei voltak vele, utódának szánta s gondos nevelésben részesítette. 1619-ben a heidelbergi egyetemre küldte s itt a tizennégy éves ifjú (Szabó-Hellebrant RMK. III/L. 1292. sz. Szinnyi M. Irók I. K. 1021. h. XVI-ot ír) karácsony előtt való napon a theologusok tantermében beszédet tartott Krisztus születéséről, mely nyomtatásban is megjelent; neki ajánlotta Pareus a »Delitiae poetarum« (1619.) és Szenczi Molnár »Syllecta scholastica« (1621. márcz 10.) cz. kiadványát. Később váradi kapitány és Bihar főispánja volt. Szécsi Máriával 1627. máj. 30-án kelt egybe.

Laskai verses levele inkább keletkezése körülményei és irodalomtörténeti vonatkozásai, mint tartalma miatt érdekes. Az ifjú gróf olvasni szeretné Theagenes és Chariclea szerelmi történetét s Laskaihoz fordul érte. Laskai azonnal tollat ragad s mint mondja »éjjel s nappal«, még álmát is félbeszakítva írta »az mint irni tudott«. A Chariclea történetére úgy látszik, hogy csak homályosan emlékezett s a helyet mindenféle más szerelmi történettel töltötte ki. Elmondja a Menelaus és Cyampus, Capanaeus és Evadne, Pyramus és Tisbe, Jupiter és Semele stb. történetét, némelyiket bővebben, mint a Charicleáét.

Irodalomtörténeti érdekű a következő helye:

Másikat gondolom hogy ezt ki βerzette,
Németbül magjarra versekben rendelte
 Szép Rythmusok βerént edgibe βedegette
 Igaz βeretőknek kedvekre mivelte,
 Tudom annak nevét Nagyságod értette.
 Noha tellyességgell el nem végezhetette
 Ez éneknek rendit végben nem vihette
 Mivel ez nélküls elég dolgát lelte,
 De nagy bölcs elméjét ebben addig törte,
 Hogy Iffiaknak elég például rendelte

(56—65. v. s.)

Ki volt ez a Chariclea-fordító, a kinek nevét Laskai elhallgatja, mert felteszi, hogy Bethlen úgysis ismeri? Eszünkbe jut az a Chariclea-fordítás, melyet »régi versek rongyának« nevezve Gyöngyösi használt fel a maga »Charicleá«-jához. Úgy de újabban kiderült, hogy ezek a »régi versek« ugyanazok, a melyek a Zrinyi-könyvtárból kerültek elő (Akad. Ért. 1891. 400—416. l.), fordítójuk pedig Gyulaffi Lászlónak Fráter Pálhoz intézett levele szerint (»Adak ertesemre, hogy egy karikleia historia, melyet Czobor Mihalj uram fordítot vala deakbol magyar versekre kegyelmednél volna.«) Czobor Mihály, a ki c. 1570—1616-ig élt s a Charicleáét 1590. tájban fordíthatta, *nem görög eredetiből*, hanem latin

fordításból. (Irod. Közl. 1901. 53—62. 1.) Új adat a Laskai utalásában, hogy *nem deákból, hanem németből* fordította a Charicleát. Vagy ez ismét más fordítás lenne és nem a Czoboré? Az sem lehetetlen ugyan, hogy egyszerre egymásról mit sem tudva, két író foglalkozik ugyanazon tárggyal, de kevésbé valószínű, hogy mindkettő műve egyformán csonkán maradjon, mint ahogy csonkán maradt a Zrinyi-könyvtaré, a Gyöngyösi által felhasznált és a Laskai által említett fordítás. Az is aligha pusztán véletlen, hogy Laskai verses levelének ugyanaz a strofászerkezete (öt egyrímű 12 szótagú sor), mint a Zrinyi-könyvtár (mondjuk Czobor-féle) Chariclea-fordításának.

De ha mind a három adatot egy műre (t. i. a Zrinyi-könyvtár fordítására) vonatkoztatjuk is, nem mernők határozottan állítani, hogy a Czobor-féle fordítás tehát nem deákból, hanem németből készült: Gyulaffi épenúgy tévedhetett, mint Laskai, ezt a latin és magyar, illetőleg német és magyar szöveg összevetéséből kell és lehet megállapítani.

* * *

1a: Illustrissimo Spectabili ac Magnifico Domino Stephano Bethlen Iuniori de Iktár Comiti, Servitiorum Suorum semper promptissimam ac humilimam commendationem.¹

- Nagyságod levelét meg adván én nékem
 Mint nagy Groff Urfitol beczülettel vettem,
 Abban mit poronczol rendel meg értettem,
 De hogi méltatlanul βolgája tettem,
 5^a Nagyságodnak βivből azonnal engettem.
 De hogj éltedéglen választ nem tettem,
 Írásomban, és még eddig nem kerestem
 Nagyságodat, bizony modot nem lelhettem,
 Ez dologrul, kiről meg boczássa vétkem,
 10 Kérem Nagyságodat kegielmessen nékem.
 Nagyságod im azért miként poronczolta
 Leveliben nékem, és előmben atta,
 Valamint éneke két Iffiunak tartya,
 Meg irván sietvén aztot Puntrol Puntra,
 15 Hogi lenne irasa mind csak egi manusra.
 Mihelyt én kezemben akatt ehez fogtam,
 Dolgomat érette azért hátra hattam,
 Az mint irni tudok éjel, s, nappall irtam,
 Almamat giakorta érte βakaβtottam,
 20 Mint Epimenides sokat nem aluttam,

¹ A kéziratot betűhíven közöljük, de a rövidítéseket feloldottuk és azokat a nyomtatásban cursiv szedéssel különböztettük meg.

² A verssorok az eredeti kéziratban nincsenek megszámozva.

- Az Epimenidest mért Creta βigetben,
 Iuhért küldte vala az Attya mezőben,
 Keresvén juhokot βéllyel βigetekben,
 Fáradván ballaga edgi Barlang közepben,
 25 Ott aluvék eotven heted eβtendeiglen.
 És mikor¹ az után ott fel serkent volna,
 Ki jővén barlangbol mezőben meg álla
 Szellyel βemeivel erőssen vigiáza,
 Iuhokat valahol ha tálálhatnója,²
 30 Két vagi három ora eβtvéli alvása.
 Maga addig hova lettek ki mondhattya
 Még csak βőr βálatis fenki nem tudhattya,
 Nem lelvén juhokot mezőtt addig futtya,
 Haza menyen tehát mind Attja,s, mind Annya
 35 Régen meg holtanak, ninczis marádekja
 De Nagyságod erre honnan inditatott
 Hogi poronczolatott errul nékem adott, ||
 Ha
 1b: Ha nap fénytűl mikor az eczak el zárlott
 Itt βegény βállásán Nagyságod meg βállott
 40 Még edtzernél többszer éngemet nem látott.
 Másik Nagyságodnak lám Deáki vannak
 Ejel és mind nappal kik hiven βolgálnak,
 De hivatalyokban ferényen forgodnak,
 Kik egi felé és ki más fele irkálnak
 45 Ezeremmel tudom sokkall jobban irnak.
 Gondolom elébbi βolgált Uram dolga,
 Az kinél ez ének nála vagyon irva,
 Réghi βolgálatért hogi meg nem utálta,
 Eo βegény βolgáját, de sőt commendálta
 50 Légien az Istentűl érette meg áldva.
 De mit mondgiak, s irjak tehát ez énekbe,
 Holott kellett néznem három βemélyekre
 Mindenik fő réndű és Uri nemzetre,
 Egyik βolgált Uram ki poronczolt erre,
 55 Meg irnám, intéset nem tehetem félre.
 Másikat gondolom hogi ezt ki βerzette,
 Némétbűl magjarra versekben rendelte
 Szép Rythmusok βerént edgibe βedegette
 Igaz βeretőknek kedvokra mivelte,
 60 Tudom annak nevét Nagyságod értette.
 Noha tellyességgel el nem végezhetette
 Ez éneknek rendit végben nem vihette,

¹ Az »m« kiszakadva.

² Igy!

Mivel ez nélküls elég dolgát lelte,
De nagj bőlcz elméjet ebben addig törte,
65 Hogi Iffiaknak elég például rendelte.

Harmadikat fellyebb ighen meg gondoltam,
Hogi az tékentetes Ur levelét láttam
Poronczolattyának azonnall helyt attam,
Nagyságodtol reá mihelyt indittattam,
70 Ez historiáczkát mindgiárt irton irtam.

Annak irásával nemis sokat késtem,
Nappali dolgomtul mert mihelyt írúltem,
Deli álmainbol vagi hogi ha ebrúltem,
Azonnall íráshoz siettséggell kezdtem,
75 Isten meg engette már vegbennis vittem.

Bizony dolog czudas hogi az Teagenes,
Minden erkölcsében felette igienes ||

Az

2a: Az ő mátkájához olyan βerelmetes,
Az Caricleais abban pedig edgies,
80 Méghis nem árt nékik Amor noha merges.

De tisztán áldozták az Hymenæusnak,
Az ki volt Istene βűzesség virágnak,
Noha sokat βéllyel edgiütt bujdostanak,
Az mellett néhányβor rabsagra jutottak,
85 De méghis nem tutták izit házassagnak.

Mert idő nap előtt nem akartak élni
Szent Házasság kívül egi mált meg ismérni,
Diánátis inkább akarták tisztelni,
Hogi fem mint Venusnak okalbol aldozni,
90 Előbb hazátokban de akartok menni.

Itt lehet azérton előb Caricleá,
Szerelmes mátkáját eleiben hija,
Mert tudgja ferfinak természeti buja
Mind addig βép βoval Teagenest vija,
95 Valamig hitivel azt fel nem fogadgia,
Mig haza nem ernek addig hogi nem bántja
Leányi voltából meg nem Aββonyitya,
Az kívül femmiből ötet meg nem tiltya,
Szerelmét az felől ugian véle tartya

100 Nem egiéb halálnal tölle meg βakaβtya.

Az Teagenesis arra reá hajla,
Mert eo k . . . ságát felette jovallya,
Nagj erős hitivel megis comfirmállya,
Hogi ő fogadását igazán meg állya,

105 Magát életével nékys ajánlya,

Illyen nagj βerelme vala két Iffiaknak,
Kiknek βép mátkájok nállok jegjben vala,

- Edgiiket nevezték vitéz Cyampusnak,
 másikat pediglen az Menelausnak,
 110 Kik atták magokat giakrõ vadászataknak.
 Midõn edgikor azért vadászni mennének,
 Sok kopot, s, agarat vélek ki vivének
 Otthon eo mátkájok kéttsegesse lónek,
 Hogi ßeretõjekhez néha czéllengnének,
 115 Csak hamar utánnok õkis eredenek,
 Meg akarván látni hova járkálnának
 Hogi olyan giakorta hazul indulnának, ||
 Edgi
- 2b Egi cserében titkon õkis bé állának,
 Ebekkellis azok cserében oßlának,
 120 Nagi sok kiáltassall, hajcz bokot mondának,
 De mint esik dolgok hogy ott sulognának
 Leányok czerében ketten lomoznának,
 Bokrok kósztt a' kopok addig cziholának
 Agarakis végre rájok akadának,
 125 Vadak gianánt oket ott mind el ßaggaták,
 Az két vitéz Urfi hogi oda jutának,
 Meg ismére testett kiki mátkájának
 Nagi soka felettek keményt jajgatának,
 Azért ßerelmekért ugi tanáczkozának,
 130 Mindenik fegiverben bé boczátkoznának,
 Nem kicziny dolog hát hidgjed a ßerelem,
 Venuftol ßármazott mert a' giõzedelem,
 Ki fokaknak léßten csupa czak férelem,
 Némellyeknek pedig feje veßedelem,
 135 Másoknak vißontak neve põkedelem,
 Mert szolyak Asopus király leányarol,
 Kit az Capaneus vett volt házas tarsul,
 Ez olly fõ vitéz volt nem félt semi harcztul,
 Hanem végre egbõl fel fuvalkodasbul
 140 Az Juppiter Istent hitta volt bajnokul.
 Azt írja Statius azzal õ azt nierte
 Iuppiter haragját fejére gerjeszte,
 Nagi menykõvel ötet Egbõl agion ütte,
 Eo erdemes fologiát azzall meg fizette,
 145 Felfuvalkodasert ezen végét érte.
 Kit hogj Feleséghe keményen siratta,
 Az Evadne Alzony fokat ohajtana
 Holt teste égetni rakás fát hordatna,
 Hammát koporsoban hogi bé czinálhatná,
 150 Eßt emlekezetül házánál meg hadná.
 Azonban rakás fa hogj keményen égne,
 Az holt teftel edgiütt ighen füstelegne,
 Várja hogi a tûznek ßernjet langja lenne,

- 3b Erte feleséget meg unta Junoját,
De végre Junois meg álla bujját,
- 195 Semelje leányon igi tölte ki buját.
Mikoron leányhoz nagi gjakorta járna
Juppiter sok képpen hozzája kullogna,
Szerelmessen ketten véle mulatozna,
Kedvessenis azzall sokbor vigadozna
- 200 Juno czalárdtságot rolla igi gondola.
Vala Semelenek egi vén foglálója,
Környüllötte való igen jó bábája,
Látogatott sokbor ez Aszszony hozzája,
Királyis leányát bizta ő reája,
- 205 Mivel az előttis volt néki Dajkája.
Az Bába képében Juno hozzá mene,
A leányhoz titkon éjel házban lepe,
Sok dolgokrol véle akkor beβélgete,
Beβéd kősztt nékie ilyen βokot ejte,
- 210 Az mire kerdelek keltek felely erre,
Mond meg ha Juppiter valoban βerete;
Tégedet *Aszszonyom* jó βivel kedvelle,
Mikor veled *vágyon* eszedben vehedde,
Valami fogadást néked ha tészene,
- 215 Avagi csak hejában tölled el megiene.
Semele bábának azt felelé, s, monda:
Jó vén *Aszszony* bizony engem kerdesz nagira,
De mikor Juppiter mellém jó az agira,
Szerelmében nekem eszkúszik; s, fogadgia,
- 220 Valamit kívánok eo tölle meg adgia,
Vén *Aszszony* leánynak ismét igi felelé,
Aszszonjom ha volnék bizony én Semele,
Juppitertől kérének mikor égből jű le,
És ágiamban mellem oldalára dűlne,
- 225 Olly pompáson velem mint Junoval élne.
Esztelenül azért hogj azt kérte volna,
Juppiter az égből agion ütte vala,
Egj menkövel βegényt ki miatt meg hala,
Mivel hogi ő néki azon eskűtt vala,
- 230 Valamit kívánna mindent ő meg adna,
Leány Juppitertől de terhesült vala,
Jollehet méhében még gjermek *nem* vala ||
- 4a Noha meg idetlen de ki vette vala,
Leanybol, s - Juppiter aβt mivelte vala,
- 235 Maga ágiékában be czinálta vala.
Ideje el jővén gjermek hogj szűleték,
Szintén az fársángban világra adaték,

- Az nevét eo néki Bacchusnak nevezék,
Bornak Istenének végre tisztelteték
- 240 Sok Poharak bórrall mert akkor tólttetnek.
Más trefálásais volt Juno Aszszonynak
Mert Argeusoknak az eo Királyoknak,
Inachus Királynak egi bép leányának,
Nevezeti berént nevezték junónak,¹
- 245 De foglyava lett volt ezis Cupidonak.
Juppiter ennekis esett berelmében
Mellyet hogy az Juno vett volna efében
Meg haragván reá erőssen béűében,
Változtatta leányt Tinonak kepeben,
- 250 - s - Argussall hajtatta nemesis erdőben.²
Az Argusnak vala béáz béeme fejében,
Azoknak kettei állott czak fektiben,
Többivel vigiázott mindenkor czerébe,
Meg hatta őrizze erdőben mezőbe,
- 255 Ne lophassak el azt Archadia földébe.
Juppiter ez dolgot értvéen azt mivele,
Mercuriust szárnyon hamar oda küldé,
Meg hagiá az Argust mellette meg ölné,
Az Tinot keziből onnat ki mentene,
- 260 Bosphorus Tengeren Aegiptumban vinne.
Mercurius gjorsan Argushoz repüle,
Mivel Isteneknek eo volt fő követe,
Bübájós verseket ott addig énekle,
Argus el aluvék, s, a' földre ledúle,
- 265 Kít Mercuriusis azonnall meg öle.
Midőn az Tinóval onnat meg indula,
Az Aegiptum felé béép lassan ballaga,
Junónakis hamar tuttára lett vala,
Azonban fok Darást utánnok támašta,
- 270 Míg oda jutnának mardosnák oldalba.
De méghis nehezen ő el vitte vala, ||
Noha
- 4b Noha Darás miatt véle baja vala
Mert bééllyel imide, s, amoda fut vala,
Szarvon fogva vizen által vitte vala,
- 275 Előbbi képiiben változtatta vala.
Aegjptumban Kiraly az Osyris lakott,
Kít az ország akkor bezületben tartot
Mercurius leányt ott el házasiott,
Feleségül ennek az Királynak adott,
- 280 De Junonak³ neve az után hivatott.

¹ Igy, Io helyett. Ovidius Met. lib. I.

² Igy! V. ö. Metam. I. 689—90 v. s.

³ Met. I. 747. (Isis).

Juno pedig Argust ott fel kerestette,
 Feiből bemeit mind ki bedegette
 Majorban azonnall azokat vitette,
 Egi Páva farkára edgienként helyezte
 285 Juno madarának azt ojtán nevejte.

Mit mivel az Amor Iffiu Herculesnek,
 Szerelmében ejté bap leány Ilesnek,¹
 Kinek az os Attya Thebasbelieknek,
 Ő Királya vala Euritus ezeknek,
 290 Sokan ő utánna leányaért Ilesnek²

Hercules az leányt annyéra berette,
 Sokaig bologálok köszt hevert mellette,
 Végtére berelme ötet arra vitte,
 Leány ruhájában öt fel öltöztette,
 295 Ejel nappall kösztök font, az czelekette,

Az berént Achilles jára Siriában
 Hogi Laomedefnek laknék udvarában
 Az³ Király leányának esék Amorjában,
 Fel öltözött őis leányi ruhában,
 300 Laomedontával ugi lakot házában.

Mint jára Mædusa Phorcisnak leánya,
 Pallas templomában menven aldoznia,
 Neptunusis fogván oda ballagnia,
 Amor tüze köbötök kezde szikráznia,
 305 Nem Pallast, de Venust kezdék aldoznia.

Kiért Pallás Isten reája haragvék,
 Mædusával ilyen dolgot czelekedek,
 Chimæra érette ighen boßonkodék,
 Minden bál hajai kigyóvá változék,
 310 Hogi ő tölle minden az után irtoznék, ||

De

5a De Caricleának ő igaz berelmit
 És eo mátkájával edgiütt való létit,
 Az Isten Aszszonyok nem bánták életit,
 Sem nem irigilették az eo bap bemeiyit,
 315 Söt mindenik atta néki segittséghet,

Mert Baráttya vala amaz Pándorának,
 Példáját követte az kemény Aszszonynak,
 Ki nagj kedvében volt Pallásnak Vénusnak,
 Az nagj Apollonak és Mercuriusnak,
 320 Kik nagj ajándokkall ajandekozának.

¹ A. m. Iole.

² Lehuzva: Ilesnek.

³ Később törölve.

Pallás bölczességét atta az *Aszszony*nak,
 Apollo tanittá rendít *musikának*,
 Ki nagy kedvében volt *Pallásnak Venusnak*,
 Venus nagj bépséget ad ábrázattjának,
 325 *Mercurius* tudományt njujt *Pándoranak*.

Ez bölcz tudományok *Caricleábannis*,
 Benne fenlettenek, sőt bujdosokbannis,
 Szerelmek edgj ezért még rabságokbannis,
 Álhatatos voltak meg maradt ebbenis —
 330 Az mint irva *vagyon* *historiabannis*.

Az *Teagenesis* kész vala *hálnia*,
 Miként czelekedék amaz *βép Panthea*,
 Mikor *Cyrus* menne *Babyloniara*,
 Haddall le vágaték nagj *βerelmes ura*,
 335 *Magátis* *mindgiaráft* adá az *halálra*.

De mit mivelt réghen *Stránta*¹ felesége
Melly Straton Sidonnak volt ő *fejedelme*
 Az vároft *Persáknak* meg *βállá ereje*,
 Féltvén az ő urát meg *öletnék ebbe*
 340 *Maga fegjverével* az urát meg ölte.

És holt Urát *βépen öltöszttette* vala,
 Városra ellenség *azonban rohana*,
Bástyáit erőssen az nép *ostromollya*,
 Az *Ura fegjverit* ismet hamar *rántya*
 345 *Által utvén*² *magát Urára borula*.

Ezekert *βomjuzot* sokat *Cariclea*,
 Az eo *βerelmének* de *nincz femmi héja* ||
 Az

5b Az *Ura halálan* pedig *Cecilia*,
 Nagj *βörnyen bánkodván* és *ig[i]* addig *βija*,
 350 *Senkinek*³ *nem βolván* *lekit* el ki *fuja*.

Az *Caricleában* *nem* volt *rut fősvénység*,
 De benne *tündöklőt nägj*⁴ *βemérmetesség*,
 Ugi *viselte magát*, *hogi sok tolvaj nepseg*
Nem bántaná, *hanem éppen a βúzesseg*,
 355 Benne meg *maradott leányi tiβtesség*.

Igj feljtette réghen az eo *tisztességet*,
 Az *Thebas Városban Timoclæa* *híret*,
 Mikor *Alexander* az *városnak nepit*
 Meg *vévén praedára hánta* *volna kécnczit*,
 360 De *vitezek közül βeplősítették* *teftit*,

¹ Igy.

² A. m. ütven.

³ Jav. előbb *Lelki* ...-t akart írni.

⁴ A. m. *nagy*; javítással.

- Ezen tisztos *Aszszony* igen háborodot,
 Amaz pedig tőlle azon tudakozott,
 Sok aranyat és Pénzt hogy eo hova tugott,¹
 Mint edgi βeretőit ugi tulajdonított,
 365 Aββonj boβujában néki igjen βollott,
 Mivel ellenséget gjakron reám vartam,
 Meg hidgied jó legény sok aranyat dugtam,
 Ezüftet és kénczet im ez kutban hántam,
 Fris ruháim fellyüll csak azokra βortam,
 370 Szárazonnis kutat azért czináltattam.
 Gondolkodik legény erőssen magában,
 Mi képpen láthassa marhát kut kávbán,
 És koporithassa csak maga markába,
 Többinek ne jutna benne tarsojában,
 375 Az *Aszszony*nyal oda mené az órában.
 Mikor legény nézne oda alá az kutban,
 Meg ragadá az lábát taβita be abban,
 Ugy teczik nyavalyás bele ugjan dobban,
 Sok kővekkal *Aszszony* benne veri agiban,
 380 Ezt mivelé rajta nagi gialazatosan.
 Az *Alexandernek* dolog hirr é sék,
 Igazán mint történt néki meg beβéllék,
 Tíβtesség rontása csak femmiben mulék
 De az mi marháia tőlle *praedáltatek*, ||
 Va-
 6a 385 Valamit mondhatott minden meg adaték,
 Cyane leányis apjával mint jára,
 Nagi reβegséghiben ő hozzá járula
 Őtet βüzességben keményen meg rontya,
 Feltiben leányis erőssen titkollya,
 390 Az mellyért nagi Peltis városokra szálla
 Templumon azerton mikor áldoznának
 Városbéliékis ott sokan volnának
 Ketten az Apjával őkis ott álnának,
 Az eo modgiok βerént hogy imátkoznának
 395 Az Oraculumtol illy βok mondatának.
 Városbol az Pestis addig meg *nem* βünik,
 Miglen itt egi ember meg *nem* büntetődik
 Az leány gondolá hogy rolla értődik,
 Nagi súgva Attyára érette feddődik,
 400 Hogi vetkéért Pestis Városban tühüdik.
 Azonban az Apját üstökön ragada,
 Üstökínél fogva az oltárhoz ránta,

¹ Így ; a. m. *dugott*.

- És ötöt késivel ottan fel mézárta,
 Aldozať gjanant legjen ez ottan mondá,
 405 Magátis meg ölvén ott a' teftnél hala.
 Hát mi képpen veszte Pitsenena magát,
 Mikoron  olgálna edgi Romai Polgárt,
 Felette  ereté gazda  olgálóját,
 Sokat feddi, s igir, néki ha virágát,
 410 Meg engedi  edni s-venni akarattyát.
 Mindgiárt több Nymphaknak kezdé rémánkodni
 Hogi ne hadnák  tet azon remenkedik
 Mert Pán ti tességhet akarja ve tteni,
 Hirében ¹ nevében  tet meg rontani,
 415 Tóban nád  álakká kezdé változtatni.
 De mikor az Pánis oda jutott volna,
 Láta hogi nádakka változtatott volna,
 Giorsan bé gázola ² azon  is toba
 Az edgiik nád  álból egi sipot tsinála,
 420 Azon keservessen notakot fuvalla. ||
 Nem
 6b Nem czuda ³ az leány ha el tte futna,
 Utálatos néki az   ábrázattya,
 Homlokában ki n tt két igjenes  arva,
 Mellyin alá f ggett rut borzos szakállá,
 425 Lábai voltanak mint keczkének lába.
 Az felett nagj botott   nála hordozott,
 Mez ben, s, berkekben  elljel ugi ballagot,
 Mindenkor hét  áru sipot nála tartott,
 Ha kedve volt notákat azon fuvallott,
 430 Minden Pá tor  tet ti telte, s, imádott.
 Nem hagjom el amaz Daphne  ep leántis
 Kit igen  eretett Appollo Istenis,
 Egikor  egényt kezdé  éllyel kergetniis,
 El tte  aladni foga az leányis,
 435 Ijettiben futva czak meg nem halais.
 Meg akar nevének felelni Apollo,
 Mert neve nékie mondatik a' Pello,
 Nem teczik, de Daphné hogi mondgia Apollo,
 Hanem azt akarja hogi legien ujulo,
 440 És az mindeneknek sebei orvoslo.
 Ez a' Dáphné vala Peneus leánya
 Ki Arcadianak akkor volt Királlya,

¹ Javítva.

² Javítva gázolná-ból.

³ Lehuzva után: ha.

- Vagi mint mások mondgiak Thessália Ura,
 Látván Apollotol hogi nem βaladhatna,
 445 Szép Boroftyán fára magát változtatta.
 Irásom tovább már *nem* *njujtom* mert bána¹
 Edgjútt olvasniis *Nagyságod* meg unná,
 És egiéb dolgait érette el hadná
 Noha írált *Pennám* meg βaporithatná,
 450 Több Hiftoriakkall mert azt állathatná,
 De inkább *Nagyságod* boczánatott adgja,
 Olvasott elméjét ha ebben fáraβtya,
 Vagi valami módon, hogi ha meg bántodgia,
 Nehézséget rajtam *Nagyságod* ne hadgja
 455 Ez irásoczkámot mikor olvasandgia. ||
 Mert
 7a Mert én *Nagyságodnak* ajánlom magamat,
 Hogi ha nem nézendi méltatlan voltomat,
 Sem én érdemetlen kis állapotomat
 Meg nem vonβom soha én βolgálatomat,
 460 Szolgálók mig *Isten* fenn tartya napómat,
 Ez mellett az *Isten* adgjon minden jokat,
Nagyságodnak érni szerenczés napokat,
 Boldogul heteket, és sok holnapokat,
 Egésségben elis mulatni azokat,
 465 Sok jo eβtendőkkell lászson illy ifiakat.

DÉZSI LAJOS.

ADATOK SÁMBOKY JÁNOS ÉLETÉHEZ.

Sámboky (Sambucus) János Benedekről, a 16. században élt kiváló orvosról és történészről, még ma is keveset tudunk; legalább is nem annyit, a mennyit ennek a nemes törekvésű, nagyemlékű embernek a működése méltán megérdemelne. Sz. Molnár Albert a »Postilla Scultetica« ajánló levelében azt írja a nagyszombatiakhoz: »Hozhatnám elő sokaknak példájokat, az kiknek számkivetésben budosásoknak haszna, dicséreti kiterjedt nagysok időkre, népekre; de rövidségnek okáért az előszámlált példákhoz mostan csak imez egyet adom, az mely az Kegyelmetek városának dicséretire néz, becsületes Nagy-Szombati uraim. Az mi magyar nemzetünkben soha senki nem találtatott, ki több drága szép könyveket bocsátott volna ki az Kegyelmetek városából való Sámbocki Jánosnál. Mellynek könyvei Nagy-Szombatnak deákul Tirnavia

¹ Javítással; nem vehető ki tisztán.

nevét sok nemzetségeknél esmeretessé, híressé tölték.« Sámboekynak egész élete folyása bizonyítja, hogy Molnár Albert nem túlozott az ő dicséretében. Bőséges adataink vannak arról, hogy a külföld mennyire méltányolta a polyhistor Sambucus tudományát: már 26 éves korában a bolognai egyetem tanára, majd nemsokára I. Ferdinánd tanácsosa, később pedig Miksa és Rudolf udvari orvosa s történetírója lőn.

Azt hiszem, nem végzek fölösleges munkát, ha e nevezetes magyar ember életére és családjára vonatkozólag, az alább közlendő újabb adatok kapcsán, melyekre a régi magyar orvosok emlékeinek kutatása közben akadtam, néhány megjegyzést teszek.

Sámboeky János családi származása máig sincs teljesen tisztázva. Illéssy J. a Sámboekyról szóló értekezésében (*Századok*, 1899. 524. lapon,) főlemlíti, hogy régi okleveleinkben többféle Sámboeky családról van szó. Egy 1327-ben a budai káptalantól kiadott okiratban Sambuc-i Lénárd fiának a leánya, Aglent asszony, nyugtatja fivéreit a leányi negyed kiadásáról. Ezen Sámboekyaknak közeli rokonuk volt az a Sambuki Jakab, kinek a felesége, Margit, 1361-ben a budai káptalan előtt Sambuki Péterrel megosztozik a békásmegyeri birtokon. Illéssy hozzáteszi, hogy ez a Sámboeky család valószínűleg a pestmegyei Zsámboek helységtől vette a nevét.¹

Később egy Samboki Domokosról történik említés, kinek somogyi jószágait Zsigmond király 1404-ben Maróthi János macsói bánnak adományozza. Végül 1414-ben és 1423-ban Samboki vagy Zamboki Simon mesterről maradt néhány oklevél. Ez a Simon Nyitra megyében volt birtokos és Illéssy, bár maga is csak föltevészként mondja, ezt a Sámboekit tartja történetírónk legvalószínűbb őseinek, mert Simon mester utódai könnyen áttelepedhettek Nyitra vármegyéből Nagy-Szombatba, Sámboeky János szülővárosába. Ezzel szemben a magam részéről úgy vélem, hogy a nevezetes író az elsőnek említett, pestmegyei családból származott. A bizonyossághoz igen közelesőnek látszik ez a föltevés abból a szép bevezetésből, melyet Sámboeky a Plautus Comoediáinak 1566-iki, antverpeni, kiadásához fűzött. Ebben a bevezetésben² apjának Sámboeky Péternek, emléket kegyelettel dicsérve, elmondja, hogy apja, »qui per duodeviginti annos mediocribus sumptibus studia et peregrinationes meas, licet avitis sedibus ac bonis, quae ad oppidum Zamboc, ac

¹ Talán ezek közül való az a Zombuk vagy Zombok László, György és János is, kikről mint ujlaki nemesekről, 1380 és 1383-ban történik említés. (L. Zichy Okmányt. IV. 139, 268, 269; V. 44.)

² Majdnem teljes szövegét közli Weszprémy (*Succincta Medic. Hung. Hist.* IV. 178.) és Apponyi (*Hungarica*. I. 272.)

ipsam Budam sita erant, ejectus, amanter ac prolixè sustinuit». Tehát Sámbooky Péter még birtokában volt a Buda körül fekvő ősi jószágának, melyből mások kitérték. Valószínű, hogy nem az elei, hanem ő maga került Nagy-Szombatba, ahol fiának följegyzései szerint nagy becsülésben élt, egész Nagy-Szombat atyjaként tisztelte, mert sok jót tett a város polgáraival. De az előkelők is keresték barátságát és Ferdinánd király is gyakran vette igénybe szolgálatait (*saepe a Caesare Ferdinando ad Cameram Pannonicam Pessionium est evocatus, saepius ad majores honorés*). Azt is megmondja az előszó, hogy S. Péter 1562. augusztus 14-ikén, 65 éves korában halt meg.

Bizonyos, hogy Sámbooky Péter már 1553-ban Nagy-Szombat városának esküdtjei közé tartozott. U. i. a város levéltárában, a S. János leveleinek colligátumában, található egy 1553. december 26-kán keltezett megkeresés, melyben Selmeczbánya városa azzal a kérelemmel fordul a nagyszombati bíróhoz és esküdtekhez, eszközöljék ki, hogy esküdt-társuk, Sambok Péter, Lympek Jakab selmeczi polgárnak több évi hűséges szolgálataért járó bérét barátságos uton egyenlítsé ki.

A többször említett előszóban az is meg van írva, hogy S. Péternek csak egyetlen fia volt, a történetíró; de ezenkívül még négy leánya, kiket mind tisztességesen férjhez adott. A férjük nevét nem említi Sámbooky. Kölesy Vincze Károly említi a *Nemzeti Plutarkus*-ban (150. l.), hogy »testvérhuga, kit nevérol nem ismerünk, Panny Jánoshoz ment férjhez«. Ezt a Panny nevet a későbbi életírók is átvették; bár ez téves adat, mert mint az alább közlendő levelek több helyéből kiderül, az illetőt *Panythy* Jánosnak hívták. Úgy látszik, hogy ezen Panythy Jánosnak csak egy leánya maradt: P. Zsófia, kit történetírónk, a levelek tanúsága szerint, nagyon kedvelhetett; magához is akarta venni Bécsbe, de azt a tervét a kis »Sófiácská«-nak 1569-ben bekövetkezett korai halála megghiúsította. E levelekből továbbá az is kiderül, hogy Sámbooky másik nővére Nyilas István nagyszombati bíró felesége volt. (*V. ö. R. M. K. T. IV. 75. 301. l. VI. 191. 365. l.*) Végül a harmadik nővér, Magdolna, Gávai másképp Balaskó Istvánnak, az erdélyi királyi jövedelmek ellenőrének és szt.-györgyi lakosnak, volt a felesége. Ez a Balaskó még 1555-ben meghalt utódok nélkül.¹

A levelek egyikéből Sambucus házasságára vonatkozólag nyerünk adatokat. 1567. július 10-ikén, Bécsben kelt latin nyelvű levelében meghívja a nagyszombati városi tanácsot, hogy Egrer Kálmán nagyszombati polgár leányával, Krisztinával, tartandó lakodalmán mindannyian

¹ Lásd erről Illéssy közleményét. U. o. 527. l.

jelenjenek meg, vagy legalább küldjenek maguk közül valakit képviselőnek. A lakodalom Bécsben, augusztus 4-ikén volt.

Ismeretes, hogy Sámbock kora ifjúságától fogva igen sokat utazott külföldön, java részt tanulmányainak élve. Sz. Molnár Albert¹ és mások adataira támaszkodva, következőleg állapítható meg utazásainak (kétségtelenül hiányos) sorrendje: 1545. jun. 29. iratkozott be a wittenbergi egyetemre, hol Melanchthon vezetése alatt tanult; 1550-ben Strassburgban találjuk; 1552-ben Párisban; 1555-ben Páduában;² 1562-ben harmadízben látogatja meg Olaszországot; előbb egy hónapot tölt Genuában, Stephanus Saulius, Odericus és mások baráti körében; azután Nápolyba utazik.³ Hogy Ferrarában is tanult és ugyanitt estei Alfonz ferrarai hercegnek tanítója is volt, azt egy 18. századbéli olasz szerző munkájából tudjuk meg. Ennek egyik helyén u. i. az áll, hogy: »*Jo. Benedictus Sambuco* Tiernaviensis. Linguarum undecim peritissimus, ac scientiarum fere omnium expertus, qui Ferrariae principis, Alphonsi Estensis Junioris, Alphonsi II. Ferrariae Ducis praeceptor fuit.«⁴ Innen tudjuk meg azt is, hogy S-nak egyik keresztnéve Benedek volt. Ugy látszik, hogy 1564-től kezdve állandóan Bécsben tartózkodott, legalább az alább közlendő levelek dátumai e mellett szólanak.

Ezek a nagy utak természetesen igen sok pénzt emésztettek meg, s részben ebből magyarázhatjuk, hogy Sámbock sohasem élt valami fényes anyagi viszonyok közt, bár oly előkelő állása volt a bécsi udvarnál, s bár I. Ferdinánd és utódai is elég méltányosan honorálták.⁵ Apai öröksége sem lehetett valami sok, mert az *Emblémák* 1566-iki kiadásában olvasható, Grolierhez intézett levelében ő maga »patrimonium satis angustum«-ról beszél s még ebben is megrövidítették (patrimonii . . . tot peregrinationibus, *impostura etiam quorundam mercatorum dimi-*

¹ L. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár A. naplója, levelezése és irományai. Bpest, 1898. 437. l.

² Apponyi, i. m. I. 239. l.

³ U. o. 263. l.

⁴ Hist. almi Ferrariae gymnasii stb. (Ferrariae, 1725.) L. Pap Károly közleményét, ezen folyóirat XII. évf. 371. l.

⁵ A N. Muzeum kézíratai közt (Lat. fol. 1520 és 2736) több nyugtatóvány maradt Sámbocktól; az egyik évi 200 frt fizetésről szól. Itt van továbbá I. Ferdinánd rendelete (Prága, 1557. dec. 31.), melyben a magyar kamarát utasítja, hogy *certas ob causas ac merita fidelis nostri Egregii Jo. Sambucky, aulae urae familiaris* egész életén át évi 50 magyar frtot fizessenek neki, sallarium gyanánt. Ezt az összeget azomban már 1558-ban 100 frtra emelik. Rudolfnak egyik rendeletében (1582. ápr. 25.) már 300 tallér évi penzióról van szó. A pozsonyi kamara azomban nagyon hanyagul fizette ezt az évi járadékot, úgy hogy S-nak mindig sok utánjárásába került, míg, legalább egy részét megkaphatta. Erről kimerítő adatok olvashatók Illéssy értekezésében.

nuti), de hogy kik azt nem említi. Talán erre vonatkozik az alább 3. számú levél.

Egész vagyonát tanulmányaira, könyvek és kéziratok beszerzésére, kiadására fordította. Több adatunk szól arról, hogy e részben minden áldozatra kész volt.¹ De csak így érhető az is, hogy leveleiben folyton sürgeti az adósaikat, hogy fizessenek; hogy a nővére, Panythyné után maradt ruhákat Bécsbe küldjék; hogy lakodalmára kappanokat küldjenek, mert Bécsben drágák stb. Valószínű, hogy anyagi helyzetének egyensúlyban tartására, az orvosi gyakorlattal sem hagyott fel; erről azonban nem sokat tudunk. Bizonyítani látszik ezt a föltevést az alábbi levelek egyikének (1569. szept. 6.) utóirata, melyben azt üzeni a sógorának, hogy »ha Posenban néhány napot üzhettem, megvizitálom kegyelmedet, Isten akaratjából«. Továbbá Boissard-nak *Icones illustr. viorum c. gyűjteményében* (Francof. 1597. tom. III. p. 76.) a Sámbocky képe alá írt epigramma:

Excitat et sanos scriptis Sambucus et aegros
Restituit medica maximus arte manu.

szintén ezt a föltevést erősíti meg.

Sámbockyról, az orvosról, még egy megjegyzést kell tennem.

A N. Muzeum kéziratai közt (Lat. fol. 1713) egy jókora foliáns található, címlapján a következő felirattal: *Joannis Sambuci Tyrnav. Pann. Practica Medicinae Viennae ab 1585—1595. exercita. Accedit Anonymi (Richardi Streun ab Schwartzenu S. C. et R. M. Consilarii) Notata de Norico stb. Ezen, Jankovich Miklós gyűjteményéből való kézirat, sajnos, nem Sámbockytól származik, az írása is merőben különbözik a S. keze írásától; de a dátum is ellene mond a S-tól való származásnak: biztos u. i., hogy S. már 1584. jun. 13-ikán meghalt.*

Nem volna teljes ez a kis közlemény, ha még néhány szóval meg nem emlékezném Sámbocky barátairól, kik közé annak a kornak vezető emberei tartoztak, nemcsak a külföldön hanem itthon is. Ez utóbbiak közül felemlítem Purkirchert, a jeles botanikust és pozsonyi

¹ V. ö. *Sz. Molnár* jellemzését, szótára ajánlásában (totum fere patrimonium in studia literarum converterit). Továbbá *Gesner Konrád*: ea est clar. viri (Sambuci) liberalitas in edendis (veteribus libris), ut maximis principibus, qui hac re laudem consecuti sunt, merito queat conferri. *Plantin* is azt mondja róla, hogy a régi codexeket »magno cum pretio comparaverat«; szintűgy *Löwenklau* a S-hoz intézett soraiban: facis tu profecto perbenigne, qui libros studio tuo perquisitos, et aere non exiguo coemptos . . . cum omnibus communicas. (Bonfinius: de pudicitia conjugali. Basil. 1572. előszavában.) Sámbockynak nagy könyvtára volt, melyet a bécsi udvari könyvtár számára vettek meg. Már ezért is valószínű, hogy Bécsben még sok, S-ra vonatkozó adat volna található.

orvost (1. az alábbi leveleket), továbbá a nagyészű Dudith Andrást, kit régi barátjának nevez (Apponyi, i. m. 247. l.), Bona Györgyöt (u. o. 239. és 256.) Istvánffy, a történetírót, (u. o. 239.), Listhi Jánost, ki szintén »vetus amicus«-a, és végül Verancsics Antalt, kihez való bensőséges viszonyáról több adatunk van. Mikor Verancsics törökországi útjából visszajön, Sámbody üdvözlő verset ír hozzá; máskor a külföldi politikai viszonyok változásairól értesíti behatóan. Verancsics néha maga is kér tőle egyetmást, egy ízben megkéri, hogy jóféle rebarbarát vegyen neki, a mi szintén azt gyaníttatja, hogy Sámbody orvosi gyakorlatot is folytatott és a bécsi gyógyszerárusokkal összeköttetésben állott. Az érsek rendszerint kisebb-nagyobb ajándékot is küld neki: jóféle szentgyörgyi borokat, keleti szőnyeget, török bezoárt, a minek akkoriban nagy értéke volt és, minthogy azon időben sokszor maga az orvos adta betegeinek a gyógyszer, Sámbody a saját gyakorlatában is jó hasznát vehette.¹

Természetes, hogy a külföld előkelő tudósaival, tanáraival még élénkebb összeköttetésben állott történetírónk s ezen körülményt a külföldi egyetemeken tanuló magyar ifjak is sokszor hasznukra fordíthatták. Alább is három (11, 17 és 21.) olyan levél olvasható, melyben biztosítja a nagyszombati tanácsot, hogy Banchay Györgyöt és Dobos deákot külföldi tanulmányútjában pártfogolni és ajánlani fogja. (V. ö. M. K. Szemle 1884. 272. l.)

*

Álljon itt végül ama Sámbodytól származó (sajátkezű) levelek jegyzéke, melyekre a nagyszombati városi levéltárban akadtam.² E levelek közül a magyar nyelvűeket lemásoltam; a német és latin nyelvűeknek csak a tartalmát jelezhetem, mert leírásukra már nem szakíthattam időt. E jegyzék összeállítása közben azt a kimutatást is felhasználtam, melyet a levelekről, még 1884-ben Melcsiczky Lajos nagyszombati tanár készített.

1. 1564. szept. 10. Bécs (Latinul.) — Sámbody János azt írja a városnak, hogy ügyében már beszélt a pápai követtel és a görce püspökkel. A város artikulusait, melyeket neki megküldtek, összehasonlította a pápai nuncius artikulusaival, s meggyőződött róla, hogy mind a kettő teljesen egyezik egymással.

2. 1566. ápr. 15. Bécs. (Latin.) — Sámbody kéri a tanácsot, hogy mivel Bécsi Albert (Albertus Viennensis) 50 frttal tartozik neki,

¹ Verancsicshoz való viszonyáról l. Monum. Hung. Hist. IX. 222, X. 311, 349; XI, 244, 306. l.

² E helyen is szíves köszönetet mondok Kanovics Elemér aljegyző és levéltárnok urnak lekötözései előzékenységéért, mellyel kutatásomban segítségemre volt. Vajha minden levéltárban hasonló udvarias fogadtatásra találánk!

foglaltassák ezt le azon 100 frtból, melyet Albert a Panythy-féle házért fog letenni.

3. 1566. nov. 12. Bécs. (Latin.) — Kalmár Imre nagyszombati bíróhoz intézett levelében tiltakozik atyjának, Sámbock Péternek végrendelete ellen, melynek értelmében Péter özvegye 400 frtot kapna. A levél végén magyarul: Byro Vram keg: es Nylas Vramnak sohoromnak irtam vala az ruharol, ky az Jö Jörgh kezenel vagyon: hogh az leveleket, ky ot az boldban vagyon, Horwath Markoet, erette ky adnatok, hogh ha még meg nem leth, kerem kegel: hogh megis (*mégis*) zereztek megh, hogh az ruha megh ne vesszen, es az en penzemis.

4. 1567, jun. 27. Pozsony. Sógorának. Kezenetemet mint Sogor Vramnak. Czak ez estwe iutek [ide.] Keg: iclentem, hogh az Sibrikne testamentomat nem csak ex gratia confirmaltattam, de vgyan vjtotta azont, hogh semi peurtul¹ ne fellyen Senky hanem ha Czasarral akar peureulni. Azuttan kerem ke. hogh ez dolgot az Vraimnak elejbe aggya, az en adossaghimat megh zabaditza: kegelmetek inkábbban ozza az keues (*kevés*) marhat az zeghineknek, ielesben kik megh eghtenek vagh kóltzen, (*kölcsön*) uagh Istennebe.² Kérem keg: Philep vramnak izend megh, hogh itt vagyok: az ados Leueleket ky adassatok, kiket ott hattam, hogh Sivaron megh vehessem, mert elég gondal lisen megh: es ha tudya, hogh keg: vagyon, keuesebbet gondol ra. Akarnam keg: ide iöne. Isten tartza megh keg: mind haza nepeuel, Amen.

5. 1567. jul. 3. Feleletet kér előbbi levelére. Küldjék el már az adós leveleket, melyek az ő 600 frtjára vonatkoznak. Továbbá arra kéri a bírót, hogy a nővére, Panythyné után maradt ruhákat is küldje fel hozzá Bécsbe.

6. 1567. jul. 4. Ugyanazt írja valakinek németül.

7. 1567. jul. 10. Meghívja a nagyszombati tanácsot a Bécsben, aug. 4-ikén tartandó esküvőjére. (Latin.)

8. Ugyanakkor. A. n. szombati bírónak írja német levélben, hogy Jó György 200 frtos kötelezvényt, vagy pedig nyugtatványt kér a Panythy-féle ruhák fejében. Őt is meghívja esküvőjére, feleségétől. Egyszermind kappanokat kér a lakodalmára.

9. 1567. nov. 2. A tanácsnak írja, hogy nincs kilátás arra, hogy a n. szombatiak a komáromi vámtól fölmentessenek.

10. 1567. decz. 2. A komáromi vám ügye el van intézve, javukra. Ajánlja az angol követ udvarmesterét, segítsék őt egy egyszínű négyes fogat megszerzésében. Szívességet tesznek vele a királynak és Károly főherczegnek.

11. 1569. ápr. 14. A tanács Banchay György nevű ifjút kiképeztetése végett Wittenbergába küldi s kéri Sámbockyt, hogy az ottani tanárokhoz szóló ajánlást adjon neki: scimus ettenim, nihil ambigentes: scripta Dominationis Vestrae E. huic Georgio Banchay multum profectura.

¹ pörtül.

² Isten nevébe.

12. 1569, május 14. Pozsony. A n. szombati bírónak, Nyilas Istvánnak. Zolgalathom vtan minden iott kegi. Megh ertetem az haz pewr dolgat, hogh Jacob deak zabadittya magat. Byzon hogh az tuttam, hogh Walint deak az transmissionak massat vette volna, de nem leth. Elegeth pýrongattam, es azt monda, hogh ke: irýak es ottan ký vezzy az masaat, mint az ellensiges (?) az transmissionk. Es mintt hog arua dolog, hallom hogh minden feel arkostol fel latt. vesnek: kerem keg: hogh io keves iaro lighen az taxaban: es mihent tarnokzeek leszen, ra hiwom az Jacab Deakot. Addigh kerem ke: megh izennye Jacab deaknak, vagh az hazý zellyereknek, hogh az hazat ne puzticzyak, mert megh keresnem az utanis raytok. Eztett pedig ke: ex officio poranczyolhattya nekyek. Isten tartza megh ke: En talan kedden el fogok innen mennem.

13. 1569. május 16-ikán. Nyilas István, nagyszombati bírónak. Salutem et servitiorum commendationem. Az adosleuel es quietantia az procatornal vagyon. Es czodalom, hogh az Vraim nem latuan az konweth, es ha Jacab deaknak transmissioual velte, vgý iteltenek, hogh en bewnem [bünöm], hogh massam (!) annak nem volt. En ez dologh felol zoltam mind Mesterekkel, mind personalis vrammal, de czodalokoznak rayta. Azt mondiak ewk, hogh ha az appellatiot el hatta Jakab deak, mi gondom ennekem vele; az itelett, kýt az elwt miueltetek, vgyan io. Es my zvkisig nekem masat az ew transmissiojanak vennem, ha io caussam es pewrem (pöröm) vagyon, es inkabb ewneký kellene, ha nekem volt volna, olyat vennye. Hogh pedig azt mondya: sokaig var-tam, es hallaztottam az dolgot az elhatt appellatio vtan: kinek my gondya vagyon arra, vgyan transyt in rem iudicatum. Es az my pentz Jakab deak az haztul addigh le tett az varosnak, az nem arthatt, mert ravassaggal miuelte, hanem le tehetem azt neký. Azwthán azt aggiak tanatzul mindnyaian, hogh egg porantzolatot vegyek, kiuel az adiudicatat kýaddyak, es ugyan en nyertem az hazat. Byzon newettek ez dolgot ketten az Mestereknek. Isten tartza megh keg: meg itt moradok pentegik (!), es addig meg latom, mitt kell miuelnem. Oztan mire volt zewgsig Jacob deakot rea hiwna, hizem tuddya dolgat vezetny, es engemet vyonnan meg lelný, mikor az hazba voltam volna: az kegg: nem artott volna: nem inkabb az en ellensigemet kwlteni (!) ream. etc. Isten tartza megh keg.

14. 1569, aug. 30. Pozsony. (Latin.) Nagyszombat városától egy szekér búzát kér, mert Bécsben nagy a szükség. Levele végén magyarul ír Nyilasnak, hogy »az szeghin Sofiaczkat semmiben ne haggya Keg. Ha el vehetnek az azzontul, hitemre nagh örömem volna.«

15. 1569., szept. 6. Bécs. Sógorának, Nyilas Istvánnak. Zerelmes Soghor Vram. Byzon ighen megh haborodam az en edes Sofiaczka[m] halalan, kýt zinthe mostan uagh haraghiaual, uagh akarattyauual az vený (vén) azzonnak el akartam hoznyá, es nalam tartani, mig az vr Isten zerentzejét (szerencsáját) paranczyoltha uolna: de ez adossagnak megh kell lennye fizetise, es semmj okh, gondolath ellen nem lehet; semmi ketsighem benne, hogh az Vr Istennek ewlebe uagyon, es kegyel-

meben. Touabban (!) az mi kewes partecaczka uolt az azzonnal, es Panythý ruhaczka, azzal nem banthatom, sem kewanom, mert zeghinek; de az mý ruhat Zabó Marthon el adoth, ahhoz semmj gondyok, es azra en kewltottem 60 fl, minth tuddya Mihal Komornik. Az melleth Panythý soghoromnak 50 fl. attam uolt az hazra kewltzen; ha azt megh addyák, am pewrölyenek ewk erette, en elegeth kewltettem, uesottem (*veszödtem*) erette, es annak felötte adogattamis Albertnek itfen 8 fl. azutan. En eremest ala mennek, de ieles nehañ dolgom, nem magame, uagyön mind itfen, mind Posonban. Holnap ala Posomba kezdek men- nem; keg: kerem, kerestesse megh Komornik Mihalt, es kewldye fel nehan zora Posomban keg. Nem arthat nekýek, es megh esmerik, hogh barat- tyok uoltam, es akarok lennem. Az egg szeker gabonarul hogh keg. ir közőnem, es ha megh nem zolgatham, megh akarom zolgalny keg. Valamy ewrös szekerrel zagokban, hanem sinthe ide fell akaryatok, ottan Posonigh kewldyetek. Kadas Philepp azt mondya, hogh egg itualo Muttal¹ ew ys ad, de nem czepletettett² megh. Ha keg: addigh kewl- tzyen adna nekýe, es eggiwt kwldene fel, nagh baratsagott tenne keg: es megh halalnam az Vraimnak. Tobbety's erdemlek Kadas Vramtul, merth 100 fl. tartozik, de nem kivantam soha. Isten tartza megh keg: es az kadas vizetis batoron kwldye fell keg: ha ew nem allana megh fogadasat, en embersighemre fogadom, hogh az arrat keg: azuntol (!) meg adom, es meghis kewzőnem. Datum, Viennae, 6 septemb. 1569. Ke' soghora Samboky.

Ha Posonban nehany napoth wzhettem, megh uisitalom keg: Isten akarattjabol. Zabo Marthon(n)ak mondassa megh keg: hogh az ew leuelet megh attack.

16. 1569. szept. 15. Pozsonyból. Nyilas Istvánnak. Zerelmes Soghor Vram. En jamborol, elegeth engedvén, meg zerzőttem Panythý Anna azzonnal es Komornik Mihallyal, hittönkre, embersegeunkre, hogh soha egyikv(n)k sem keres masikon semmit, sem peröllunk valahon mi uolt Panythy Janos marhayval . . . . . (egy szó olvashatatlan,) kwlt- zigról, es egg zoual minden dolog öröksig felol, ky lehetne. Az ruhat is nekiek engettem, hanem az felső sederyes ruhat, es zoknyat ky addyak ez 25 fl ky kegelmedel vagyon, aztis nekem addyak . . . . . (olvasha- tatlan szó.) Az 50 fl kiwel tartozot Panythý es az zölö arrat, mert hogh be vettem, megh engettem. Azwthan keg: vallom, es kerem, hogh az 25 fl megh tarcza, Zabo Marthonnak haggya hog amy ruha maradot, nagh az arra (ára) mi maradot, addyak nekiek; az sederies taffta felső ruhat vorös barsonnal vettet es zoknat ueghe hozza, ha lehet kwldye felys ualakiuel. Az hazý patvar leueletis Alberttell meg ighettem es megh köldyen. Isten engedde hogh nyerhessel. Az segin Panythy ados leveletis az 50 fl. el zaggatuk, ne kerhessem raytok. Datum Posony, in pntia Rvdi Matthiae grwti, 15 Septembris, 1569. Joh. Sam- boky, mpa.

¹ L. Nyelvtört. Szótár.

² Csépletetett.

17. 1570, febr. 27. Hely nélkül. (Latin.) Értesíti a nagyszombati tanácsot, hogy Camerarius Joachim levelet írt neki, melyben dicséri Banchay Györgyöt. Ajánlja, hogy ezt a szép tehetségű ifjút továbbra is segítsék.

18. 1573, jul. 22. A tanácsot kéri, hogy Kalmár Imrét kényyszerítsék azon 100 frt lefizetésére, mellyel neki tartozik.

19. 1573, aug. 21. Ugyanazon ügyben ír.

20. 1573, szept. 6. A bírónak ír; fonnivalót kér a felesége számára.

21. 1573. dec. 18. Bécs. Tiztelendo Vraim, Baratym. Zolgalathomath ayanlom keg. Touabba ez Dobos tanulasat, tudomanyat, akarattyat, alkolmasson examinaltam. Elegh kewesset tanüt. Mý lighen touabba valo akarattya, keg. megh ertý keg. examinálnya, azutan valamyre intesý (intézi) keg. akarattyat, az mýben mý zolgalhatunk Leszenprandt vrammal, ewmest (!) mýnden promotioual leszunk, csak hog ielencze megh, es kwldýe fell. Ha tezendik, enýs az en zandekomot meg mondom. Isten tarcza megh keg. Es zabla kell zinthe mostan az Ifiwnak, hogh azvtanis megh közönye. Datum Viennae, 18. decembris 1573.

Ke. baratya

Sambok Janos

Felzet: Egregys Dnis. Dno Joanni Somor, judici Tyrnaviensí et Dno Stephano Nylas sororio, amic. observ. Tyrnaviae.

22. 1574, márc. 19. A bírónak ír németül. Kéri, hogy a káptalannál levő levelét vegye át és küldje el.

23. 1581, jul. Bécs. (Latin.) A tanácsnak írja, hogy gondoskodni fog orvosról, ha a város 100 és a káptalan is 100 frtot biztosít neki.

24. 1553, dec. 26. (Apjára vonatkozik.) Selmecz városa átír Lympek Jakab selmeczi polgár érdekében a nagyszombati bíróhoz és esküdtekhez, kérvén, hogy eszközöljék ki, hogy esküdt-társuk, Sambok Péter az említett Lympeknek több évi hű szolgálataiért járó díját barátságos úton adja meg.

KÓSSA GYULA DR.

ALAPTALANUL CSOKONAINAK TULAJDONÍTOTT VERSEK.

A Irodalomtörténeti Közlemények f. évi I. füzetében Oláh Gábor Csokonainak két ismeretlen költeményét közli. Mind a kettőt egy kéziratoss gyűjteményben találta, melyet Somosi Mihály 1808-tól kezdve másolt. Hogy a két vers valóban Csokonaitól származik, arra nem tud egyből bizonyosságot, mint hogy a gyűjteményben több kétségtelenül Csokonaitól írt vers olvasható, s e kettő alá is Csokonai nevének kezdő-betűi, V. Cs. M. van írva.

Mivel a másolat nem Csokonai keze-munkája, nem fölösleges az óvatosság, s azt hiszem, nagyon helyén van az a csillag, a melylyel folyóiratunk szerkesztője a második, *Egy sírhalom felett* című verset megjegyezte: inkább Csokonai mesterének, Kováts Józsefnek, mint Csokonainak a rímeit hallja benne az ember. A másik verset, *A' Barátság*-ot meg határozottan nem Csokonai írta, hanem Verseghy Ferencz, s közölte is nyomtatásban a *Mi a' Poézis?* cím alatt 1793-ban megjelent könyvében (85 l. XXIII. költemény). Somosi másolata szószerint adja Verseghy költeményét, csak a nyolczadik soron változtat egy keveset. (Verseghynél: *A' barát 's a' kedves közt*, Somosinál *A Barát és kedves közt.*) Megjegyzem, hogy a költemény nem eredeti. Mint Verseghy legtöbb, e kötetben megjelent költeménye, ez is Ramler *Lyrische Blumenlese*-jének köszöni születését: a *Blumenlese* II. kötet 19. versének fordítása.

Fölhasználom az alkalmat, hogy még egy pár jogtalanul Csokonainak tulajdonított versre mutassak rá. Hogy *A változó szerencse* és a *Keserű búcsúvétel* (Schedel 1844-iki kiadásában 727. hasáb) nem Csokonaitól valók, hanem az előbbi a XVIII. század közepéről, az utóbbi meg épen a XVII. század közepéről való hosszabb dal részei (v. ö. Thaly, *Vitézi énekei* II: 326—327 és u. o. 86—90), azt éppen Oláh Gábor mutatta ki. Még érdekesebb azonban, hogy Batsányinak egy verse is szerepel Csokonai művei között, nemcsak Toldynál, hanem a legújabb »teljes« Csokonai kiadásban (Horváth Cyrill) is. Ez a *Vigasztalás*. Toldy említett kiadásában (Nemzeti Könyvtár) a 747—749. hasábon közli Csokonai hátrahagyott versei között s a 955. hasábon a következő jegyzettel kíséri: »Vigasztalás egy megholt barátomnak kedveséhez. Cs. írásai közt talált idegen kezű, de Cs. által javított példányból. Az épen most említett verslajstromban illy címet lelek: Vigasztalás egy megholt barátja hitveséhez.« Csodálatos, hogy Toldyt nem tette figyelmessé az első két sor:

Ah! hogy beszéljek *ujólag*
Ó róla néked, árva szűz!

s nem kutatta, irt-e már Csokonai ezelőtt egy *menyasszonynak elhunyt vőlegényéről*. Ekkor talán eszébe ötlött volna, hogy nem Csokonai volt az, hanem Batsányi, a ki elhunyt barátjának (Szentjóni Szabó Lászlónak) árván maradt menyasszonyát megszólaltatta egyik kufsteini elégiájában (*Lina panaszsza*)¹ és hogy a sorban ezután következő elégia a szóban forgó *Vigasztalás*,² melyet Batsányi joggal kezd így: *Ah! hogy beszéljek ujólag*.

A legkülönösebb azonban az, hogy Toldy még akkor sem vette észre a tévedést, midőn a 60-as évek elején mind a két költő verseit sajtó alá rendezte s a Magyar nemzet classicus írói című vállalat egyik 1864-ben megjelent kötetében mint *Csokonai*³ a másik, egy évvel később

¹ Költeményeinek 1827-iki kiadásában, I. (egyetlen) kötet, 73. l.

² U. o. 74. l.

³ Csokonai válogatott munkái II: 77.

napvilágot látott kötetében pedig mint *Batsányi* munkáját közölte a költeményt.¹

Valamint tehát *A' Barátság*-ot nem iktathatjuk Csokonai versei közé (s az *Egy Sírhalom felett*-et is bajosan), akként a *Vigasztalást*, mint Batsányi jogos tulajdonát szintén törölnünk kell Csokonai művei közül.²

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Batsányi János költeményei, válogatott prózai írásaival, 59. l.

² Így természetesen nem illeti meg Csokonait az a méltánylás sem, amelyel Dóczy Lajos adózik nyelve geniuszának, hogy e versben a prózai *intézet* szót »a legfenségesebb fogalomra« alkalmazza. (Magyar Könyvtár 300. füzet 47. l.)

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Fabeln und parabeln der weltliteratur. Gesammelt und mit literarhistorischen einföhrungen herausgegeben von *Theodor Etzel*, Leipzig. Max Hesses verlag. (1907.) 8—r., 478 l.

A tanítómesének az irodalomtörténetben *Batteux* esztétikája és még inkább ennek *Ramler*-féle német átdolgozása¹ óta nemcsak gyakori szerepe, de méltatás dolgában is jelentős helye van. Nem azért, a miért *Ramler* mondja, mert: sie unterscheidet sich von den übrigen schauspielen nur durch die geringfügigkeit und naivität ihrer spielenden personen,² — ez csak a művészi szerkezetű lafontainei mesére nézve igaz; és nemcsak azért, a miért *Aesopus*, *Phaedrus*, vagy akár *Pesti*, *Heltai* nevének említésekor gondolhatnók, — mert mint önálló műfaj az egyes irodalmak történetében külön fejezetet érdemel; hanem mert a népek szellemi érintkezésének, motívumok, példák, vándorlásának történetéhez a legérdekesebb problémákat, a legfontosabb adatokat és a legkirívóbb kapcsolatot a tanítómesék elterjedése nyújtotta.

A világirodalom e nagyfontosságú meséiből ad szemelvényeket egy szokatlanul ízlésesen kiállított, jó papíron tiszta nyomással készült vastag kötet. Szerkesztőjének, *Theodor Etzel*-nek neve nem ismeretlen azok előtt, a kik az állatmese-irodalommal foglalkoztak. *Hanns Heinz Ewers*-szel együtt néhány év előtt kiadott gyűjteménye (*Ein fabelbuch*) rövidesen három kiadást ért, *Der rohrspatz* cz. könyvében pedig, mely nem régen, ugyancsak 1907-ben látott napvilágot, — modern vonatkozású, szatirai élű sikerült állatmesékkal ismerkedtünk meg. Hogy új könyvében úgyszólván túlteng a német állatmese, az megmagyarázható a szerző német voltával, de nem indokolt *Phaedrus* és *La Fontaine* mellett, nem is említve a középlatin mesegyűjteményeket, melyekre egyáltalában nem vetett ügyet.

A mesekutatás terén *Etzel*-nek nincsenek érdemei s úgy tetszik, ez a könyv tisztára laikus munkája; de olyan laikusé, ki föladatával tisztában van, művéhez a legjobb forrásokat használja, azokat gondosan

¹ Einleitung in die schönen wissenschaften. Nach dem französischen des herrn *Batteux*, mit zusätzen vermehret von *Karl Wilh. Ramler*. Vierte verbesserte auflage. Leipzig, bey M. G. Weidmanns erben. 1774. I—IV.

² Id. kiad. I. 280. l.

áttanulmányozza és ha a szakembernek nem nyújt is újat, a nagyközönség számára élvezetesen népszerűsíti a szaktudomány eredményeit.

Könyve öt részre oszlik: a keleti, az aesopusi, a német, a nyugati (spanyol, francia, olasz, angol és orosz) és az ázsiai-afrikai irodalmak állatmeséire.

A csoportosítás maga is laikusra vall, mert kikerüli az összehasonlító irodalomtörténet legjelentősebb problémája: a keleti — mondjuk, ind, — és a nyugati — mondjuk, aesopusi, — mese eredete szerinti csoportosítást. Magát a problémát elhagyja, vagy mondjuk inkább: rövidesen megoldja, abban a formában, a mint azt *Bédier* megkísérelte.¹ *Pillet* tudvalevőleg Bédier elméletével szembeszállt és helyreállította Benfeyék tekintélyét, ha nem is a hatvanas évek valójában. Kár volt tehát etzelnek (az aesopusi mesék bevezetésében) a nagyközönség előtt ilyen határozott, de meg nem indokolt állást foglalnia.

Minden egyébben, mondtuk, a legjobb forrásokra támaszkodik.

Az első rész magva a *Pančatantram*. Ennek legújabbán a dán *Fausboell* által fölfedezett csíráját, a páli *jâtaka-könyvet* — melyről négy év előtt, mikor a *Pančatantram* magyar származékaival² foglalkoztunk, még nem tudtunk, de a mely azóta német nyelven is, *Arthur Pfungst* könyve által³ ismeretessé lett, — Etzel már fölhasználta, egy kis szemelvényt ad belőle. A tulajdonképpeni *Pančatantram*ból vett szemelvényeket (melyeket még, noha azóta, 1905-ben, új német fordítás is jelent meg, Fritze 1884-iki fordítás szerint ad) követik a *Hitopadēça*-ból (M. Müller fordításában), az arab *Kalile ve Damne*-ből (Ph. Wolff fordítása szerint) vett szemelvények. A mit ezeknek egymáshoz való viszonyáról mond, főleg *Behnud* perzsa fordításáról, az kissé zavaros, mert nem világlik ki belőle, hogy voltaképpen melyik munkára vonatkozik. Hiányzik és érezhetően hiányzik az egyes munkák szerzőjére vonatkozó hypothesisek ismertetése, — hiszen pl. *Hitopadēça* maga is elárulja szerzőjét (IV. könyv, 138. vers): a csupán *Schlegel* és *Lassen* által interpoláltnak mondott rész szerint: *Nārāyana* az.

A keleti állatmesék másik csoportját *Lokmân* műveiből, a hét bölcs példának középfelnémet változatából és a *Szilády Aron* fordításából nálunk is ismert nagy perzsa költő, *Saadi* (Muslih Eddin sejk) *Rózsakert*-jének meséiből vette.

A classicus állatmesék bevezetése főleg Aesopusról és az *Aesopus-kérdésről* elég részletesen tájékoztat. *Phaedrus*-on kívül *Babrius*, *Avianus* és *Romulus* meséiből közöl néhányat. Azután a német állatmesékre tér át.

Nem szívesen nélkülözzük a középkori latin irodalom termékeit. Különösen, mióta az összehasonlító irodalomtörténet ezt az eddig ismeretlenül gazdag, változatos korszakot (ha még nem is egészen) föltárta, szinte szokatlanul, hihetetlennek véljük, hogy egy ilyen nagy gyűjteményben azt semmi se képviselje. Keresztyén írókra, középkori mesegyűjtemények példáira, praedicatorokéira Etzel nem gondolt; vagy pedig

¹ Les fabliaux. 1895. i

² Irodalomtört. Közlemények, 1906. XVI. 172—190.

³ Aus der indischen kulturwelt. Stuttgart, 1904.

— és nem szívesen vádoljuk vele — kényelem okáért nem közöl ilyesmit; mivel ezek nehezebben hozzáférhetőek, mint az általa kiválogatott meseírók.

A német állatmeséket bevezető rész egész kis értekezés, ismét mások felfogásának, de ennek legalább megbízható ismertetésével. Közlései a könyvnek szinte kétharmadrészét (94—392.) foglalják el és *Boner*-tól meg *Pauli*-tól kezdve három korszakra tagolva *Bierbaum*, *Ewers* és — *Etzel*-ig 55 német írónak szinte 300 állatmeséjét és paraboláját hozzák, közöttük nem egy olyanét, kinek nevét ma az irodalom-történet alig említi.

Hogy a többi európai nemzet között a magyart nem veszi számba, azt megszoktuk, — hiszen még Temesvári Pelbárt vagy Michael de Ungaria példáiból, állatmeséiből sem közöl egyet sem.

Exotikus népek állatmeséi tudományos szempontból fontosak, de eszthetikai becsük kisebb, mint a többié. Ha *Etzel* itt a tudományos szempontot — s ezt aligha — tekintette, sokkal helyesebben tette volna, ha ilyen szempontra egy kevésbé legalább a mesék összeválogatásánál is ügyelt volna. Hogy többet ne említsünk — milyen érdekes lett volna a *Szél és nap* meséjét *Lokmán*-tól *Gyulai Pál*-ig egész fejlődésében végigkísérni!

A keleti és nyugati mesék különbségét is bővebben megvilágítva szerettük volna látni. Így ez a könyv, ismételjük: laikus műve a nagyközönség részére. Sajnáljuk, hogy *Etzel* ezt az érintkezési pontot a tudomány és a népszerű olvasmány között nem használta fel jobban.

GÁLOS REZSÓ.

II.

Kézírtos iskolai drámák. Irta *Szlávik Ferencz.* (Csíksomlyói főgimn. Értesítője 1906—7. évről.)

A csíksomlyói zárda könyvtárában őrzött iskolai drámákat és misztériumokat magába foglaló kéziratok egyik kötetét ismerteti ez az értekezés. 7 drámából áll e kötet tartalma. Az első *Sennacherib* és *Ezekiás*; a második *Szent Vitus mártir*; a harmadik a gazdagság káros voltának; a negyedik a kereszt felmagasztaltatásának; az ötödik a babiloni fogságnak; a hatodik *Zápolya János* és *Bebek Imre*, Nagy Lajos király vezéreinek történetéről szól. Tartalmánál fogva legérdekesebbnek mondja a szerző a hetediket, melynek címe *Rusticus Imperans*. Ez 1780-ban adatott elő. A prologuson és epiloguson kívül elég bő kivonatot is közöl, melyből kitűnik, hogy azzal a más irodalmakban is feldolgozott tárgygyal foglalkozik, a mely szerint az alvó részeg fedelmi ruhába öltöztetik, trónra ültetik s egy nap uralkodás után újra leitatva s a maga ruháiba öltöztetve oda viszik, a hol felszedték. Mikor felébred, azt hiszi, hogy királysága álom volt.

Shakespeare *Makranczos hölgy*-ének előjátéka is ebből az anyagból került ki. Ennek eredetét kutatva írta meg A. v. Weilen, *Sh-s Vorspiel zu der Widerspänstigen Zähmung* (Frankfurt. 1884.) cz. könyvét, melyet *Heinrich Gusztáv* a *Phil. Közl.* IX. 714—8. l. ismertetett. A forrásnyomozás *Marco Polo*ig, az *Ezeregy* éjig s *Vives Lajos*ig tudott felhatolni.

Nálunk a Makranczos hölgy Holbein átdolgozása szerint »Szerellem mindent véghez vihet« címmel 1833. szeptember 29-én került először színpadra: de az előjáték tárgyául szolgáló mese már a Rusticus Imperans tanúsága szerint is jóval elébb ismeretes volt. Ennek szerzője Szentés Regináld ferenczrendi szerzetes, többféle változásban ismerhette a mesét, melyet a XVII., XVIII. század folytán többen s ezek közt Holberg Lajos is, színdarabbá alakítottak. Ezt bizonyítja az is, hogy a cím, mint a másik magyar szöveg címe is, Vives és Holberg szövegének megfelelően parasztot említ. Szentés darabjának hőse azonban nem paraszt, hanem Shakespeare üstfoltozójának megfelelően András kovács, ki röviden Fabernak mondatik, felesége Gretula, inasa Congrio. Az udvari emberek Cleobulus, Democles, Demilus, Stasimus, a király Herus, az udvari bolond Salpa. Előfordulnak-e ezek a nevek valamelyik feldolgozónál, vagy Szentés gyártmányai? nem mondhatom meg, mert a mi Shakespeare-nél Sly, az Bidermannál Menalcas, Holbergnél Ieppe, a németeknél többnyire Hanns, a másik magyar szövegben Ripsel.

»Dánus országi részeges paraszt Ripsel« címet visel Farkas Antal németből fordított Erköltsi Iskola-jának 21-dik historiája. Ez a könyv 1790-ben, tehát 10 évvel későbbben jelent meg Kassán, mint Szentés a maga drámáját Csíksomlyón 1780-ban előadatta. A Rusticus Imperans-t azután elfelejtették, míg Ripsel ponyvára kerülve élte s hihetően éli még ma is világát. Nálam legrégibb ponyvakiadása 1829-ből való, van még 1848. előtről egy »Ebben az esztendőben« megjelent s egy 1863-diki debreczeni kiadás (Okolicsányi és társa).

A Rusticus Imperans forrását leghihetőbben vagy Biderman Jakab jezsuitának Utopia cz. művében, vagy Holbergnek németül 1759—1778-ig megjelent műveiben fogjuk feltalálni. Ha a mese magvát össze lehetne is kötni a nálunk is nyomokat hagyott »pünkösti királyság« fogalmával, az egy vagy három évi királyságra vonatkozó mesékkel (*Gest. Rom.* 224.): Szentés Rusticusa és Farkas Ripsele kétségtelenül XVIII. századbeli átvétel. Egyfelől az akkori külföldi irodalmakkal való érintkezés jelei, másfelől arra vallanak, hogy a részeges parasztról szóló mese már ötven évvel elébb utat talált irodalmunkba, mint Sh. Makranczos hölgye.

Szlávik Ferencz köszönetet érdemel azért, hogy az 1906/7-dik évi Értesítőben Szentés Rusticusát, az 1907/8. éviben ugyancsak az ő, Zápolya János és Bebek Imre, Magyar Lajos király fővezéreiről szóló darabját megismertette, illetőleg közölte.¹ Mindkettő 1780-ból való.

Mindenesetre érdemes volna ezeket a csíksomlyói iskolai drámákat, lehetőleg valamennyit, közzétenni!

C.

¹ Ez utóbbi szövegének ritkábban előforduló szavai magyarázására megjegyezzük a következőket: 8. l. *szélpalhatták* teljesebb alakja *szélpalohatták*. Fazekas Mihálynál: Oh *palolj* rá tsendes este Nyugtató lehelletet. 9. l. *kaponcza* =kapuczán, kápiczán. 10. l. *szepelkedgyél* nem szépelkedgyél. 15. l. *támentalan* (sic!) ma is, támetalan, töménytelen; *ellépvén*=ellepvén. 16. l. *a térséget ellepte támentalan népe*. 23. l. *matzorra*=másszorra. 26. l. *pépeskedik*=pipeskedik. 41. l. *ronkanczája*=rakonczája.

REPERTORIUM.

- Acsay Ferencz.* Rónay Jácint János élete. III. rész. Győri főgimn. 1907/8. értes. 185—288. l.
- Ády Endre.* Vér és arany. 1908. Ism. ó. Budap. Szemle 134. köt. 311—315. l. Kosztolányi Dezső. Új Idők 7. sz.
- Alba Nevis.* Bolti leányok. Ism. Punktum. Hét 25. sz.
- Ányos Pál* versei. Kiadta Császár Elemér. — Ism. Prónai Antal. Magy. Középiskola 310. l.
- Arany János és tanártársai önéletrajzai. Közli Benkó Imre. Nagykőrösi ref. főgimn. 1907/8. értes. 3—30. l.
- Arany's, Johann* ausgewählte Gedichte. Übers. von A. Handmann. Ism. Szántó Kálmán. Budap. Hirl. 96. sz.
- Bajza József.* Bajza József költői nyelvéről. Nyelvőr 13—25. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 19 l.)
- Bajza József.* Bajza József mint nyelvújító. Magy. Nyelv. 251—256. l.
- Barabás Abel.* Petőfi. 1907. Ism. Kanyaró F. Ker. Magvető 96—101. l.
- Barabás Abel dr.* Petőfi vallásos világfelfogása. Kolozsv. unit. kollég. 1907/8. értes. 19—24. l.
- Baros Gyula.* Kazinczy Ferencz és Radvánszky Teréz. Kisfaludy Társ. Évlapjai 42. köt. 68—104. l. (Külön is megjelent 8-r. 44 l.) Kivonat. Vasárn. Ujs. 17. sz.
- Benkó Imre.* Arany lakásai Nagykőrösön. Nagykőrösi Ujs. 12., 13. sz.
- Beöthy-Badics.* A magyar irodalom története. 1., 2. köt. 3. kiad. Ism. dr. Bartha József. Magy. Középiskola 382—391. l. — A II. köt. ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 441—443. l.
- Biró Lajos.* Huszonegy novella. Ism. Vasárn. Ujs. 22. sz. — Kanizsai Ferencz. Magy. Hirl. 136. sz. — Révész Béla. Népszava 151. sz. — Szilágyi Géza. Az Ujság 139. sz. — Neues Pester Journal 165. sz. — L. J. Pester Lloyd 131. sz. — N. P. Hét 22. sz. — F. P. Új Idők 24. sz.
- Bokréta. III. könyv. Debreczen. Ism. M—i E. Pester Lloyd 155. sz.
- Bóth Antal.* Ádám és Lucifer. Nógrádi Hirl. 1—3. sz.
- Bródy Sándor* munkái. Ism. Budap. Hirl. 112. sz.
- Chodobiczky Alajos.* Művelődéstörténeti motívumok Arany néhány balladájában. Paedag. Ifjúság VII. sz.
- Császár Elemér.* Ányos Pál költészete. Magy. Állam 92. sz.
- Csáth Géza.* A varázsló kertje. 1908. Ism. M—i E. Pester Lloyd 113. sz. — (s—l.) Hét 21. sz.
- Csűrös Ferencz dr.* Sinay Miklós. Debreczeni ref. főgym. 1907/8. értes. 3—24. l.
- Dóczy, Ludwig.* Vörösmarty. Glossen. Neues Pest. Journ. 125. sz.
- Dulka Ákos.* A föld meg a város. Ism. K. D. Hét 14. sz. — (6.) Új Idők 16. sz. — Vasárn. Ujs. 14. sz.
- Fabó Bertalan dr.* A magyar népdal zenei fejlődése. 1908. Ism. Balogh Pál. Pest. Lloyd 69, 70. regg. sz. — Kereszty István. Századok 563—566. l.
- Ferenczi Zoltán.* Csokonai. Ism. Zuboly. Pesti Napló 42. sz.

- Gábor Ignác.* A Magyar ősi ritmus. 1908. Ism. Mohácsi Jenő. Pester Lloyd 90. sz.
- Gálos Rezső.* Lukáts István költeményei. Erd. Muz. 145—161. l.
- Gárdonyi Géza.* Isten rabja. 1908. Ism. (Sn.) Budapest. Hirl. 101. sz. — Neues Pest. Journ. 165. sz. — R. Pester Lloyd 137. sz. — Lehotai. Hét 23. sz. — Számadó János. Új Idők 19. sz.
- Görcsöni Dénes.* A hirlapirodalom lealacsonyítása. Alkotmány 98. sz.
- Gyulai Pál.* Dramaturgiai dolgozatok. Ism. R. M. Pest. Lloyd 60. reg. sz. — ly. Uránia 250 l.
- Harsányi Kálmán.* Homo és Homunkulusz. Ism. Vasárn. Ujs. 16. sz.
- Horánszky Lajos.* Bacsnányi János és kora. 1908. Ism. Nádai Pál. Hét 3. sz. — Gálos Rezső. Századok 557—563. l. — gr. Uránia 344. l.
- Horváth Ákos* versei. 1908. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz.
- Horváth Cyrill.* A Csécsi-világ Patakon. Ism. Görcsöni Dénes. Religio 7—9. sz.
- Horváth Ferencz.* Vörösmarty Mihály lyrai költészete. Karczagi ref. főgym. 1907/8 értes. 11—30. l.
- Horváth Janka.* A magyar színészet Erdélyben 100 év előtt. Vasárn. Ujs. 21. sz.
- Horváth János.* Irodalmunk fejlődésének főmozzanatai. Budapest. II. főreális. 1907/8. értes. 3—50. l.
- Janovics Jenő.* A magyar dráma irányai. 1907. Ism. Keller Imre. Nemz. Nőnevelés 270—272. l.
- János.* Széchenyi emlékezete. Magy. Állam 80. sz.
- János.* Vörösmarty Mihály emlékezete. Magy. Állam 120. sz.
- K. g.* A döblingi katasztrófa. Széchenyi 48-ik évfordulóján. Alkotmány 85. sz.
- Keresztély Olga dr.* Arany és Petőfi barátsága. (Az Arany János társaság könyvei. III. köt. 153—178 l. önállóan is megjelent. 8.-r. 28 l.)
- Keve.* Jókai feje. Új Idők 26. sz.
- Kiss József.* Levelek hullása. Ism. Szini Gyula. Pesti Napló 25. sz. — Mohácsi Jenő. Pest. Lloyd 23. regg. sz.
- Klár István.* Az igazi Krisztus. 1908. Ism. Vasárn. Ujs. 24. sz. — Punktum. Hét 25. sz.
- Kóbor Tamás.* Kiss József. Magy. Közélet 1. sz.
- Kovács Lajos.* Pázmány kalauza és Bellarmin Disputatioi. Irodalomtörténeti tanulmány. Kassa, 1908. (8-r. 84. l.) Ism. Religio 25. sz.
- Köveskúti Jenő.* A nép. Ism. Punktum. Hét 25. sz.
- Kozma Lajos.* Utolsó ábrándok. 1908. Ism. Lengyel Géza. Nyugat 573. l. K-s. Gózsdu Elek. Hét 15. sz.
- Lukinich Imre.* Tordai János erdélyi humanista. Századok 357—358. l.
- Madách E.* La tragedia dell' Uomo. In italiano da A. Fonda. Fiume. Ism. Dr. Hajnal Dávid. Pester Lloyd 131. sz.
- Marjai Géza.* Reviczky Gyula világnézete és életfilozófiája. Debreczeni főisk. Lapok 50 évf. 12. sz.
- Márkos Albert.* Nagyajtai Kovács István pályája. Kolozsv. unit. koll. 1907/8. értes. 3—16. l.
- Mészáros Jenő.* Bartók Lajos költészete. (Az Arany János társaság könyvei. III. köt. 104—123. l.)
- Mezey Sándor.* Tüzek. 1908. Ism. Baburin. Hét 9. sz.
- Miklós Elemér.* Versek. 1907. Ism. B. K. Magy. Középpiskola 311—313. l.
- Molnár Ferencz.* Muzsika. 1908. Ism. Baburin. Hét 5. sz. — Gábor Andor. Új Idők 4. sz.
- Oláh Gábor.* Herczeg Ferencz. (Írói arczkép.) Budapest. Hirl. 137. sz.
- Oláh Gábor.* Gyulai Pál. (Írói arczkép.) Budapest. Hirl. 96. sz.
- Fakóls József.* Egy karriér története. Ism. Kanizsay Ferencz. Magyar Hirlap. 189. sz.
- Palotás Fausztin.* Törpe lelkek. Ism. Mészáros Sándor. Soproni Napló. 10. sz.

- Pap László dr.* 1848 Petőfi költeményeiben. Balaton 5—8. sz.
- Pekár Gyula.* Atalanta' csókja. 1908. Ism. Londsze Elek. Pesti Napló 124. sz. — Neues Pester Journ. 165. sz. — R. Pester Lloyd 107. sz.
- Petőfi.* L'Eroe Giovanni. Versio di Giuseppe Cassone. 1908. Ism. Elek Artur. Az Ujság 96. sz.
- Pitroff Pál dr.* Kisfaludy Károly születésének 120. évfordulóján. Dunántúli Hirl. 14. sz.
- Pogrányi József.* Tudós Hetényi János és kora. 1907. Ism. Bányai. A Kor 390. 1.
- Polgár György Ödön.* Szigeti József mint színműíró. Aradi főgim. 1907/8. értes. 3—35. 1.
- Porzó.* A bujdosó magyar. (Vörösmarty életéből.) Aradi közl. 124. sz.
- Prónai Antal.* A piaristák színjátéka Pesten. Ism. Gálos Rezső. Századok 352—354. 1.
- Schwarzstein Dezső.* Kiss József. Felvidék 2. sz.
- Sörös Pongrácz.* Brodarićs István. Ism. i—r. Századok 347—352. 1.
- Sörös Pongrácz.* Kálmáncsehi Domonkos. Religio 14—18. sz.
- Stern Adolf.* Baron Josef Eötvös. Pressb. Ztg. 165. sz.
- Szabó Endre.* Derü-ború 1908. Ism. Budap. Hirl. 125. sz. — N. Hét 19. sz. — Gellért Oszkár. Nyugat 572. 1. — Új Idők 24. sz.
- Széchenyi Viktor gr.* Széchenyi emlékezete. Ünnepi beszéd. Az orsz. Széchenyi-szövetség által ápr. 8.-án rendezett ünnepélyen tartotta. (Szövetkezés XIX. 30. sz. Külön is 16.-r. 10 1.)
- Szemeré Bertalan* levelei Szemeré Miklóshoz és Györgyhöz. 1837—1856. Bevezetéssel és jegyzetekkel közli dr. Perényi József. Veszprémi főgym. 1907/8. értes. 2—57. 1.
- Sztura Szilárd dr.* Arany mint műbíráló. Temesv. Hirl. 53. sz.
- Szuhay Benedek* költeményei. Ism. Vasárn. Ujs. 14. sz.
- Takács Gedeon.* Maár Bonifác. 1788—1855. Pápai kath. gim. 1907/8. értes. 7—25. 1.
- Téger Béla.* A vallás ereje Eötvös Karthauzijában. Paedag. Ifjúság VII. 4., 5. sz.
- Torkos László.* Ádám »Az ember tragédiájá«-ban. Uránia 277—284. 1.
- Vánksa György.* Regék az ördögárkáról. Debreczeni Képes Kalendárium 1908. 126—128. 1.
- Váradai Antal.* Vörösmartyról. Egyetértés 124. sz.
- Váradai Antal.* A »Cydoni alma« és társai. (Egy színműíró életéből.) Az Ujság 8. sz. (Éjszaki Károlyról.)
- Vargha Damján dr.* Kódexirodalmunk értékelése. Religio 26. sz.
- Vértesy Dezső.* Teleki László és a »Kegyencz«. Philol. Közl. 417—427. 1.
- Veszprémi Dezső.* Szabadságharcunk költészete. Szatmár és vid. 13. s. köv. sz.
- Vörösmarty* kiadatlan irataiból. Közli k. g. Alkotmány 124. sz.
- Vörösmarty Géza.* Költemények. 1908. Ism. I. v. Budap. Szemle 135. köt. 149—152. 1.
- W. J. Vissza* Széchenyi programjához! Dunántúli Hirl. 31. sz.
- Zollán István.* »Gimnazista dalok«-ból. Annus. Debreczen 1908. Ism. (sz—ó) Debreczeni Főisk. Lapok 50. évf. 12. sz. — M. G. U. o. 13. sz.
- Zuboly.* Bacsfányi. Pesti Napló 24. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.